

Друштво љубитеља Градског парка у Вршцу

*Градски парк
у Вршцу*

- симбол и сведок неких прошлих времена

Вршац, 2012.

Posvećeno uspomeni na

Đinu

Virginia Marina

22.06.1957 - 31.12.2011.

Reditelja, osnivača i predsednika

NVO Građanski parlament "slobodan" grad.

Osnivača i predsednika

"Društva ljubitelja Gradskog parka u Vršcu"

Posvećeno uspomeni na
profesora dr Jozefa Zibera
(Vršac, 30.09.1920. – Frajsing, Nemačka, 26.01.2011),
poslednjeg baštovana Gradskog parka u Vršcu.

ЗАШТИЋЕНА ПРИРОДА - ПРЕПРЕКА ИЛИ МОГУЋНОСТ?

Дејан Максимовић

Заштићена подручја природе представљају важне развојне ресурсе сваке државе, регионалне и локалне заједнице. То су јавни простори који обезбеђују низ користи, погодности и услуга од јавног, али и економског интереса (генетски фонд, заштита од пожара, поплава, ерозије и биљних болести, здравствени, спортски, рекреативни и еко-туризам, рурални развој, пчеларство, ветрозаштита, управљање водама, научно-истраживачки рад).

Статус, одрживо управљање и коришћење заштићених подручја важан су корак на путу Србије у ЕУ. Повећање заштићених површина на укупно 10% државне територије препознато је као неопходност и одређено у државној политици као важан приоритет Националног програма заштите животне средине за период 2007 - 2016. Тренутно је око 6% територије Србије под заштитом, па су сада најважнији задаци проширење површине постојећих и проглашење нових заштићених подручја. Други важни задаци јесу успостављање управљања и одрживог коришћења након проглашења заштите природе, како би се обезбедило њено суштинско спровођење, да не остане само на формалном постојању.

У Србији, на свим нивоима, ови задаци се тешко спроводе у пракси. Контакти са другим невладиним организацијама (НВО), представницима власти и управљачима заштићених подручја указују да је то постало очигледно, нарочито на локалном нивоу. Постоје три основна проблема са којима се суочавају сви ови актери:

Недовољно успостављање заштите - Иако је Србија у обавези да повећа површину под заштитом, иако је ЕУ врло заинтересована за овај процес, проценат површине под заштитом стагнира већ годинама, а у последње време чак и опада. Једино је у Србији уочен такав тренд међу државама чланицама, кандидатима и потенцијалним кандидатима за чланство у ЕУ. Србија је у марту 2012. године добила статус кандидата за чланство, те ће као и све друге државе пре ње, проћи усаглашавање домаће правне

регулативе са европском, али и процес примене новоусвојених закона, међу којима су закони у вези са заштитом природе веома важни. Шире гледајући, површина Србије заузима само око 2% европског континента, али у њој живи 40 - 75% врста европских биљака и животиња, што нашу земљу чини важном тачком биодиверзитета. Стога је готово сваки проблем заштите биодиверзитета у Србији истовремено и европски проблем, за чије решавање је ЕУ веома заинтересована.

Недовољно финансирање заштите - Када се заштита прогласи, често се то чини само формално, без спровођења и финансирања програма заштите. Можемо навести и успешан пример, али нажалост усамљен - Покрајински секретаријат за заштиту животне средине помогао је управљаче заштићених подручја на подручју АП Војводине, чији је оснивач Влада Републике Србије са 400.000 евра у периоду 2006 - 2011, што је недовољно, али једино постојеће. Тек у 2011. години је и Фонд за заштиту животне средине Републике Србије почео са финансирањем програма заштите у заштићеним подручјима. Што се тиче стања на локалном нивоу, број општина које финансирају програме заштите у заштићеним подручјима која су саме основале изузетно је низак, а опредељени износи новца су занемарљиви.

Недовољно учешће грађана у доношењу одлука - Иако се ради о јавном интересу, при доношењу одлука, грађани немају стварне прилике да учествују у креирању политике заштите природе. Доносиоци одлука не подстичу јавност да постане активан учесник процеса креирања одлука, чак је обесхрабрују у тим настојањима, што за последицу има општи тренд пада интересовања јавности да се бави било којим јавним питањем, па и заштићеном природом.

Да су ово веома озбиљни и правилно дефинисани проблеми, слажу се сви актери и заинтересоване стране. Потврду можемо наћи у Националном програму заштите животне средине, који је усвојила Влада Републике Србије у марту 2010. године, где су у поглављу 7.5.5 - Заштита природе, биодиверзитет и шуме, међу осталима дати и следећи краткорочни и дугорочни национални циљеви:

Краткорочни циљеви (2010 - 2014):

- Повећати површину заштићених подручја на 10% државне територије
- Унапређен капацитет управљача

Континуирани циљеви (2010 - 2019):

- Заустављање губитка биодиверзитета
- Унапређење система управљања заштићеним подручјима од националног и међународног значаја (укључујући информациони систем, надзор над економским активностима и туризмом, имплементацију планова управљања, усаглашавање компетенција итд)

Анализирали смо узроке наведених проблема и идентификовали два за које сматрамо да су пресудно важни:

1) Локални доносиоци одлука слабо познају значај заштите и бирају друге приоритете - Врло важан проблем због којег заштита природе није приоритет у скоро ниједној општини. Дносиоци одлука лако уочавају непосредне користи које природа пружа (на пример сечу шуме или експлоатацију камена), али теже прихватају посредне користи („услуге биодиверзитета“ - туризам, здравство, рекреација, заштита од пожара, поплава и штеточина, научно-образовни рад, очување генетског фонда, диверзификација пољопривреде). Велика већина локалних функционера не доживљава заштићена подручја као ресурс и развојни потенцијал, већ као ограничење развоја. Због тога се често дешава да се проглашење заштите одуговлачи и избегава, јер се желе избећи обавезе, одговорности и сукоби са јаким лобијима (шумари, цементаре, каменоломи, хотелијери), којима заштита природе може, али најчешће и не мора, онемогућити или ограничити активности. У великом броју заједница, одлуке о заштити које је предложио Завод за заштиту природе, локалне скупштине не усвајају годинама. Поред тога, по члану 69. Закона о заштити природе, онај ко прогласи заштиту дужан је да спроводи и финансира програме заштите, што доносиоци одлука виде као непотребан трошак. Овакав однос према заштити природе је у супротности са државним приоритетима, циљевима одрживог развоја и званичном политиком ЕУ. Па и када се заштита прогласи, она се често не спроводи и не поштује, већ се изврдава и злоупотребљава.

2) Свест великог дела јавности о значају заштите природе није довољно развијена - Свест великог дела грађана није довољно развијена у правцу значаја заштите природе, па се заштита у јавности сматра за небитну област, која није приоритет, која се може занемарити, одложити за решавање, или на којој се може уштедети. По нашем искуству, доносиоци одлука су врло често склони да недовољно чињење у заштити природе правдају постојањем „много важнијих проблема“, пре свега у социјалној заштити или неопходности нових радних места. У овом случају, може се рећи да је став политичара прилагођен очекивањима већине бирача, који лако прихватају такву аргументацију, па ни једни ни други нису спремни да зарад очувања природе „жртвују“ неки од тих „виших“ интереса. Зато заштита биодиверзитета никада не доспева на листу приоритета, а инсистирање на томе нема подршку, чак изазива отпор. Значајна последица овог сагласја политике и јавности је велики број заштићених подручја у Србији у којима се програми заштите не спровode и не финансирају, док јавност о томе врло мало зна, а и кад јесте упозната, такво стање одобрава. Локални политичари у готово свакој општини у Србији, у последње време помињу „велике инвестиције“, које могу донети „стотине радних места“ и „препородити пропалу привреду“. Не спорећи искрену жељу да се то заиста и оствари, врло често се дешава да се такве „инвестиције“ планирају у границама заштићених подручја или близу њих, што ствара

одређене проблеме. Непознајући довољно процес заштите природе, локални доносиоци одлука готово по правилу заштиту доживљавају као претњу плановима и одуговлаче са доношењем одлука о проглашењу или спровођењу заштите. Такође, проблем је и тај што је мали број људи који жели да се ово стање промени, да учествује у доношењу одлука и креирању политике заштите природе. Последица тога је да је учешће грађана у оваквим процесима крајње симболично и несразмерно значају проблема.

Пример заједнице који добро описује све ове проблеме и њихове узроке, може се пронаћи у општини Вршац. Прва заштићена природна добра у овој општини проглашена су 1973. године. Од тада, па све до 2005. године, никада нису спровођени програми активне заштите ни у једном проглашеном заштићеном подручју. Једини позитиван изузетак био је период 2005 - 2008, када је општина Вршац одлучила да спроводи политику активне заштите и унапређења природних вредности у свим заштићеним подручјима које је сама прогласила. Тада је била лидер у Србији и пример у овој области. Донете су скупштинске одлуке и програми рада, планирана буџетска средства, са којима су се програми реализовали. Уследила је новчана подршка неколико секретаријата АП Војводине, као и Министарства пољопривреде, Министарства регионалног развоја и Европске уније за неколико пројеката. Нажалост, повољни трендови нису потрајали, те од 2009. године општина Вршац не финансира програме заштите у најзначајнијим заштићеним подручјима.

Осим овог, финансијског дела, у општини Вршац постоје и проблеми са доношењем одлука о заштити у два подручја, које су годинама у процедури локалне скупштине (Градски парк од 2002, а Мали рит од 2008. године), али не постоји политичка воља да се те одлуке усвоје и поред очигледних последица које забрињавају све већи број грађана. Прву Одлуку о заштити Градског парка као заштићеног природног добра, по тадашњој законској регулативи, а на основу предлога Завода за заштиту природе, донела је Скупштина општине Вршац 1973. године. Када је 1991. године донет Закон о заштити животне средине, дефинисана су права и обавезе старалаца и корисника природних добара. Једна обавеза била је усаглашавање акта о заштити за новим законом, па је Завод за заштиту природе Србије урадио студију заштите свих до тада проглашених природних добара, па и Градског парка у Вршцу. Студијом је овај простор поново валоризован, идентификоване су вредности и проблеми и предложен план мера активне заштите. Студију о заштити Градског парка је Завод за заштиту природе завршио 2002. године и од тада се чека на њено скупштинско усвајање. Током тих 10 година било је више покушаја да се ово питање покрене, да се ова тачка стави на дневни ред Скупштине. Међутим, сви раније наведени проблеми и њихови узроци, допринели су да се ова одлука тако дуго не усвоји. Последица таквог стања је да је Градски парк изгубио значајан део своје лепоте и вредности. Због одсуства спровођења закона које траје већ неколико деценија, Градски парк је препуштен пропадању. Програми заштите се од самог оснивања, па до данас,

нису спроводили. У периоду 1999 - 2001, забележена је појава драстичног сушења, као и масовна појава штеточина и биљних болести, а последица тога је сеча 200 стабала у протеклим годинама.

Током 2010. године, невладина организација „Грађански парламент ‘слободан’ град“ спровела је кампању јавног заговарања која је померила ствари у правцу решавања. Организовали смо неколико скупова са учешћем свих актера - представницима локалне власти, стараоца, Завода за заштиту природе и заинтересованих грађана. Резултати су ови:

Завод за заштиту природе је установио да актуелна Студија заштите из 2002. године више не одговара тренутном стању парка и законској регулативи, јер је у међувремену (2009) дошло до нове измене Закона о заштити животне средине и доношења новог Закона о природи. Зато је Завод у кратком року урадио измене и допуне студије, чиме су отклоњени ови недостаци.

У складу са новим критеријумима, стручњаци Завода утврдили су да парк има вредности које га сврставају у значајна заштићена подручја чије проглашење више није у надлежности локалне самоуправе, већ скупштине Аутономне Покрајине Војводине. На састанку у Вршцу у фебруару 2011. године, на коме су присуствовали представници свих заинтересованих страна, представници општине Вршац били су сагласни са предлогом Завода за заштиту природе по коме ће надлежност о старању о Градском парку у Вршцу прећи са локалне самоуправе на регионални ниво (АП Војводину). То је логичан расплет, који са једне стране, омогућава да парк коначно добије неопходан статус, али са друге стране открива слабост локалне заједнице и одсуство воље да се бави пре свега својим културним и природним наслеђем.

Завод за заштиту природе је нову Студију о заштити са свим изменама и допунама упутио на усвајање органима Аутономне покрајине Војводине у марту 2011. године. Чинило се да ће АП Војводина ову одлуку брзо усвојити. Међутим, то се још није догодило, што код цивилног сектора у Вршцу покреће одређене сумње и нова питања, нарочито у светлу најављених великих промена и радова у парку.

Надамо се да ће се ускоро, после деценије чекања, одлука о заштити донети, а још важније, да ће се после доношења и примењивати, а програми заштите финансирати. Верујемо у то, јер је потпуно јасно да ће пропадање парка ускоро доћи до неповратне тачке. Зато наша генерација, људи који сада живе у Вршцу, има велику одговорност да ово вредно културно и природно наслеђе наших предака сачува за неке будуће Вршчане.

Предговор

doc. dr Зоран Максимовић

Савремени услови живљења у урбаним срединама код становника градова изазивају појаву замора, стреса и неодољиве психолошке потребе за „бегом у природу“. Природа, макар и у својим малим, измењеним творевинама као што су градске зелене површине - паркови, пружа уточиште из којег човек црпи неопходни мир и снагу за суочавање са изазовима свакодневног живота. Биљке, а посебно дрвеће, значајно доприносе и побољшавању прилика животне средине, као и ублажавању екстремних микроклиматских услова. Стога се данас све више препознаје значај парковских простора као малих оаза природе у урбаним срединама.

Европски градови су од давнина имали своје паркове и градске баште, јер су и њихови становници, а не само припадници племства, и сами желели да уживају у лепоти, мирису и звуцима припитомљене природе. Самим тим, паркови и градске баште су постали симболом престижа и добробити одређених средина: у оптималној мери су, ненаметљиво, одсликавали степен благостања житеља, јер никада нису пројектовани и сађени током гладних година, у ратовима и немаштини. Напротив - увек су заснивани онда и тамо где се то могло, и желело.

Градски парк у Вршцу је један од малобројних сачуваних паркова јавног карактера у Србији, мешовитог стила својственог за Европу XVIII века, са значајним и ретким представницима дрвећа и жбуња домаћег и страног порекла, које је временом достигло импозантне размере и дубоку старост. Поједини делови парка уређени су цветним партерима дизајнираним у класичном (француском) стилу вртне уметности, док су други делови у романтичном (енглеском) стилу, који карактерише постојање сеновитих, вијугавих стаза и слободан распоред биљних елемената. Постојећи флористички састав има велику хортикултурну и пејзажну вредност, а како је овај парк један од најстаријих и најрепрезентативнијих у нашој земљи, често је и предмет научних студија. Не треба занемарити ни његов значај у едукацији локалног становништва и развоју еколошке свести код младих. Многи грађани Вршца су своје прве представе о појму „природа“ стекли управо овде: на индиректан начин Парк врши своју еколошку функцију афирмацијом елемената природе на другачији начин.

Вршац је град који се налази у јужном Банату, на ободу Панонске низије. Простире се у зони преплитања две различите рељефне области - планинске и равничарске - што представља основу природних особености овога подручја. У таквом окружењу, Градски парк се истиче својим положајем и просторном дефинисаношћу. Његови вртно-архитектонски садржаји чине га незаменљивим зеленим простором од непроцењиве вредности за побољшање животних и еколошких услова у градском окружењу. Настао крајем XVIII века, Градски парк је временом постао и атрактивним симболом вароши под Кулом, чије редовно посећивање њени становници одавно осећају као свакодневну потребу. Овај парк је, самим тим, дубоко уткан у историју Вршца и душе његових становника и не може се посматрати одвојено од културних, социјалних и економских струјања која су ову варош, у време његовог настанка, почела обилно да натапају.

Прича о Градском парку је, заправо, прича о самом Вршцу. Требало би да на прави начин спознамо вредност овог драгуља вртне уметности, који се, као ненадани дар из прошлости, нашао у нашем лепом граду. Можда ћемо га, тада, заволети онако како су га волели сви они, наши знани и незнани претходници, који су га из баштице и мајура подигли, како би у њему уживали - и тиме стали раме уз раме са становницима Будимпеште, Беча, Темишвара... стекавши оно што је ретко ко тада, па чак и данас, могао да има и да себи приушти.

Јер, ако га не будемо волели и неговали као они који су га стварали и створили, Природа ће се сама за себе побринути. Не заборавимо: вртови и паркови су уметничка дела, на исти начин као што су то слике, или музика. Изражајна средства су, само, различита: као што сликар ствара бојом, линијом, светлошћу и сенком, а музичар звуцима, ритмовима и тоналитетима, тако и пејзажни архитекта ствара својим средствима. Но, његова изражајна средства су жива бића: биљке, као и просторни и естетски односи међу њима. За разлику од музичке партитуре, његово дело ће населити животиње, птице и инсекти. Временом, успоставиће се својеврсна равнотежа међу њима, која је крхка, па се мора непрекидно и адекватно одржавати. Кад изостане стваралачке енергије Човека, кад изостане његове имагинације, љубави и залагања, када изостане активне, свакодневне бриге, ступају на снагу закони Природе. Тада, цветна башта постаје ливада, а раскошни парк - запуштени шумарак.

Ливада на све стране, као и шумарака има. Оваквих паркова више нема.

Потрудимо се да нам остане... Требаће нам, још дуго.

Садржај		II 2. STVORENE ODLIKE	79
		II 2.1. KULTURNO-ISTORIJSKO NASLEĐE	79
ЗАШТИЋЕНА ПРИРОДА -			
ПРЕПРЕКА ИЛИ МОГУЋНОСТ?	4	KONCEPCIJA, VRTNO-ARHITEKTONSKI ELEMENTI I OBJEKTI	81
ПРЕДГОВОР	9	II 2.2. ISTORIЈAT PARKA	87
ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ ВРШЦА	13	POSTOЈEЋА PROSTORNO-PLANSKA I PROJEKTNА DOKUMENTACIЈA	90
РЕЉЕФНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ			
ВРШАЧКОГ ЗАЛЕЂА	15		
ГЕОЛОШКИ УСЛОВИ		III OCENA STANЈA ŽIVOTNE	
ВРШАЧКОГ ЗАЛЕЂА	16	SREDINE PODRUČЈA	93
КЛИМАТСКЕ ПРИЛИКЕ	16		
ИЗ ИСТОРИЈАТА ГРАДА	18	III 1. FАKTORI UGROŽAVANЈA I OCENA UGROŽENOSTI	94
ИСТОРИЈСКИ ПРЕДУСЛОВИ			
НАСТАНКА ГРАДСКОГ ПАРКА	44	V REŽIMI ZAŠTITE	97
НАСТАНАК И РАЗВОЈ ГРАДСКОГ ПАРКА	49	V 1. OPŠTE MERE ZAŠTITE I UNAPREĐENЈA	100
ВРШАЧКОУДРУЖЕЊЕЉУБИТЕЉАПАРКА	50		
ГРАДСКИ ПАРК НАСТАВЉА И ДАЉЕ		OPŠTE MERE ZAŠTITE	100
ДА ЖИВИ БЕЗ СВОГА УДРУЖЕЊА	55		
ГРАДСКИ ПАРК, ДАНАС...	56	V 2. REŽIM ZAŠTITE II STEPENA	102
КУДА ДАЉЕ?	61		
ПОЗИЦИЈА ГРАДСКОГ ПАРКА	65	MERE ZAŠTITE U REŽIMU ZAŠTITE II STEPENA	102
II OPIS PRIRODNIH, STVORENIH I		АНАЛИЗА САДАШЊЕГ СТАЊА	
PREDEONIH ODLIKA	68	ДРВЕНАСТИХ ВРСТА БИЉАКА ОД	
II 1. PRIRODNE ODLIKE	69	ПОСЕБНЕ ВРЕДНОСТИ	
II 1.1. POLOŽAJ	69	ГРАДСКОГ ПАРКА У ВРШЦУ	103
II 1.2. KLIMATСКE ODLIKE	70		
II 1.3. PEDOLOŠKE ODLIKE	72	ОПИС НЕКИХ БИЉАКА У ПАРКУ	115
II 1.4. VEGETACIЈСКЕ ODLIKE	73		
II 1.5. FLORISTIČKE ODLIKE	73	ЛИТЕРАТУРА	143

Градски парк у Вршци

*Градски парк
у Вршци*

**КУЛТУРНО ИСТОРИЈСКИ ПРЕДУСЛОВИ
ЗА НАСТАНАК И РАЗВОЈ
ГРАДСКОГ ПАРКА У ВРШЦУ**

doc. dr Зоран Максимовић

Географски положај Вршца

Банат је област у југоисточном делу Панонске низије, омеђена рекама Моришем, Тисом, Дунавом и Черном, односно Трансилванским Алпима и западним обронцима Банатских планина. Граница Баната, нарочито источна, није у потпуности дефинисана и отуда и разлике у површини ове области које се могу наћи у расположивој литератури (28500 - 31095 km²). Највећи део ове области, готово две трећине њене површине, припада Румунији; Србији, у оквиру АП Војводине припада 9295 km², док Мађарској припада веома мали део, углавном између река Мориша и Тисе, југоисточно од Сегедина.

Слика 1. Банат

Већи део Баната данас чини широка плодна равница са пашњацима, где је развијена модерна пољопривреда са интензивним сточарством. Планински део Баната (припада Румунији) богат је густом шумом, а Банатске планине су богате угљем и рудом гвожђа. На Банатским планинама извире неколико река које протичу кроз Банатску низију снабдевајући је водом; веће су Бегеј, лева притока Тисе (дужине 254 km), и Караш, дужине око 60 km.

У Банату се налази и Делиблатска пешчара на површини од око 1300 km². Пружа се око 60 km у правцу северозапад-југоисток. Настала је радом ветра током плеистоцена, после отицања Панонског мора кроз Ђердапску клисуру. Састојала се од песка до почетка XIX века, када је отпочето планско и систематско пошумљавање, како ветар не би наносио песак на плодна поља и чинио вишегодишњу штету. Сада је скоро цела Пешчара претежно под шумом, а пошумљавање се стално обнавља. Захваљујући томе, на ободу пешчаре постоје обрадиве површине за ратарске културе, засађени виноград и

воћњаци, као и пашњаци за дивљач и домаће животиње. Иако је песак везан за тло дрвећем и разним растињем, понекад се у околним местима (нарочито кад дувају јаки ветрови) осећа близина пешчаре, тако што исти наносе фини, веома ситан песак.

Вршац је град у југоисточном делу Баната који припада Србији, на ободу Панонске низије и у подножју Вршачких планина. Налази се на $45^{\circ}7'30''$ СГШ и $19^{\circ}57'30''$ ИГД. Укупна површина градског насеља је око 9 km^2 .

Топографску целину града чине три морфолошки изразито различита дела:

- западни, најстарији део града, који је подигнут и проширен масовнијим досељавањем српског становништва између XIV и XVIII века, када су се формирале мале (махале) на обалама потока Месић, а уз магистрални пут од југа ка северу. Тај део насеља карактерише велика збијеност зграда и неправилне, често кратке, следе, лактасте и извијене улице, које претежно прате конфигурацију тла;
- средњи део града, који је настао колонизацијом Немаца током XVIII века и подигнут је уз магистрални пут Банатска Паланка - Бела Црква - Вршац - Темишвар. Овај део насеља је подигнут према урбанистичким плановима, а карактеришу га широке и правилне улице, које се секу под правим углом;
- источни део града је настао после Другог светског рата и још увек се интензивно развија на падинама Капелиног брега, Куле и са обе стране пута за Велико Средиште.

Наставком средњег дела града се може сматрати и насеље које се гради на јужном делу града, на некадашњем Куштиљском путу. Такође, постоји и ново насеље у западном делу града, на Маргитском путу. Град је у последњих 40 година добио и индустријску зону, која је изграђена на Београдском путу.

Рељефне карактеристике вршачког залеђа

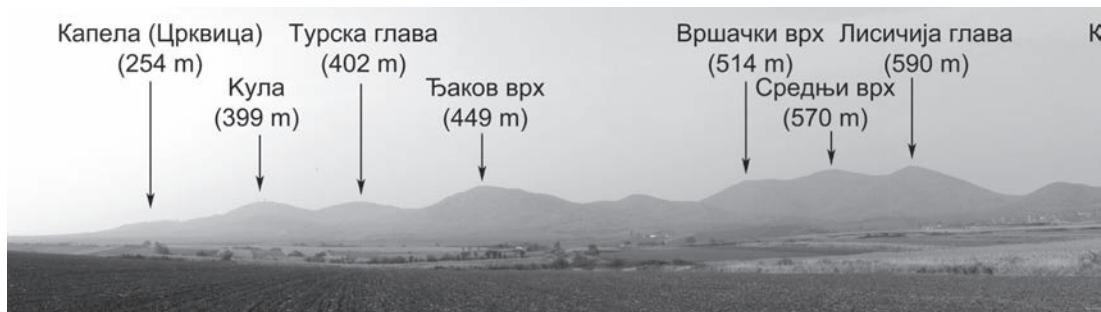
Предео Вршачких планина, поред планинског дела, обухвата и брежуљкасто земљиште, као и ниже, заравњене пределе, у укупној дужини од око 19 km. Планински предели започињу непосредно изнад источних делова града Капелиним брегом (252 m) и Кулом (399 m). Преко Турске главе (381 m) и Ђаковог врха (449 m), у правцу истока висина константно расте, да би на Вршачком врху (520 m) и Лисичјој глави (590 m) достигла кулминацију у том делу масива. У благом луку према југоистоку, висина постепено опада све до Кулмеа маре (359 m), да би се поново стрмо успела на највишу тачку - Гудурички врх (641 m), највиши врх Војводине. Од Гудуричког врха, преко Чока (547 m), висина планина нагло опада, али код Коркане (323 m) поново расте, све до Доњег Вршишора (463 m). Одатле, па све до речице Черне у Румунији (која представља источну границу простирања Вршачких планина), висина је у постепеном опадању. Северну границу Вршачких планина чине Марковачки поток и Мали рит, а јужну токови потока Гузајна и Месић.

У овом масиву постоји више превоја и поточних долина. Између Турске главе и Ђаковог врха је Црвени крст, а између Ђаковог и Вршачког врха - Превала, која се према југу спушта у Широко било, а према северу у широку долину Козлук. Између Лисичје главе и Кулмеа маре је превој Каменарица. Превој између Гудуричког врха и Доњег Вршишора је Коркана, који се с јужне стране спушта у Физеш (поточна долина), а са северне у долину Лесковицу.

Попречни профил Вршачких планина је асиметричан. Према северозападу, падине су стрме и спуштају се без одсека у Мали рит. Насупрот томе, јужна подгорина постепено прелази у ниже пределе: од Куле и Турске главе на Магарећи брег (276 m), и од Ђаковог врха на Павлишко брдо (205 m), са великим долинама Црвенком и Думбравом. Испред самог села Месић, висина на Голој главици расте до 325 m, да би, у пределу Појана маре (260 m), Доњи Арђеш (288 m) и Карбунари (209 m) опет постепено опала.

Северна и јужна подгорина разорене су малим долинама и вододеринама. Важније поточне долине су Марковачки поток, који се поред села Марковац, Гудурица и Велико Средиште улива у Малосредиштански поток, који се затим улива у Мали рит. Поред Козлука, на северној страни, налазе се мале долине

Слика 2. Вршачке планине

Мајдан и Алажура, као и велика вододерина Ђаволова јазбина (стари назив Јазма). С јужне стране, код села Месић, извире истоимени поток који гради пространу долину, протиче кроз Вршац и, на излазу из града, бива каналисан. Код села Сочица налази се велика поточна долина Физеш.

Геолошки услови вршачког залеђа

Највећи део Вршачких планина састављен је од кристаластих шкриљаца, који се лако распадају, због чега је северна и јужна подгорина разорена бројним вододеринама у дубоко усеченим уским долинама повремених потока. Земљишта у средишњем планинском делу вршачке области имају за геолошку подлогу метаморфне и магматске стене. Земљишта брежуљкастих терена на северу и југу делимично се налазе на терцијарним глинама, док су на нижим, заравњеним површинама, створена на растреситим седиментима квартара - лесу. Земљишта поточних долина представљају свежије алувијалне наносе различитог механичког и минералшког састава.

Климатске прилике

Подручје града карактерише умереноконтинентална клима. Вршац током године има просечно 82,5 мразних дана или 22,6% укупног броја дана у години. Дани са јаким мразом (са температурама нижим од -10°C) се јављају у јануару, фебруару, марту, новембру и децембру, просечно 5,2 дана. Ледених дана (са температурама нижим од 0°C) просечно највише има у јануару (8,4 дана), а такође се јављају у прва три и последња два месеца у години. Апсолутни минимум забележен је јануара 1963. године и износи $-33,0^{\circ}\text{C}$. С друге стра-

не, највећа учесталост летњих дана (са температурама вишим од 25°C) је у летњим месецима, просечно у јулу (23,5 дана). Тропских дана (оних са дневним температурама вишим од 30°C) је највише такође у јулу, просечно 21 дан. Апсолутни максимум забележен је јула 1972. године и износи $39,0^{\circ}\text{C}$.

Запажено је да се у Вршцу главни или примарни максимум падавина јавља крајем пролећа или почетком лета. Најкишовитији месец у Вршцу је јуни, са сумом падавина од 87 mm/m^2 . Секундарни максимум настаје почетком зиме, са највише падавина у јануару (84 mm/m^2). Насупрот томе, примарни минимум се везује за месец март (43 mm/m^2), а секундарни за септембар (46 mm/m^2).

У подручју Вршца нема сезона са екстремно влажним ваздухом. Највише средње месечне вредности релативне влажности имају децембар (80%) и јануар (79%), а најниже август и септембар (67%).

Највећу просечну месечну суму инсолације (осунчавања) имају јули (329,2 сата) и август (287,8 сати), а најнижу децембар (61,2 сата) и јануар (67,6 сати), као месеци са најкраћом обданицом и највећом облачношћу. Средња вишегодишња сума осунчавања у Вршцу, за период од 1955. до 2000. године износи 2144 сати.

Анализа просечних годишњих честина ветрова показује да је у подручју Вршца доминантна кошава (југоисточни ветар). У прва два и последња два месеца у години, најчешће дувају јужни ветрови, који највећу частину имају у децембру (204%). Северозападни ветрови се најчешће јављају у периоду март-септембар, са највећом честином у јулу (138%). У вегетационом периоду доминирајући су југоисточни и јужни ветрови. Највише тихог времена регистровано је у августу.

Из историјата града

Праисторија

Вршац је веома старо насеље. Најстарији трагови човека у околини Вршца откривени су случајно, још у XIX веку, приликом вађења песка на локалитету Црвенка, а касније и у наносима потока Месић, у Козлуку и оближњем селу Ватину. Иако се не може прецизно утврдити период ком припадају пронађени артефакти, њихов облик и израда указују на палеолит (пре 10000 - 20000 година). Палеолитски ловци су у овом подручју, вероватно, само повремено боравили, јер у околини није било за становање погодних пећина које је, у то време, праисторијски човек најчешће користио.

Слика 4. Артефакти каменог доба

Трагови боравка људи који су у овом подручју живели касније, у неолиту, далеко су бројнији и доступнији. Прави разлог томе је промена начина живота

Слика 3. Артефакти каменог доба

неолитског човека, који престаје да живи у ловачким заједницама, већ се везује за стална станишта и гради себи насеља у близини воде и плодног земљишта које обрађује. Поред тога, постоји и велики број фрагмената грнчарије и предмета од глачаног камена који је сачуван до данас. У вршачком крају, позната су два типа неолитске културе - старија (старчевачка) и млађа (винчанска). Око Вршца и у самом граду пронађени су трагови боравка људи који су при-

падали обема културама, што је доказ тврдњи да се овде живот одвијао непрекидно у релативно великим заједницама. Током археолошких истраживања, која су започета крајем XIX века и трају до данас, пронађен је велики број предмета, па и читава насеља у пределу Ата, на Козлуку, Ђаковом врху, Великом и Малом риту, као и Магарећем брегу.

Насеља која су настала током неолита у пределу данашњег Вршца и његове околине, углавном су остала на истом

месту и у епохи која је уследила - металном добу, које археологија дели на бакарно, бронзано и гвоздено. Староседеоци Вршца нису производили бакар, јер руде овог метала нема у околини. Уместо тога, вероватно су већ израђене бакарне предмете доносили с друге стране Дунава, из простора Мајданпека. Бронза, као легура бакра и калаја, била је лака за топљење и обраду, али знатно чвршћа од бакра, што је касније - у бронзаном добу - омогућило израду много разноврснијих предмета, нових врста оружја, оруђа и украсних предмета. Управо због те разноврсности, међу народима тог вре-

мена интензивира се трговина, али се и повећава број људских занимања (долази до поделе рада), а самим тим и повећања сложености организације људског друштва. Археолошка наука на овом подручју издваја две засебне културе бронзаног доба: ватинску, која припада средњем бронзаном добу, и вршачку, која се сматра његовим завршним степеном. Појавом гвожђа, живот људи се још темељније мења, јер је овај метал далеко чвршћи и од бакра и од бронзе, а ковањем се може прерађивати готово на сваком месту. У

Слика 5. Артефакти бронзаног доба

Слика 6. Артефакти бронзаног доба

Слика 7. Артефакти
бронзаног доба

непосредној близини Вршца, пронађени су трагови келтских насеља из периода гвозденог доба. Као добро организован војнички народ, доминантан у гвоздено доба, Келти су, поробљујући и освајајући многе земље, успели да створе јединствену културу на великом подручју. Међутим, у својим ратним походима, Келти су и смањили број становника у овом делу света, а тиме олакшали каснији продор Римљана на ове просторе, са којима, за ове крајеве, престаје период праисторије.

Античко доба

Римљани су Банатом владали релативно кратко, од цара Трајана (98 - 117. године), до цара Аурелијана (270 - 272. године). Никада нису контролисали цео Банат, већ само узани простор дуж леве обале Дунава до обронака Делиблатске пешчаре, преко Ковина, Банатске Паланке и даље на исток и североисток, ка простору западних Карпата. За разлику од Срема, једне од најразвијенијих римских провинција и седишта римских императора, или десне обале Дунава, где су се налазили богати римски градови, Банат се налазио на самој граници великог царства и стално је био изложен упадима Дачана, Јазига и других ратничких племена која су стизала са истока, тако да га је било тешко бранити. Због тога, историјских трагова присуства Римљана на овом подручју има релативно мало. Међутим, познато је да је овуда пролазио један од најзначајнијих римских путева, који је водио до престонице римске провинције Дакије. Због тога се претпоставља да је на Вршачком брегу, вероватно на истом месту где је у XV веку подигнута и данас присутна тврђава, била саграђена кула стражара, чија је посада обезбеђивала ову важну комуникацију. Када је 1850. године зидана ограда за Градски парк, ископане су две камене плоче са римским натписима, који сведоче да се на том месту, 108. године (у време владавине цара Трајана), налазио војни логор у коме је била смештена Друга шпанска кохорта. Ова кохорта је, као део 13. римске легије, учествовала у освајању Дакије и претпоставља се да јој је Вршац био упоришна тачка.

Средњи век

Када је Римско царство, у другој половини III века, ипак попустило под притиском Гота, а потом и других народа, Римљани су напустили и Банат, и Вршац, повукавши се на другу страну Дунава, у Мезију, где ће се задржати још неко време. Падом Римског царства наступа један од најзначајнијих периода ране европске историје - тзв. Сеоба народа. То раздобље је трајало пет векова, од краја IV до краја IX века, а Панонија, која је и раније била изложена многим променама становништва, имала је централно место. Овуда су прошли Хуни, Гепиди, Авари и Бугари. Њихова власт се смењивала над овим крајем, који није имао јасно одређене границе, јер се у њега могло улазити са свих страна света, све до доласка Мађара (895. године), када читаво доње Подунавље постепено потпада под њихову власт.

Иако Панонијом, а посебно облашћу данашње Војводине, у време Сеобе народа, владају многи, постоји један народ који је овде непрекидно у сенци, и чије трагове налазимо током целог тог периода, а то су Словени. Дуго се сматрало да су Словени у ове крајеве дошли уз Аваре, што није нетачно, јер су, као вешти градитељи чамаца и сплавова, и одлични герилски борци, Словени Аварима били врло корисни у освајању нових предела које су пресецале велике реке и дубоке мочваре. Међутим, тачно је и да су се Словени, у више наврата током историје, мање или више масовно досељавали у Банат. Постоје докази, пре свега у топонимима словенског порекла, да је Словена у Банату било и пре Сеобе народа, те да се могу сматрати једним од староседелачких народа, који је живео у оквиру туђих заједница и држава. Мирољубиве и прилично пасивне природе, Словени су живели у племенима без чврсте војничке и политичке организације, бавећи се претежно земљорадњом, због чега су релативно лако потпадали под туђу власт, што је један од основних разлога због којих су, генерално, трагови Словена на овим подручјима, током читавог Средњег века остали бледи. Једноставно, чини се као да нису активно учествовали у писању историје крајева у којима су живели.

Средњовековна историја Вршца одавно је интригирала истраживаче, будући да су остаци војног утврђења, са добро очуваном донжон кулом на Вршачком брегу, јасно указивали на његово средњовековно порекло. Међутим, опшир-

нијих писаних извора о самом Вршцу практично није било. Притом треба имати у виду да се за средњовековну историју Угарске сачувало сразмерно више извора него што је то, на пример, случај са простором српских земаља у средњем веку, па је непостојање вести о Вршцу било тим чудније. Угарски, немачки и српски историчари су стога током XIX и XX века покушавали, најчешће погрешно, да податке о појединим насељима сличног имена вежу за Вршац.

Разрешење загонетке везане за средњовековну прошлост Вршца било је могуће захваљујући објављивању података дефтера Темишварског санџака из 1579/80. године, у коме је убележена „варош Шемлик, друго име Вршац”. Тако је постало јасно да је град *Ér(d)somlyó*, иначе добро познат из средњовековних извора, идентичан са Вршцем. Ер(д)шомљо је у старијој угарској историографији лоциран код места Варадије, које се налази источно од Вршца, у Румунији. На брду Килија код Варадије заиста постоји археолошки локалитет, где су откривени остаци праисторијског насеља, римског утврђења, и једне цркве или манастира.

И мађарско и српско име Вршца потичу од брега на чијем је врху сазидан град. Поред Вршачког брега, мађарски назив *Somlyó* имало је и брдо на коме је настао средњовековни град *Mezősomlyó*. Брдо се сада зове *Sumiga*, и налази се код насеља Велики и Мали Шемљуг (*Şemlakul Mare* и *Şemlakul Mic*) јужно од Гатаје у румунском делу Баната. У историјским изворима се некада и Мезошомљо и Ершомљо називају једноставно Шомљо, што је истраживачима стварало потешкоће и доводило до тога да подаци који се односе на један од ових градова буду у литератури погрешно приписани оном другом. Како се из наведеног турског пописа види, мађарско и српско име Вршца била су паралелно у употреби до краја XVI века.

Догађај од огромног значаја за целокупну историју не само Карпатско-панонског басена, већ и околних земаља источне и јужне Европе, представљало је досељавање Мађара 895/896. године. Према каснијем опису анонимног хроничара, насталом око 1200. године, Мађари су подручје Баната и Поморишја освојили победом над тамошњим поглаваром Гладом. Подручје данашњег Баната коначно је уклопљено у састав угарске државе у време првог краља Стефана I Светог (997-1038), победом над Ахтумом, господарем простране области од Кереша до Дунава и од Тисе до Јужних Карпата.

Дотадашњи црквени утицај Византије замењен је католичком црквеном организацијом, и на простору Баната и Поморишја установљена је Чанадска бискупија. Подручје Баната је до краја средњег века остало под духовном јурисдикцијом Чанадске бискупије, која је припадала Калочко-бачкој надбискупији. Након периода нестабилности и сукоба међу наследницима Стефана I, крајем XI века долази до унутрашње консолидације, и Угарска почиње да води експанзионистичку спољну политику. Већи део XII века обележила је борба панонске краљевине за превласт у Подунављу са ојачалом Византијом под Комнинима, а после смрти цара Манојла Комнина (1180) краљеви Бела III (1173-1196), Емерик (1196-1204) и Андрија II (1205-1235) водили су, уз подршку папства, офанзивну политику према јужним и источним суседима Угарске, од Босне, преко Србије и Бугарске, до Галиције. То је период из кога потиче и први писани помен Вршца, то јест насеља Ершомљо: калочки надбискуп Угрин купио је од краља Андрије II град Пожегу у Славонији, дајући му заузврат, поред новца, и посед Ершомљо, што је својом повељом 11. јануара 1227. године потврдио и папа Хонорије III. Негде у то време пада и оснивање доминиканског манастира у Ершомљу, за који се сматра да га је подигао краљ Андрија II.

Крајеви јужне Угарске су током XII века спадали међу релативно развијене делове земље због снажних економских и културних веза са Византијом. У то време истичу се градови Ковин и Храм на Дунаву, први као велико градско насеље и трговачко-занатски центар, а други као значајна погранична тврђава. Одређени археолошки налази посредно указују да се на подручју Вршца у XII и првој половини XIII столећа налазио занатски центар који је снабдевао грнчарским производима становништво више насеобина јужног Баната.

Поред грнчарства, на простору Вршца била је развијена и обрада камена - од гнајса су израђивани млински жрвњеви, потом продавани у околним крајевима где није било довољно камена. Камен са Вршачких планина коришћен је и за прављење пећи по Банату, као и за грађевине у Ковину. Међутим, опадање угарске балканске трговине након пада Цариграда 1204. године, и нарочито најезда Монгола 1241-1242. године, довели су до пропадања јужних области Краљевине. Монголска најезда је донела огромна разарања, покоље и глад. Нарочито су били погођени централни делови Угарске, али је доста страдало и Поморишје и неки, претежно равничарски делови данашњег Баната. Поред

других, монголска најезда означила је и крај постојања насеља на Црвенки код Вршца.

Неколико помена Вршца у документима из друге половине XIII столећа не пружа никакве податке о самом насељу и животу у њему, али сведочи о боравку краља Ладислава IV Куманца (1272-1290) и високих дужносника угарског краљевства у овом месту. После изумирања династије Арпада, краљу Карлу I Роберту Анжујском (1301-1342) била је потребна читава деценија борби са противкраљевима и њиховим присталицама да би се учврстио на престолу, а онда је започео вишегодишњу борбу са њима у намери да скрши њихову моћ. Након победе над Теодором Вејтехијем из рода Чанад и његовим сином Јованом, који су држали под својом влашћу читаву територију од Тамиша до Северина, Карло I Роберт је привремено пренео своју престоницу у Темишвар (1315-1323), чиме започиње анжујски период угарске историје.

Овај период обележен је великим привредним и друштвеним променама, развојем градова, снажном краљевском влашћу и новом експанзивном спољном политиком. Поседи поражених олигарха прешли су у краљеве руке, које је он давао на управу и уживање, као *honog* оданим присталицама. Већину жупанија држали су на тај начин угарски барони, а кастелани краљевских градова постали су језгро новоформиране анжујске аристократије. У то време у изворима се јављају и први помени о кастеланима краљевске тврђаве Ершомљо. Године 1323. ову дужност обављао је Никола, син Дионисија из породице Јанки, а 1335. године вршачки кастелан био је Чока Толди, потоњи тамишки жупан. Међутим, о развоју насеља Ершомљо испод истоимене тврђаве има врло мало података. Извесно је само да је до првих деценија XIV века Ершомљо стекао право на одржавање годишњег сајма и седмичног трга. Ово насеље је 1330. године наведено као једно од пет трговишта у Крашовској жупанији.

Продором Османлија у Подунавље након Косовске битке, Угарска се, после вишедеценијске експанзије, суочила са великом спољном опасношћу, истовремено са нестабилним унутрашњим приликама. Тадашњи угарски краљ, Жигмунд, настојао је да се активно супротстави османском притиску, па борбе са Турцима и њиховим српским савезницима које су уследиле наредних година нису мимоилазиле ни јужни Банат. Краљ Жигмунд је 1390. године поклатио тврђаву Вршац са њеним припадностима северинском бану Николи Перењију,

али је, због својих потреба у датим околностима, богатства овог властелинства и користи коју би оно могло донети круни, већ 1392. године одлучио да узме Вршац натраг, дајући Перењију у замену друге поседе и тврђаве. Будући да је вршачко властелинство доносило веће приходе одседа које је Никола Перењи добио у замену, краљ се обавезао да ће Перењију и његовим наследницима ову разлику надокнадити. Одлазећи у војни поход у Браничево, угарски краљ је крајем маја 1392. године и лично боравио у Вршцу. Османлије су, међутим, узвраћале нападе преко Дунава, тако да је у пљачкама и пустошењима крајем XIV века страдала и околина Вршца. Приликом једног таквог упада Турака на територију вршачког дистрикта, у борби се истакао великаш Петар Перењи, ослободивши силно робље које су нападачи ухватили. До овог сукоба, у коме је Перењи рањен, дошло је између 1392. и 1395. године.

Тешки пораз код Никопоља 1396. године означио је крај Жигмундових илузија да је одлучним офанзивним ратом могуће избацити Османлије из Европе. Међутим, османски притисак на угарске границе ослабио је после Ангорске битке 1402. године и склапања угарско-српског савезништва 1403/4. године, оличеног у вазалству деспота Стефана Лазаревића према краљу Жигмунду. Тада су наступиле и нове околности у историји средњовековног Вршца.

Турско доба

Тек доласком Турака на Балкан, а нарочито после Маричке (1371) Косовске битке (1389), ови крајеви поново улазе у историју. Маричка и Косовска битка су решиле судбину Србије и ставиле је у вазалски однос према Турској. Међутим, нови владар, деспот Стефан Лазаревић се, чим је осетио извесно слабљење турске моћи, окренуо ка Угарској и 1403/4. године успоставио савез са краљем Жигмундом. Захваљујући том савезу, деспот Стефан Лазаревић је добио на доживотно коришћење градове Београд, Голубац, сремске градове, Мачву, велики део Баната и друге поседе. После смрти деспота Стефана Лазаревића, који није имао директног мушког наследника, све његове повластице и поседе наслеђује Ђурађ Бранковић, који преузима исте обавезе према краљу Жигмунду. За верну службу, краљ Жигмунд га награђује бројним новим поседима, међу којима и Вршцем. По пропасти српске државе 1439.

године, започињу велике сеобе на леву страну Дунава, првенствено у Банат. Тада је значајно насељена околина Вршца, па и сам град. Вршачка тврђава је имала велики стратешки значај у одбрани од честих упада Турака, јер је, због пространих мочвара и густих шума, приступ пределима Поморишја био могућ једино падинама Вршачких планина.

Ратови између Турака и Мађара знатно су утицали на померања српског народа према западу или према северу. Положај Срба у то доба био је веома тежак: преко њихове територије борила су се два снажна противника. Турци најпре продиру у Србију, па преко ње у Угарску, а Мађари раде то исто да би се борили против Турака, што се протезало кроз готово читав XV век. Ове борбе створиле су код српског народа извесно поверење у угарску државу, па се становништво селило у крајеве данашње Војводине. После слома српске државе, Мађари су успели да под својом влашћу одрже уске крајеве Србије уз Дунав и Саву, те да са мање или више успеха воде борбу са Турцима, нарочито за време краља Матије Корвина (1482 - 1486).

Након пада Београда 1521. године под турску власт, југоисточне границе Угарске остале су незаштићене. Како би ојачао свој положај према Турцима, краљ Лајош II се, 1522. године оженио Маријом од Аустрије из лозе Хабсбурга, надајући се да ће тако придобити помоћ Аустрије. С друге стране, Турци су то протумачили као опасност за своје интересе, па су настојали да раскину тај савез. Висока Порта је Угарској слала мировне понуде, но краљ Лајош II их је одбијао. Будући да није дошло до споразума, турске снаге су у августу 1526. године, под командом султана Сулејмана II Величанственог прешле Дунав. У бици код Мохача која је уследила, гине и сам угарски краљ, а по „династичким законима о наслеђивању“ угарска круна светог Стефана припала је аустријској династији Хабсбурга, чиме је означен крај средњовековне краљевине Угарске.

Јуна 1552. године, под командом Мехмед-паше Соколовића, предузете су опсежне војне операције у циљу освајања Темишвара. Пре него што га је опколио, Мехмед-паша је постигао договор са Србима и српским војним командантима да му без борбе предају банатске градове, чиме је избегнуто њихово рушење и пустошење. Темишвар се бранио са неких 2500 војника, што је било исувише мало, мада су браниоци изашли на мегдан турској претходници и имали успеха. Али, чим је стигла главнина турске војске, започело је бомбардовање

Слика 8. Берталан Секељи (Székely Bertalan): Битка код Мохача

Темишвара. Његово заузимање трајало је од 26. до 30. јула. Највећи део Баната постао је тада делом Темишварског ејалета (пашалука).

Турци, међутим, никад нису заузели цео Банат: планински делови око Карансебеша и Лугожа и даље су остали ван њиховог домашаја. После заузимања банатских градова, Турци су прво завели свој систем одбране, тиме што су доводили своје посаде (задржавши и српске). Са посадама су, по правилу, стизали и муслимани разног порекла, јер су Турци имали обичај да важне тврђаве, као што је била и темишварска, попуњавају људством из далеких крајева свога, иначе, пространог царства. Године 1566. у Темишвару су смештени и јаничари као царска ордија. Постепено и градови су мењали свој изглед, прихваћен је источњачки стил градње. Градови су подељени на махале, при чему су српске биле одвојене од турских.

Ситнији успеси аустријске војске у пролеће 1594. године, поколебале су турске вазалне кнежеве, што је Србима у Банату пружило прилику да подигну Банатски устанак, један од три највећа у српској историји, а сигурно највећи пре Првог српског устанка. Центар устанка били су Вршац и околина, а

његов вођа био је Теодор Несторовић, епископ вршачки. Устанак је почео упадима српских хајдука из Ердеља (Трансилваније), који су нападали турске караване. Пошто су се се њихов број и снага повећавали, хајдуци су почели су да нападају и мања насеља, да би Петар Мојзеш, који је водио једну хајдучку чету, напао Вршац 1594. године, заузео га, опљачкао и спалио. Главнина турских снага била је заузета на северу, бранећи Естергом пред нападима аустријске војске, тако да су устаници 1. јуна исте године освојили Бечкерек, а убрзо потом и Бечеј, Тител и Липову. Да би заплашио банатске Србе, који су се борили под заставама светог Саве, велики везир Синан-паша је устаницима супротставио зелену Мухамедову заставу, донету по његовом наређењу из Дамаска. Такође, у знак одмазде због устанка, наредио је да се из манастира Милешева донесу земни остаци светог Саве и спале, што је и учињено 27. априла 1594. на Врачару, тада брду код Београда.

Ердељски кнез Иштван Батори је устаницима тајно дотурао помоћ, али како није успео да наговори своју скупштину сталежа да се окрене против Турака, одбио је да реагује на проглашење за српског краља. Пошто су поразиле аустријску војску под командом Ференца Балаша, која је послата да помогне устаницима, и пошто је попустио притисак на главним бојиштима, војске будимског и темишварског паше су се спојиле. Средином јула 1594. године, дошло је до судара устаника и турске војске код Бечкерека, при чему су устаници тешко поражени. До краја јула, Банат је поново покорен. Много Срба је побегло у Ердељ, где су створили и нову епископију, преместивши њено седиште из Вршца. Међутим, Банат је остао пуст након пропасти устанка, што турским властима није одговарало, јер им је било неопходно становништво на овој територији. Стога су обећале милост свакоме ко се врати. Срби су се вратили, али се обећана милост није односила на вођу устанка, епископа Теодора Несторовића, који је свирепо уморен.

Срби у Банату су умирени на веома суров начин и уз много људских жртава и материјалних губитака, што је у дугом периоду који је уследио, зауставило сваки развој овога краја.

Колонизација

Порази Турака код Будима (1686), Харшања (1687), Београда (1690), Сланкамена (1691) и Сенте (1697), велики губици које су том приликом поднели и слабљење државне моћи, донели су нагле промене у војним односима Турске и Аустрије у њиховој непрекидној борби за превласт над Подунављем. После склапања Карловачког мира (1699), Турци су протерани из Бачке и Срема, али су се задржали у Банату, представљајући сталну претњу аустријским интересима у овом подручју.

Чувена битка код Петроварадина (5. августа 1716) представља гигантски обрачун двеју царевина у вековној борби за Подунавље. Пре ове битке, велика турска војска под командом великог везира Домад Али-паше, прешла је Саву и предузела освајање Петроварадинске тврђаве, чија је изградња, на месту разрушеног средњовековног (најпре угарског, а потом и турског) утврђења мањег значаја, започета у међувремену, 1692. године. На надирање Турака према Петроварадину одговорио је тада највећи аустријски војсковођа, принц Евгеније Савојски (фелдмаршал Еуген од Савоје), са око 76000 војника, стационираних у логору

Слика 9. Годфри Кнелер (Godfrey Kneller): Евгеније Савојски

крај Футога. Велика битка, са променљивим током и коначним тријумфом Аустријанаца, донела им је не само једну од победа и велики ратни плен, већ и дуго чекану стратешку превагу над средњим и доњим током Дунава: после ове победе, Евгеније Савојски осваја Темишвар (12. октобра 1716) и Београд (1717), а 1718. године потписан је и Пожаревачки мир, чиме Турска престаје да буде преовлађујући геополитички чинилац у Панонском басену.

Пожаревачким миром завршава се доба турске владавине над Банатом, уз краће прекиде изазиване повременим турским упадима, који су трајали све до

аустро-турског рата (1788/1789). Одредбама овог мировног споразума, Банат је припао Аустрији. Пре него што је мир и склопљен, принц Евгеније Савојски је препоручио врховној државној власти да се Банат административно не прикључује Угарској, иако јој територијално припада, већ да се уреди као посебна царска покрајина, што је прихваћено. Банат је постао посебна управна јединица са немачким чиновништвом и немачким језиком као званичним. Ова област је била директно подређена Бечу, што је учињено, између осталог, да би се Угарска и територијално одвојила од Турске, а Банат изградио као упориште аустријске политике у овом делу Европе. Ова одлука је постала, узгред, и извором сталних тензија, јер су Мађари непрекидно тежили враћању својих историјских територија под окриље своје Круне.

Банат је тада био готово потпуно пуст: сматра се да је у њему просечно живело троје до четворо људи по квадратном километру. У то доба, као и много година раније (а дуго времена и касније), банатски крајолик је пружао увек исту слику: низијски део био је преплављен мочварама, баруштинама и ритовима. Велике површине поплављеног земљишта биле су прекривене трском, шеваром, рогозом и другим ритским биљкама, што је условљавало слабу проходност. Воде су биле нездраве и загађене. Оно што се називало „царским друмовима“, биле су тек вијугаве, каљаве стазе које се губе на обзору. Већих насеља није било, јер у таквим условима нису ни могла да настану.

Аустрија, која је ова подручја запосела, нашла се пред задатком како да одбрани границе, успостави власт, и створи основу за привредни и културни развој новостечених области. Земља је била запарложена, привреда замрла, насеља су била разорена или запуштена. Становништво, иначе малобројно, било је сасвим проређено дуготрајним ратом, глађу, епидемијама и миграцијама. У Банату су, уз Србе, најзначајнији етнички елемент чинили Румуни. Поред њих, ту су се затекли у мањем броју и припадници других балканских народа, било да су стигли раније, у време османске владавине, или су мигрирали на север током последњих ратова: Грци, Цинцари, Бугари, сефардски Јевреји. Мађара је било мало јер су, након битке код Мохача 1526. године и пропасти Угарске, сталним турским упадима били или истребљени, или су се одселили.

Већина сеоског становништва бавила се сточарством. Било је много дошљака из планинских крајева, па им је то било традиционално занимање - за земљо-

радњу нису показивали ни много интересовања, нити су имали потребна знања и навике. Гајењу стоке посветило се и староседелачко становништво у другим деловима Угарске, јер је током ратова пружало веће изгледе на опстанак него обрада земље. У сваком случају, земљорадња је и у погледу квалитета и квантитета била слабо развијена. Слично је стајало и занатство, док су за трговину постојали бољи изгледи, јер су многи дошљаци са Балкана били одлични трговци, са великим искуством и добрим пословним везама, посебно када се радило о трговини са Турском.

Политика монарха из династије Хабсбурга, у решавању овог проблема, била је једноставна и логична - ослобођен и релативно празан простор који је остао након што су се Турци повукли, морао је бити насељен, ако је постојала озбиљна намера да се тај простор и задржи - а постојала је. Свака остављена „празнина“ била би отворени позив Отоманској империји да заузме оно што није ничије, или нико не жели. Аустријски двор је намеравао да пусте или слабо насељене пределе насели колонистима и организује привредни развој поседнутог подручја. За такав подухват били су потребни људи којих у Угарској није било, јер племство није било вољно да се одрекне кметова и даје радну снагу за колонизацију освојених крајева. С друге стране, Срби су Аустрији били потребни као војници-граничари и Двор није хтео да се одрекне њихових услуга. На послетку, ни Срби, ни Румуни који су живели у Банату, нису били превише бројни, а због екстензивног начина пољопривреде - ни „погодни“ за нови начин привређивања какав је Двор намеравао да организује. Колонисте је требало наћи другде, а нађени су међу Немцима.

Аустријски владари били су посебно умешни у успостављању свега онога што је потребно да би једно друштво, које је основа сваке државе, могло ефикасно да функционише. За њих су новоприпојена подручја била „бедем одбране хришћанства“ од Ислама. Уз то, аустријски Двор је, у освојеним подручјима, видео још нешто - потенцијалну житницу Царевине. За ефикасну одбрану тог „бедема“ од нових најезди Турака, као и за формирање житнице, биле су преко потребне три ствари: браниоци, инфраструктура и логистика.

Настањивање Немаца било је део добро смишљеног и бриљантно спроведеног плана, који је требало да осигура да јужна Угарска трајно остане под хабсбуршком Круном. Када се упореде доступни историјски извори, може се уочити

врло правилна „шема“ колонизације. Упрошћено, план Беча би се могао описати на следећи начин: Срби ће да бране Банат, Немци ће да граде и да привређују (инфраструктура), а ради „мира у кући“, Мађари ће се бавити бирократијом и локалном управом (логистика), да би имали барем осећај да им је остало макар нешто од некада моћне круне светог Стефана.

Браниоци

Дошли су сами. У биткама између Аустријанаца и Турака на територији данашње Србије, Срби - који су тада чинили већински живаљ у данашњој јужној Србији и на Косову - одлучили су се да стану на страну Аустријанаца. Пошто су Аустријанци на том фронту изгубили рат, Србима није преостало ништа друго него да за њима крену на север. Тако је дошло до Велике сеобе Срба (1683 - 1699) под патријархом Арсенијем III Чарнојевићем. Каснији ратови и превирања довели су до Друге сеобе Срба (1718 - 1739), када је велики збег повео патријарх Арсеније IV Јовановић - Шакабента, 1740. године.

Слика 10. Паја Јовановић: Сеоба Срба

Инфраструктура

Замисао о насељавању опустелих подручја Угарске наметала се док је Велики бечки рат још трајао. После одсудних победа хришћанског оружја, постало је извесно да ће Турци бити потиснути из овог дела Европе. У Бечу је одбор стручњака за економска и војна питања, који је установио цар Леополд I, саставио обиман документ у коме су изнети предлози за даљи развој Угарске, између осталог и за њено насељавање. Радом овога тела руководио је кардинал Леополд Колонић, који ће у наредним годинама, на челу Неоаквистике (ко-

Слика 11. Бенјамин фон Блок
(Benjamin von Block): цар Леополд I

мисија за новоприпојена подручја), имати кључно место у Угарској. У Колонићевом плану, главно место заузима привредна обнова земље. Те су замисли биле засноване на начелима камерализма (од немачке речи Kammer - комора, канцеларија), економске политике какву су спроводиле немачке апсолутистичке државе; дакле и Аустрија. Дужност државе била је да плански, применом низа фискалних, просветних и принудних мера, унапређује економију и тако обезбеди благостање поданика и, наравно, увећа своје приходе. Развој привреде био је у тесној међузависности са демографским потенцијалом („где је људи, ту је и пореза“). Зато је држава морала да различитим средствима ради на увећању броја становника: од подстицања раста стопе рађања и спонтаног усељавања, до организоване колонизације тамо где је стање било критично.

Мада су при планирању и спровођењу колонизације аустријски владајући кругови истицали само економске разлоге, нису губили из вида сложеност прилика у Угарској и водили су рачуна о другим циљевима, пре свега политичким, националним, верским и војним. Кардинал Колонић се залагао за то да предност при насељавању имају Немци. При томе није имао на уму само њихове радне навике и вештину у земљорадњи и занатима, него и то да се „Краљевина или бар њен већи део постепено германизују, да се мађарска крв склона револуцијама и немирима умери немачком и тако се усмери ка постојаној оданости и љубави према свом природном господару, наследном Краљу.“ Колонићева комисија донела је 11. августа 1689. први Патент о насељавању (Impopulationspatent).

Хабсбурзи су своју вољу наметали суптилно и планирали деценијама, ако не и вековима унапред. Намерно су бирали оне Немце који би радо негде отишли, ако би могли, и ако би та селидба собом носила изгледе за бољи живот. Немци су изабрани због својих пословичних „националних карактеристика“: вредноће, упорности, педантности, скромног начина живота и жеље да нешто створе и то оставе у наслеђе потоњим генерацијама. Код Немаца онога времена,

Слика 12. Кардинал Леополд Карл Колонић

ове карактеристике су биле утолико више изражене уколико су људи сиромашније живели. Међу досељеницима је било и нешто Аустријанаца, али веома мало ако се у обзир узме да је то била „њихова држава“. Аустријски сељаци и занатлије углавном нису били „довољно сиромашни“ да би били „довољно мотивисани“ да се селе у неизвесност. Један од разлога - свакако битан - због којих се Беч одлучио баш за Немце је, без сумње, била чињеница да су Немци етнички најближи Аустријанцима. Међутим, план колонизације је био много шири од пуког

попуњавања упражњеног простора Германима: Хабсбурзи су јужни део данашње Мађарске, Војводину, Славонију, Барању и друге југоисточне делове своје царевине, осим Немцима, свесно насељавали и Србима који су двема сеобама Срба избегли са Косова и из данашње јужне Србије, али и Хрватима из Босне, Мађарима, Чесима, Словацима, па чак и Италијанима, Шпанцима, Французима... Један од важних критеријума за избор досељеника - осим што је било пожељно да буду беземљаши или сељаци на рубу егзистенције - било је и познавање „ретких заната“ и других „специјалних знања“, што се посебно односи на виноградарство.

Колонизација Немаца је започета прво у Будимпешти и околним крајевима, а затим све више на југ, ка граници данашње Мађарске и Србије. Да би се колонисти привукли, нуђене су им бројне повластице, између осталог: ниске цене земље, право наслеђа на кућу и имање, ослобађање од пореза на три године за домаће и пет за стране усељенике, ослобађање од царина за увоз грађевинског материјала и др. Први Патент о насељавању је наишао на тако повољан одзив, да су 1699. власти у Моравској и Шлезији, на пример, морале да забране иселавање у Угарску.

Иако су сеобе Немаца почеле одмах после протеривања Турака из Угарске, размере организоване и масовне колонизације попримиле су касније: од почетка треће до краја осме деценије XVIII века. Први Немци су стигли из западне и горње Угарске, а затим су почели да пристижу њихови сународници из Моравске и Бохемије (у данашњој Чешкој), те Шлезије (југоисток данашње Пољске). Следећи талас насељеника долазио је из војводства на које је била подељена тадашња Баварска, швапске регије, маркграфовије Баден, Хесен, франачке области на Мајни, а делом и из Вестфалије. Немачка у то време није била јединствена држава, већ низ мањих или већих краљевина, војводства, грофовија... Највећи број досељеника стигао је, пак, из области западно од реке Рајне насељених немачким живљем: Пфалца, Сарске области, Мозела, Алзаса и Лорене.

У то време на престолу су се сменила три владара: Карл VI (1711 - 1740), његова ћерка Марија Тереза (1740 - 1780), те њен син Јозеф II (1780 - 1790), па се у традицији уобичајила подела на три велике сеобе: Каролинску, Терезијанску и Јозефинску, као и више мањих.

Каролинска сеоба

Тек по смиривању стања у Угарској (1711) и ослобођењу Баната (1718), створени су предуслови за масовнију колонизацију. Правну основу за насељавање представљале су одлуке Угарског сабора, које је 1722/23. санкционисао цар Карл VI, доневши нови Патент о колонизацији. Начин на који је насељавање

Слика 13. Јохан Готфрид Ауербах (Johann Gottfried Auerbach): цар Карл VI

вршено, и положај колониста, зависили су од државно-правног статуса појединих територија, јер су на њима и поседнички односи били другачији. (СЛИКА 12)

Банат је од 1718. до 1778. био домен Круне, у надлежности Дворске коморе у Бечу. Мада је *de iure* припадао Угарској, *de facto* је остао ван домашаја угарског племства и жупанијске управе. Дворска комора и Дворски ратни савет установили су Земаљску администрацију темишварског Баната, која је управљала провинцијом и бринула о спровођењу колонизације.

Колонизација се одвијала неравномерно. У неким деловима Угарске, укључивши и Бачку, један део земље враћен је племству, док је део

био под управом Угарске дворске коморе. Угарски племићи добијали су земљу натраг, под условом да докажу да су раније били њени власници и да плате 10% за „ослобођење од оружја“. Многи од њих нису имали доказа или новца да плате; често ни једно ни друго. Велике површине поседа без господара

припале су Угарској дворској комори, која је тако постала најбогатији феудалац у земљи. Знатне поседе дали су Хабсбурговци, као награду за ратну службу својим војсковођама. Што се Бачке тиче, један њен део, насељен Србима, био је у саставу Потиско-поморишке границе, значи под непосредном управом Беча, изван надлежности угарске власти и племства; други, врло пространи део остао је власништво круне.

За властелинства је било места једино на северу области, али је и тамо најјачи земљопоседник био гроф Антал Грашалковић, председник Угарске дворске коморе. Тако је насељавање подручја која су стајала под жупанијском влашћу углавном имало карактер приватне иницијативе - спроводили су је црквени и световни феудалци - док је Банат колонизован већином плански, од стране централних власти у Бечу.

С друге стране, у Банату је изведена планска и систематска колонизација од стране државе. О њој су доцније немачки историчари и књижевници највише писали, величајући је као готово еписки

подухват Аустрије у цивилизовању овог дела Европе. За релативно кратко време од 60 година, колико је Банат био под коморском управом, постигнути су импресивни резултати - изграђена су села и градови, извршени обимни иригациони радови, унапређена привреда. Велике заслуге у томе имао је гувернер Баната, гроф Клаудије Флоримунд Мерси, коме је немачка историографија одавала велико признање. Као и принц Евгеније Савојски („Племенити витез“, највећи национални јунак подунавских Немаца), и Мерси је оличавао немачки продор на југоисток Европе, моћну и незауостављиву стваралачку енергију западног човека.

Слика 14. Думитру Шербан (Dimitru Œerban): Клаудије Флоримунд Мерси (Централни парк у Темишвару)

Мерсију је, на препоруку Савојског, поверена управа над Банатом и он је ту дужност обављао од 1717. до 1733. Мерси је заиста предано радио, планирајући и спроводећи у дело своје замисли. Што се насељавања тиче, подстицао је повратак Срба, Румуна и Мађара који су избегли из Баната током рата и почео је 1722. велику колонизацију Немаца - Каролинску. Карло VI обратио се и протестантским и католичким кнежевима у Царству са молбом да дозволе одлазак својих поданика који желе да се иселе, како би се новоосвојене земље „као предзиђе Хришћанства запоселе немачким људима“. По Мерсијевом плану, Немце је требало настанити на северу дуж Мориша, а на југу дуж Дунава, као и дуж осовине која спаја ове две реке, а коју чине тврђаве Арад, Темишвар и Нова Паланка. Највећи замах колонизација је имала у прве четири године, када је пристигло 3-4 хиљаде породица, односно 12-15 хиљада душа, и основано 60 насеља.

Колонисти из првог таласа били су сиромашни, многи и бескућници, својеврсни баласт тамошњих кнежевина, али лако покретљиви и стога спремни да окушају своју срећу у новој средини. Мерси је намеравао да са њима осавремени ратарску производњу, да уведе повртарство и виноградарство. Да би се то остварило, требало је исушити земљиште прокопавањем канала, правити путеве и мостове, али од свега замишљеног скоро ништа није остварено. Људи су били ненавикли на пољопривредне радове, а и приноси су били лоши. Настала је глад. Због сиромаштва и нерада, јављао се криминал, а због лоших услова живота, слабе исхране, влаге у кућама, загађене воде за пиће, маларије, прљавштине и веома споре аклиматизације колониста - висока смртност становништва. Банат је, у то време, био сматран „гробом Немаца“.

До застанка колонизације дошло је 1726, када су огромне своте новца преусмерене и потрошене за регулисање тока Бегеја. То је било неопходно и због побољшања саобраћаја и да би се исушиле мочваре, легла маларије која је косила колонисте. Колонизација је настављена после Мерсијеве смрти, 1734. године, када су осим већег боја Немаца насељени Италијани, Шпанци и Бугари. После три године дошло је поново до прекида који је, међутим, потрајао три деценије. Уследили су нови ратови са Турском (1735-39), Рат за аустријско наслеђе (1740-48), и Седмогодишњи (1756-1763).

Терезијанска сеоба

Слика 15. Мартин ван Мејтенс
(Martin van Meytens):
царица Марија Тереза

Доласком на власт 1740. године, царица Марија Тереза је обновила колонизацију Баната. У првом раздобљу владавине Марије Терезе, финансијска моћ круне је била ослабљена. Због дугова, двор је од 1759. до 1769. Банат дао на управу Бечкој државној банци. Колонизација, додуше, није сасвим замрла, али није имала размере као у Карлово време. Насељавање је наилазило на отпор српских и румунских одгајивача стоке који су уживали право на испашу на великим просторствима. Држава је од њих имала знатних прихода, којих није могла лако да се одрекне, с обзиром да јој је новац био преко потребан. Становнике Баната озлоједило је и то што је Марија Тереза од 1744. до 1768. насељавала криминогене особе: лопове, просјакe, скитнице и проститутке. То је прекинула после одлучног протеста свог

сина Јосифа II. Тек 1763. по свршетку Седмогодишњег рата, Марија Тереза је издала нови Патент о колонизацији, по коме је требало да буду насељени ратни ветерани и инвалиди, али су царски комесари врбовали и имигранте у Немачкој упркос протестима тамошњих владара.

Терезијанска колонизација текла је врло организовано, али су примењиване и насилне методе. Да би се обезбедио простор за Немце, било је случајева принудног расељавања румунског, српског и мађарског становништва. Нарочито су притиску били изложени Румуни, о чијој су лојалности и радним навикама аустријске власти имале врло лоше мишљење. Староседеоци су, такође, били принуђени да помажу колонистима при градњи кућа, неки пут да сами то раде. Немачки насељеници уживали су низ погодности и државну помоћ. Углавном, до 1774. у Банату је живело 43000 Немаца, и чинили су 12% становништва.

Јозефинска сеоба

Слика 16. Јозеф Хикел (Josef Hinkel): цар Јозеф II

Трећи талас колонизације организован је за време Јозефа II у времену од 1782 - 1787. године. Јозеф II, велики реформатор, путовао је у Банат више пута, али није био сасвим задовољан успехом колонизације. Није одобравао принудно расељавање староседелца, сматрао је да су села бедна и прљава, куће неудобне и лоше грађене. У Јозефинској колонизацији, насељеници из Немачке добили су још већу помоћ од државе но раније, између осталог: кућу, земљу, пар волова, два коња, кола, плуг, семе, брашно, новчану помоћ. Издат је 1781. Патент о толеранцији, којим су протестанти изједначени у грађанским правима са католицима, па је почело и њихово усељавање у Банат. Јозефинска колонизација била је врло масовна.

За свега три године - од 1784. до 1787. у Бачкој је насељено 3088, у Банату 2439 породица, односно на целој територији Угарске 9812 породица или 44699 душа. За колонизацију сада су предвиђени и врбовани Немци из северних покрајина, вредни и вични земљорадњи.

Из простора данашње Немачке за југоисток Европе ишло се, углавном, воденим путем: Дунавом, па су тако долазили и колонисти. Њихово путовање текло је у две етапе: до и од Беча. Прву деоницу прелазили су самостално, а у Бечу су организацију и трошкове пута преузимале аустријске и угарске власти или поједини феудалци. За колонисте из југозападних делова Царства (Предње Аустрије, Баден-Виртемберга и Алзаса), главна сабирна тачка био је Улм, а за оне из Фалачке и Хесена - Регенсбург. Улм је као почетна тачка за пловидбу Дунавом био од XIV века важан центар за трговину са осталим подунавским

земљама. У време продора Турака и њихове владавине на југоистоку, град је финансијски ослабио, па му је прилив колониста омогућио да се опорави. Свесни тога, становници Улма били су врло предусретљиви према путницима. Колонисти су се окупљали и укрцавали и у другим мањим местима на горњем току Дунава: Донауверту, Гинцбургу, Ехингену, Виблингену, Лаунгену, Марксхајму. Бродови су кретали од Улма ка Бечу једном недељно. Раздаљина је износила нешто више од 100 километара, али је пловидба била прилично опасна због брзака, стена и вирова. Зато је путовање по лепом времену трајало 6 до 9 дана а по киши и магли 12 до 14 дана. Коришћени су бродови на весла, плитког газа, који су могли да укрцају до 400 људи. Највише су у превозу колониста употребљаване тзв. „швапске дереглије“ или „улмске кутије“ („Schwabenzillien“, „Ulmer Schachtel“), које су грађене за 20, 80 или 150 путника.

То су била на брзину грађена, грубо тесана, некатранисана пловила, предвиђена за једнократну употребу, па је путницима у брзацима горњег Дунава живот стално био у опасности. По доласку на одредиште, у Бечу, Пешти или неком од угарских пристаништа, ова јефтина пловила су расклапана и продавана као огревно дрво, а у Бачкој и Банату продавана су као грађа за куће. На већим бродовима постојале су у средини дрвене кабине подељене

Слика 17. „Улмска кутија“ - савремена реплика

Слика 18. Штефан Јегер (Stefan Jäger): „Досељавање Немаца у Банат“

у две просторије, које су служиле путницима као склониште. Насељеници су на пут кретали најчешће у мају и јуну, да би избегли и студени и велике врућине, па су у то време пристаништа била пуна света и чекало се данима на укрцавање. Два дана пре доласка у Беч, колонисте и њихов пртљаг прегледали су комесари, издавали им пасоше и давали најсиромашнијима новац за путовање. У предграђу Беча Розау, колонисти су искрцавани и чекали упутства за наставак пута. Малобројни који су имали новца, одседали би у скромним гостионицима, док је већина боравила под ведрим небом. Ту су добијали пасоше који су важили до одредишта и добијали новац за следећу етапу путовања - последњу рату добијали су када стигну на циљ. И поред свих тих повластица, аустријске власти нису биле сувише издашне. Неке друге земље, на пример Пруска, носиле су за своје насељенике све трошкове, не само путне - од полазишта до одредишта.

Немци се нису лако сналазили у новом окружењу. Неприлагођени, умирали су у великом броју од маларије, туберкулозе и других болести. Страдали су, посебно 1738, и од турских упада. Срби, Мађари и Румуни, навикли на суров живот у опустелој земљи на турској граници, углавном су потцењивали дошљаке из Немачке, јер им нису изгледали дораслима да се изборе за опстанак у тим условима. Ипак, Немци су релативно брзо економски напредовали и ускоро су њихове вештине у земљорадњи, занатима и култура живљења постали пословични међу суседним народима. Тегобе из времена колонизације остале су упамћене у њиховој традицији. Најсажетије су исказане у пословици „Tod - Not - Brot“: у овом тројству прва беше Смрт, па потом Мука, да би на крају стигао Хлеб, односно благостање.

Логистика

У погледу вере, Хабсбурговци, католици, добили су за поданике у јужним областима бројне православце, док су међу Мађарима, нарочито у средишњој и источној Угарској, преовладавали калвинисти. Одмах по потискивању Турака, Католичка црква је почела да ради на обраћењу православних и калвиниста. Рекатолизација Угарске била је, између осталог, и у служби јачања власти Хабсбурговаца. Главни политички проблем проистицао је из чињенице да су крајеви, из којих су Турци протерани, историјски били део средњовековне Угарске. Хабсбурговци, руковођени тежњом да успоставе јаку централну власт на целој територији Угарске, позивали су се на то да им по „праву мача“ припада власт над ослобођеним подручјима. С друге стране, угарско племство, које се жестоко одупирало аустријском апсолутизму и бранило угарску државност, захтевало је да се све освојене земље поново инкорпорирају у Угарску, а да се поседи врате ранијим власницима.

Устанак угарског племства под Ференцом II Ракоцијем (1703-1711) угушен је после крвавих борби. Срби су стали на страну Беча. У рату који су обе стране водиле крајње немилосрдно, Срби су претрпели страшне губитке - у неким крајевима су скоро истребљени. Ипак, као граничари, нису били изложени укмећивању од стране угарског племства, а привилегије су им омогућиле да, на челу са народним првацима и свештенством, одоле притисцима Католичке цркве и постану озбиљан политички чинилац. Успостављањем војне Границе и њеним издвајањем из надлежности жупанијске адиминистрације, бечки Двор је успео да обезбеди знатне војне снаге за одбрану границе према Турској и интервенцију у случају побуне Мађара.

Сви услови (браниоци - инфраструктура - логистика) тиме су се стекли. У вазда крхком миру, ново доба могло је да почне.

Модерно доба -

историјски предуслови настанка Градског парка

Овде, заправо, почиње узбудљива прича о мултинационалној вароши, Вршцу, која ће се, током аустроугарске владавине, надалеко прочути по изврсном вину, одличној свили и развијеном свиларству, као и по узбудљивом друштвеном животу, који су употпуњавали путници и трговци и са Истока, и са Запада, те ту, на вршачкој пијаци, размењивали робу и искуства. Уколико је могуће прошлост мерити савременим достигнућима, тадашњи Вршац би се могао сматрати претечом данашњих бесцаринских зона.

Крај старог, тзв. српског Вршца, 1720. године је основано и ново, немачко, насеље - немачки Вршац. Обе вршачке политичке општине су се упоредо развијале, али неке ближе сарадње између Срба и Немаца још увек није било, мада је постојао највећи могући степен поштовања и толеранције. Постојала је и изражена жеља за уједињењем, како би град добио царске и краљевске привилегије, и одговарајућа тржишна права. Тек када су 1789. године у Банат поново (и последњи пут) упали Турци, и када је од Дунава до Вршца било спаљено и опљачкано на десетине насеља, Вршчани - Немци и Срби - организовали су заједничку одбрану.

Командант одбране био је вршачки земљорадник и виноградар Јохан Јакоб Хенеман (Johann Jakob Hennemann; 1744-1792). Храброшћу и лукавством, свега 75 бранилаца успешно је одбијало све нападе далеко надмоћније турске војске у периоду од 21. септембра до 18. октобра: брзим изменама места групица војника на зидинама утврда, честим мењањем униформи, паљењем бројних ватри ноћу, даноноћном лупом у добоше и непрестаним кликтајима труба, успели су да увере непријатеља да је град крцат војском која једва чека нападача. Хенеман и браниоци награђени су за свој подухват. Свих 75-оро ослобођено је доживотно плаћања пореза. Неки су добили медаље, а Хенеман и племићку диплому.

Није дочекао да је лично прими. Умро је 16. новембра 1792. године. Две године раније, умро је цар Јосиф, а убрзо и његов наследник, Леополд II. Само шест дана по хенемановој смрти, 22. новембра 1782. године, цар Франц I је издао угарску племићку диплому његовој удовици Варвари и њиховом потомству: синовима Јохану, Самуелу и Леополду, те кћери Катарини. Хенемани су добили и 80 ланаца општинске земље на уживање, уз незнатну закупнину.

Знаменити историчар Баната, Феликс Милекер је у својој „Повесници слободне краљеве вароши Вршца написао:

„Дело Хенемана и дружине му јединствено је у аналима јужне Угарске; њиме су, без сумње, исписане најлепше стране у повесници Вршца. Оно ће вечито светлити као узор храбрости и пожртвовања. Истина, Хенеман и дружина му нису, као оно Никола Зрињски 1566. у Сигету, Леонидином смрћу погинули давши својом храброшћу нов обрт читавој војни, шта више, они и нису изгубили свој живот; али кад се узме да они не беху војници по занимању, нити беху обвезани на ово дело, ипак су не мање славни и заслужују да се успомена у истој мери чува међу потомцима“.

Хенеман је у родном крају постао легенда. Осликан је на једном зиду римокатоличке цркве св. Герхарда у Вршцу. Међутим, захваљујући роману „Вршачко јуначко дело, роман о сељацима и коњаницима“ Карла фон Мелера („Die Werschetzer Tat, Ein Roman von Bauern und Reitern“; Karl von Möller), као и безбројним чланцима у новинама, Хенеман је, уз принца Евгенија Савојског, израстао у националног јунака свих Немаца у Војводини. Посвећивани су му позоришни комади, поеме, песме... У апологији „плуга и мача“, истицан је као архетип сељака-ратника, који чува границе европске цивилизације. Људи Хенемановог кова били су потребни будућности. У време нацистичке окупације, за време Другог светског рата, Вршац је добио име Henemannstadt.

Интересантно је напоменути да је у вршачком јуначком делу учествовао и син вршачког обор-кнеза Арсенија, тада голобради момчић, а потом један од најславнијих генерала руске царске војске - Ђорђе Арсенијевић Емануел (1775-1837), коме се код дворца Тиљери у Паризу предала Наполеонова Национална гарда, и којег руска историографија слави као освајача Кавказа.

Слика 19. Племички грб породице Хенеман

Идеја о уједињењу две политичке општине, која се одавно јавила, сада је могла и да се оствари. Коначно, аустријски двор је 1794. године одобрио уједињење српског и немачког Вршца и тако је 1795. године створен јединствени град у коме су власт, на основу посебног уговора који је обезбедио равноправност народа, делили Срби и Немци. У XVIII веку, започет је економски и културни успон Вршца. Постепено је постајао све значајније место у Банату и једно од најважнијих на самој граници аустријског царства.

Слика 20. Ђорђе Арсенијевић Емануел

Из XVIII века, Вршац је изашао са уједињеном општином у којој су, и поред извесних тешкоћа, Срби и Немци, као припадници најснажнијих локалних националних ентитета, ипак врло складно одржавали градску заједницу. У времену између 1800. и 1900. године, Вршац је у потпуности изграђен као модерно градско насеље. Увећало се становништво, основане су и бројне институције, школе, културне установе, удружења, а штампане су и многе књиге, новине и часописи на српском, немачком, мађарском и другим језицима. Долази до наглог развоја виноградарства, пиварства, занатства, трговине и индустрије. Железницом и поштом, Вршац је постао повезан са готово целом Европом, од њених западних до источних граница.

Плод те сарадње и заједничких политичких и економских подухвата, било је добијање привилегија слободног тржишта, 8. марта 1804. године, којима је омогућено да се у граду, самостално и под повлашћеним условима, организују трговина и занатство. Велика жеља Вршчана је била и да њихов град добије привилегије слободног краљевског града, што би им, као грађанима, дало право да сами организују политичку самоуправу и стекну посебну заштиту пред законом, као да имају статус племића. Због тога они настављају сталне контакте са највишим царским институцијама; шаљу у Беч неколико делегација, које увек предводе два најугледнија вршачка грађанина: Константин Спајић и Михаел Корман. Уз велики политички напор и много утрошеног новца, до циља

се дошло тек 1817. године, приликом посете цара Франца I. Задовољан пријемом, а посебно обећањима да ће град платити велики откуп, цар Франц I је, 9. октобра, потписао Повељу којом се граду Вршцу омогућује да стекне статус слободног краљевског града, када испуни одређене услове.

Опет, уколико је могуће постигнућа из прошлости описивати савременим културним, економским и политичким терминима, овај догађај би се могао упоредити са ступањем у чланство Европске уније. Управо као што је то случај данас са Србијом, и у оно време су пред Вршчане били постављени предуслови од стране Хабсбуршке монархије, а они су их испунили, Срби и Немци заједно, како би остварили свој заједнички циљ. Ефекте ове велике победе разума видимо и данас, или о њима читамо у историјским архивима.

Слика 21. Повеља Слободне краљеве вароши Вршца

Слика 22. Фридрих Ритер фон Амерлинг (Friedrich Ritter von Amerling): Цар Франц I

У XIX веку, међутим, живот града није било могуће описати само сценама идиличне сарадње међу народима. Град је пролазио и кроз тешке политичке и моралне кризе, нарочито у годинама Мађарске буне (1848 - 1849), када су се у Вршцу и околини одиграле велике битке, са много погинулих на обе стране. У тим биткама, с једне стране је учествовала царска војска (Аустријанци, српски граничари, као и добровољци из Србије), а са друге Мађари и вршачки Немци. Ови сукоби су између две, до тада солидарне заједнице Срба и Немаца, унели пукотину раздора и у њу посејали отровно

семе трајног неповерења, што је кулминирало, у XX веку, догађајима чији судбоносни значај и последице далеко превазилазе оквире ове књиге.

Било како било, Вршац се крајем XVIII и током XIX века, по свом богатству и важности, налазио међу најразвијенијим градовима овог дела света. Његов просперитет није остварен сплетом случајних околности, већ је стечен свесним и сврсисходним, заједничким напорима свих његових становника. Из данашње визуре, готово невероватно изгледа чињеница да су речи „сарадња“, „толеранција“, „међусобно поштовање“, „солидарност“, „мудрост“ и сличне, чије значење сада једва назиремо сричући их из неких нових буквара политичке (и не само политичке) културе, некада имале своје отелотворење у конкретним достигнућима. Барем на примеру града Вршца, а и на примерима многих других градова у овим крајевима наше земље, може се видети да је историја на свом путу поставила много путоказа. Њиховим пажљивим тумачењем се, из данашње перспективе, ипак може уочити шта треба чинити у садашњости, како би се досегла будућност која не мора бити ни мрачна, ни страшна. Самим својим постојањем, Вршац сведочи о два века културног, економског и духовног узрастања и прожимања два народа, српског и немачког, о периоду који је више него убедљиво доказао да заједнички живот не само што је могућ, већ је и пожељан... те да се неке историјске лекције не морају увек и изнова од почетка учити.

Времена синергије две културе давно су прошла и све је мање њихових сведока и симбола. Симболи просперитета овога града, некад видљиви на сваком кораку, данас се једва назире. За Вршцем је остао читав XX век када су га, као и целу Европу, захватила два светска рата. Само у првој половини XX века, Вршац је променио три државе, два друштвено-политичка система и драматично изменио структуру и етнички састав становништва (егзодусом подунавских Немаца и досељавањем српског становништва из ратом разорених подручја Краљевине Југославије). У другој половини прошлог века, знатно је изменио и своју физиономију: сачуван је веома мали број грађевина из XVIII века, док се за период XIX века, па до 1914. године, још увек везује изванредан број јавних грађевина и стамбених кућа градског и сеоског типа.

Градски парк у Вршцу је један од преосталих сведока и снажних симбола неких прошлих времена. Можда и једини...

Настанак и развој Градског парка

Тридесетих година XVIII века, место на коме се данас налази Градски парк, припадало је племићкој породици француских колониста фон Шерибл (von Scherübl; првобитно Жерибл - Gerubel), којој је Дворска комора доделила велики комплекс земље као племићко имање, са правом наслеђа. Ова земља се налазила на територији немачке политичке општине Вршац, а припадала је Зајфриду фон Шериблу (Seyfried von Scherübl). Оснивач првих засада данашњег Градског парка био је, вероватно, Јохан фон Шерибл (Johann von Scherübl; Зајфридов син). На том месту је 1777. године постојала „Зајфрид Шериблова баштенска кућица“ (Seyfried Scherübls Gartenhäusl) која је, највероватније, имала функцију гостионице. Након Зајфридове смрти (1795), због неизмирених дугова коморској управи, поклоњена земља је одузета, а башта намењена продаји. „Шериблов мајур“ (Scherüblsche Meierhof) је на лицитацији 15. јануара 1797. године откупила новооснована општина уједињеног Вршца. Почев од 1817. године, када је Вршац постао слободан краљевски град, ушао је у употребу назив „Градски мајур“ (Stadt Meierhof) који је, непосредно пре Мађарске буне 1848. године уступио место називу „Градски парк“ (Stadtgarten).

У том периоду, овај простор почиње у потпуности да се користи у јавне сврхе. У њему се отварају гостионице и посластичарнице, граде се стрељане, клизалишта и арене за позоришне представе и друге јавне приредбе. Тада се још не може говорити о правом парку, јер је то још увек и заиста био само градски мајур, засађен претежно воћем и тек понеким стаблом дивљега кестена.

Током Мађарске буне (1848-1849), посећивање Градског мајура је готово замрло. Тек након завршетка немира, посвећена му је много већа пажња. Већ 1856. године потпуно је засађен дрвећем, те добија форму правог парка. Наредне године, изграђена је и нова арена у којој су се одржавале бројне манифестације.

Вршачко удружење љубитеља парка

Децембра 1883. започело је ново раздобље Градског парка, оснивањем „Вршачког удружења љубитеља парка“ (Werschetzer Park-Verein; Verseczi Park Egylet), које је врло брзо стекло популарност међу грађанима. У управу овог удружења ушли су најугледнији Вршчани тога доба, а чланство се стално и брзо увећавало. Један од оснивача Удружења био је чувени вршачки историчар, први кустос Градског музеја и управник Градске библиотеке - Феликс Милекер (Felix Milleker). Први председник Удружења био је Леополд Енцман (Leopold Enzmann), потпредседник Едуард Ритингер (Eduard Rittinger), секретар Феликс Милекер, а благајник - Аугуст Полер (August Poller).

Основни задатак овог удружења било је одржавање, проширење и осавремењавање парка, као и изградња нових објеката. Средства за остварење ових циљева прикупљана су на приредбама приређиваним у ове сврхе, када су грађани давали своје прилоге, а и градски Магистрат је за ове потребе издавао средства из свог буџета. У северозападном делу врта, већ 1885. године

Слика 23. Једна од најранијих фотографија Градског парка. Поглед према санаторијуму „Санитас“

је саграђен стакленик за гајење цветних врста, а наредне 1886. започето је ограђивање парка оградом од кованог гвожђа са зиданим парапетом и пет раскошних рустичних капија, које је потпуно завршено 1889. Од 1891. до 1893. ископан је бунар дубине 22 m и изграђени базени за снабдевање водом, водоторањ, фонтана и музички павиљон (1901). Временом је простор травњака и цветњака оплемењен вајарским делима, а 1906. године је изграђено и дечије игралиште. Фонтана, која је израђена и постављена 15. октобра 1893. године у самом центру парка, прави је његов украс, а активна је (повремено) и данас. Представља успешну скулптуралну композицију трију водених нимфи и централне статуе водоноше, окружену стилизованим фигурама жаба, које су додате касније. Жубор воде ове фонтане већ више од 115 година даје неку нестварну, узвишену лепоту овом зналачки уређеном простору.

У то доба, многи истакнути грађани и удружења поклањали су и у Градском парку постављали различите скулптуре, од којих су многе временом пропале или потпуно уништене. Алеје су оплемењиване скулптурама које су представљале апотеозе годишњих доба, фигуре Муза, Амора, статуе Баханта, Рибарке,

Слика 24. Фонтана

Косачице, као и више дечијих скулптура. И у каснијим временима, парк је сматран својеврсним изложбеним простором: у њему је постојао споменик краљици Елизабети (постављен 1899), цару Франц Јозефу I (постављен 1902), а 1912. године је постављена и биста познатог банатског песника који је стварао на немачком језику - Николауса Ленауа (Nikolaus Lenau). Крај улаза, са десне стране, 17. новембра 1926. године, постављена је бронзана биста српског трибуна у Угарској, др Светозара Милетића, дело руског вајара Петра Семјонова.

Крајем XIX века, захваљујући активности Удружења, уређивање парка могло је да буде поверено најбољим европским баштованима. У историјским документима, помињу се бугарски кнежевски дворски вртлар Карл Бец (Karl Betz, 1887), бањски баштован Јозеф Бризе (Josef Brüse) из Липика (1887) и Хајнрих Аугуст Адами (Heinrich August Adami), који је своје стручно образовање стицао у Штрелицу, Берлину, Хемницу и Бауцену (1890). У XX веку, све до 1941. године, уређивање Градског парка било је поверено породици Зибер (Sieber): Антону, Јохану и Јозефу, као последњем баштовану.¹

Удружење је, приликом набавке дрвећа и шибља, нарочито водило рачуна о томе да што више врста буде заступљено у Градском парку, тако да су набављане ретке и егзотичне врсте, што је Градском парку дало карактер ботаничке баште. Већ почетком XX века се осетила потреба да се различите врсте обележе таблама са њиховим именима. Дана 5. маја 1905. године, Феликс Милекер је покренуо ту иницијативу, коју је прихватио универзитетски професор, др Еуген Бернатски (Eugen Bernatsky). Међутим, до реализације те идеје није дошло, због високих трошкова израде табли, јер се желело да називи биљака буду исписани на четири језика (латинском, мађарском, немачком и српском). Идеја о обележавању биљних врста присутних у Градском парку ни до данас није остварена.

---

¹ Проф. др Јозеф Зибер (1920-2011.), тадашњи баштенски помоћник, по жељи свога претпостављеног, Хајнриха Аугуста Адамија, 1941. године одлази у Немачку на студије хортикултуре, уписавши их на Техничком универзитету у Вајхенштефану. Др Јозеф Зибер је био редовни професор универзитета, потпредседник Светске асоцијације произвођача ружа и један од најчувенијих светских селекционара. Од око 25000 врста ружа које у свету постоје, више од 1000 је његово дело. Његова последња селекција је ружа без трна, бледих, крупних, мирисних цветова, којој је 13.10.2006. године у Вршци на дирљивој церемонији „крштења“ наденуо име „вршац“. Преминуо је 26.01.2011. године.

Слика 25. Четири годишња доба (из каталога фирме Villeroy & Boch која је 1888. године израдила ове фигуре, љубазношћу госпође Agnes Müller)

Слика 26. Баштовани и особље запослено у Парку. У средини - Хајнрих Аугуст Адами (са шеширом). Четврти здесна - Антон Зибер. Из личног албума проф. др Јозефа Зибера.

Иако Вршац није био ратно попрште, нити је претрпео непосредну ратну штету, током Првог светског рата (1914 - 1918) Градски парк је тешко оштећен и скоро потпуно заборављен. Активност Удружења током ратних година била је обустављена, а самим тим и заштита, и обезбеђење. У парковским објектима често су организоване регрутације са лекарским прегледима, па ништа у парку није могло бити поштеђено штете. Но, не задуго, јер су активности „Вршачког удружења љубитеља парка“ обновљене 28. децембра 1918. године, када су др Франц Аделмајер (Franz Adelmayer), др Едуард Ритингер, Арпад Фирц (Arpad Fierz), Јозеф Лауер (Josef Lauer) и Јозеф Хаузер (Josef Hauser) изабрани за председника, потпредседника, секретара, благајника и инспектора парка. Већ 1920. године, парк је добио водовод и електрично осветљење, а постојећи објекти су реконструисани.

Тиме је Градски парк добио свој коначни изглед, који га и данас чини посебним. Било је познато да је Градски парк у Вршцу један од најлепших паркова у Краљевини Југославији. Можда најбољу оцену вршачког парка тога доба даје исечак из фељтона загребачког „Јутарњег листа“ од 9. јула 1927. године:

„Као Вршачки парк, може се веома малих број сличних сусрести у Југославији. Смештен у највећој близини центра града, пружа природу и шумску самоћу и омогућава сањарење у скривеним угловима, дуге шетње у сеновитим алејама, има праве путеве и љупке фигуре. Постоји чак и биста Ленауа и новија, српског народног трибуна Светозара Милетића. На сваком кораку се осећа да је парк опште добро, да је од сваког нежно вољен, гајен и одржаван. У целом парку, на разним местима стоје скулптуре, амulette, представљајући симболичне фигуре. На свакој се налази мала табла из чијег се садржаја може видети да је свака од њих поклоњена од стране једног од вршачких грађана, коме је парк на срцу. То је израз локалног патриотизма, чије онашање се поручује што већем броју општина.“

Последња, 44. годишња скупштина Вршачког удружења љубитеља парка одржана је 23. априла 1927. године. Изабрани су: градоначелник Светолик Јовановић (председник), Јозеф Хаузер (потпредседник), Петер Штегер (Peter Steger, секретар), Јозеф Лауер (благајник), Владимир Јоановић и Милан Ђорић (инспектори парка).

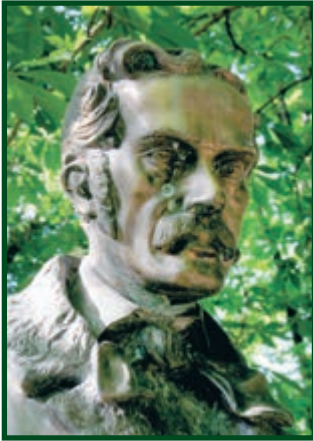
Градски парк наставља и даље да живи, без свога Удружења

За време Другог светског рата, Градски парк је сасвим запуштен и напуштен, јер су у њему неко време били смештени и тенкови. После рата се поново отпочело са обнављањем биљног фонда и уређивањем стаза и парцела. Ронделе су добиле ново цвеће, руже и жбуње су орезани, а парк је добио дневни распоред посећивања. Отворан је за посетиоце изјутра, док су се капије закључавале у 22 часа. Постојали су и чувар и благајник, који је улазак у Парк за недељну поподневну шетњу наплаћивао 1 динар. Музички павиљон је поново коришћен за поподневне концерте, објекти су реконструисани, а у стакленику се производило сезонско цвеће за потребе Парка и становништва Вршца. На почетак најдуже алеје кестенова премештена је и биста Јована Стерије Поповића, рад вајара Ристе Стијовића, коју је Вршцу и Вршчанима поклонио чувени архитекта Драгиша Брашован, такође Вршчанин. На крају, педесетих година XX века, постављене су и бисте Народних хероја НОБ-а Анђе Ранковић, Живе Јовановића и Саве Мунћана, радови вајарке Екатерине Ристивојев.

Слика 27. Цветни партер. Из личног албума проф. др Јозефа Зиберга.

Градски парк, данас...

Слика 28. Биста Николауса Ленау др Јозефа Зибера.

Време и људи су, ипак, учинили своје. Градски парк у Вршцу је изгубио велики део своје некадашње лепоте. Дрвеће је, неминовно, остарило и тиме физиолошки ослабило. Поред тога, Градски парк се интензивно користи већ дуги низ година, што је несумњиво изазвало деградацију и промену особина земљишта на којем је подигнут. Развојем града и изградњом саобраћајница у непосредној близини, земљиште у парку је изложено сталном загађењу, нарочито тешким металима. Последњих неколико година, приметно је присуство бројних јата птица (гачака) која својим екскрементима значајно утичу на појачану нитрификацију земљишта, мењајући његове хемијске особине.

Затварањем некадашњег Јовановог потока, који је пролазио дуж западне стране парка, у бетонске цеви, битно су промењени и токови што подземних, што атмосферских вода које су се некада, слободним падом, сливале са обронака Капелиног брега, натапале парковско земљиште и обезбеђивале издашност бунара у Градском парку. Дошло је до набијања земљишта, слегања терена и појаве микродепресија на парцелама где су некада постојали партерни и парковски травњаџи. Вешто пројектованим системом колектора и кишне канализације (данас, затрпавањем, избачен из функције), пролећни и јесењи вишкови атмосферске воде бивали су прихватани и спровођени, током Јовановог потока и мрежом канала у поља Малог рита, што је штитило центар града од прекомерне влаге. Летњи мањак воде лако би био надомештен захватањем из постојећих и приступачних система. Затварањем Јовановог потока у непропусне цеви ('80-тих година прошлог века), нарушена је дренажа Парка, а наводњавање препуштено милости и немилости атмосферских прилика. Прикључивањем фонтане на градски водоводни и канализациони систем², а истовременим престанком коришћења у те сврхе изграђених бунара

² Фонтана се, некада, водом напајала из водоторња. Употребљена вода је спровођена директно у земљиште, а не у канализацију, тако да је служила, између осталог, сталном заливању парковског земљишта, кад год би била активна.

Слика 29. Алеја кестенова

Слика 30. „Паразити слабости“

и водоторња (бунар је пресушио), битно су увећани и трошкови одржавања Парка, пре свега његовог заливања: Парк се повремено залива скупом пијаћом, а не редовно расположивом техничком водом. Остао је жедан. Због тога је, у периоду од 1999. до 2001. забележена појава драстичног сушења четинара и других биљака са израженом транспирацијом, као и масовна појава штеточина, као „паразита слабости“. Много ретких биљака је управо у овом времену нестало; друге су престале да цветају и плоносе. Октобра 2001. године започета је санитарна сеча потпуно сувих и трулих стабала, као извора биљних болести, и као латентне опасности по живот и здравље посетилаца, од изваљених стабала и одломљених грана.

У зачараном кругу формалности, бирократских надлежности и ненадлежности, опште беспарице, последица лоших процена и погрешних одлука, Градски парк у Вршцу је постао свачији и - ничији. Некако навикнути на његово присуство (наравно, Парк је одувек ту и никуда неће отићи), а притиснути тешкоћама сопствених живота, разапети на великим и малим личним раскршћима, пролазимо крај њега или његовим алејама и не примећујући да нам наш Парк полако - нестаје. Дрво по дрво. Вероватно ћемо приметити да нам недостаје тек онда када га више не буде било.

Данас, без икакве физичке заштите - обезбеђења, Градски парк је постао невином жртвом људи који свој рушилачки бес

Слика 31. Фонтана, недавно.

Слика 32. Птичје купатило, данас.

Слика 33. Цветни партер.

усмеравају на дрвеће, клупе, расвету, корпе за отпатке, фонтану, скулптуре и споменике: већина их је окрњено, начето, поломљено и спаљено, ишарано спрејевима, изгребано ножевима... Дечије игралиште је у потпуности разорено: готово да нема исправне љуљашке, целог тобогана, песка без „додатка“ стакла од разбијених пивских боца, справе за игру која није поломљена и из које не вире голи ексери и ивери покиданих дасака. Постало је „модерно“ скрнавити Парк моћним мотоциклима, па чак и аутомобилима...

Нема више надалеко чувених „Белих клупа“, као ни ружа-пузавица над њима надвијених. Нема више ни Васка Попе да напише свој „Час из песништва“:

*„Седимо на белој клупи
Испод Ленауовог попрсја*

*Љубимо се
И онако узгред говоримо
О стиховима*

*Говоримо о стиховима
И онако се узгред љубимо*

*Песник гледа некуд кроз нас
Кроз белу клупу
Кроз шљунак на стази*

*И тако лепо ћути
Лепим бакарним уснама*

*У Градској башти у Вршцу
Ја полако учим*

Шта је у песми главна ствар.“

Слика 34. После кише...

Па ипак, због разноврсности колорита и текстура листова, цветова и плодова, непрекидне игре светлости и динамике смењивања фенофаза, лепоте преосталих архитектонских објеката, скулптура и парковског мобилијара, естетска функционалност вршачког Градског парка и даље је висока. Овај парк и даље непосредно делује на своје посетиоце снагом својеврсне ликовне креације, пријатним амбијентом мира и тишине. Обриси стабала прекривених снегом, јутарњи зраци Сунца који се пробијају кроз мозаик грана и листова, мирис свеже покошене траве у пролеће или шум јесењег, опалог лишћа под корацима шетача, остављају снажан емоционални утисак на посетиоца.

И поред свега, у Градском парку још увек има бројних, скровитих кутака за одмор и љупких, осунчаних простора, који доприносе да ова градска зелена оаза буде посећена током читаве године, задовољавајући потребу становника за одласком у природу. Заштићен сеном столетних стабала, тек наслућујући буку која једва допире са градских улица, посетилац још увек може да, уз шум лишћа и песму птица, бар на трен заборави сивило и напоре своје свакодневице.

Куда даље?

Будућност Градског парка у Вршцу је све, само не - извесна. Постоји велика опасност да свој Парк заувек изгубимо. Да би се овом споменику природе и делу културног наслеђа становника овог краја повратио бар део старе раскоши, потребно је урадити много тога. Потребно је кренути... од почетка.

Анализом историјских извора, треба утврдити изворну концепцију Парка, његов развој и промене све до данашњих дана, на основу све могуће доступне грађе: писане, графичке, картографске, историјске и савремене (документација стручних институција, писана архивска грађа, стручна литература, књижевна дела, сећања, анализа графика и графичких приказа, фотографија, разгледница, дела ликовних уметности, изворних нацрта и планова (уколико постоје), катастарских и топографских карата, савремених графичких извора, и слично).

Потом, требало би анализирати постојеће стање и евидентирати све актуелне архитектонске и биолошке елементе. Требало би извршити дендролошку инвентаризацију (установити број стабала, врсте и количине жбуња, присутност аутохтоних, алохтоних и егзотичних врста, присутност ретких биљних врста, евидентирати најзаступљеније биљне врсте, проценити старост стабала и жбуња, забележити биљне врсте које су нестале у односу на изворно стање или касније интервенције, унети у спискове новопосађене биљне врсте и др.), као и инвентаризацију вртно-архитектонских елемената (архитектонски објекти, вртни елементи, мобилијар, декоративна пластика, водени елементи, остали објекти и др).

Не треба запоставити ни резултате неопходне анализе природних услова у којима се Парк развија, јер је потребно утврдити који су елементи били, и који би могли бити важни за његов развој и композицију (рељеф, клима, еколошки услови и др).

Затим, потребно је утврдити основне елементе који дефинишу визуелни идентитет Парка, као и вредности које проистичу из ширег пејзажног, урбанистичког простора ради схватања амбијента у којем се Парк налази, зарад сагледавања његових топографских специфичности, односа према околном пејзажу, вредновања уметничко-естетских вредности, сагледавања

доживљаја простора Парка, вредновања визура и изложености визурама (панорамске слике). Такође, требало би преиспитати актуелни и пројектовати будући пешачки и колски саобраћај, дефинисати промене простора током времена кроз планске акте, евалуирати актуелну намену и сврсисходност коришћења простора, компатибилност намене и предвидети могућности будућег коришћења, установити однос урбанистичких и просторних планова према историјској парковској архитектури, позиционирати место и значај Парка у систему зелених простора града Вршца...

А, онда, извршити темељну композициону, стилску и архитектонску анализу, чиме би се утврдиле естетске и уметничке вредности Парка. На основу података о његовом настанку и развоју, утврдили би се његови изворни делови, трагови и показатељи његовог изворног облика, трагови и обележја различитих фаза, повезаност нивоа, постојање архитектонских објеката, архитектонска и стилска обележја објеката и садржаја, и др. Композиционом анализом утврдили би се типолошки и морфолошки карактер Парка, односи, микроамбијенти, улази, преграде, оквири слика, визуре, осе, акценти...

На крају, као синтеза добијених података свих анализа, требало би да се креира план композиције. То је „историјска матрица“, која има за циљ да прикаже структуру и композицију Парка, на чијем се основу може формирати визија целине и оквир за програм његове обнове. Тиме би се дефинисали принципи и правци деловања на основу којих се формирају пројектни задаци, односно препоручене мере које могу бити примењене у реализацији обнове и заштити Парка.

Због тога је, 5. фебруара 2009. године, следећи традицију давно угашеног „Вршачког удружења љубитеља парка“, група Вршчана заљубљених у културно и историјско наслеђе свога града, основало „Друштво љубитеља Градског парка у Вршцу“, како би помогло стараоцима да у потпуности испуне своје законске обавезе.

Друштво љубитеља Градског парка у Вршцу се залаже за:

- очување, одржавање и унапређивање Градског парка у Вршцу и других јавних и историјских паркова на територији општине Вршац;
- спровођење програма и пројеката у области заштите, очувања, одрживог коришћења и унапређења Градског парка у Вршцу као природног

добра и споменика културе, као и других јавних и историјских паркова на територији општине Вршац;

- промену навика у погледу коришћења и чувања јавних и историјских паркова, као и других зелених површина на територији општине Вршац;
- едукацију грађана, а посебно деце и младих, о значају чувања и заштите животне средине и историјског и културног наслеђа.

Ради остваривања својих циљева, Друштво:

- израђује пројекте активности у области очувања, одржавања и унапређивања стања Градског парка у Вршцу и других јавних и историјских паркова на територији општине Вршац;
- израђује пројекте активности у области еколошке едукације грађана;
- успоставља и остварује сарадњу са међународним и домаћим установама, фондовима и другим правним и физичким лицима и удружењима, ради финансирања пројеката очувања, одржавања и унапређивања

Слика 35. Јесења геометрија

стања Градског парка у Вршцу и других јавних и историјских паркова на територији општине Вршац;

- организује просветне раднике и друге стручњаке за рад на едукацији деце и омладине у области заштите животне средине и за спровођење активности на заштити и уређењу Градског парка у Вршцу и других јавних и историјских паркова на територији општине Вршац;
- издаје билтене, часописе, књиге и друге публикације;
- организује, само или у заједници са другим организацијама, стручне скупове, трибине, предавања и друге облике едукације;
- врши продукцију ТВ и радио емисија посвећених Градском парку у Вршцу, као и других видова медијских активности.

Чланови Друштва се надају, и чврсто у то верују, да својом активношћу могу да допринесу очувању Градског парка у Вршцу.

Градски парк у Вршцу је први пут стављен под заштиту као природни споменик вртне архитектуре решењем скупштине општине Вршац од 3. септембра 1973. године под називом „Вршачки парк“. Прва ревизија заштићеног објекта је урађена 2000. године у Заводу за заштиту природе Србије, Радној јединици Нови Сад, а у складу са тадашњим Законом о заштити животне средине. Нацрт акта о заштити парка достављен је општини Вршац у циљу доношења одлуке о заштити. Од тада је Завод упутио и неколико писмених ургенција општини Вршац и одржано је више састанака у циљу доношења новог акта; међутим, нови акт о заштити до тада није донет.

Године 2009. ступио је на снагу нови Закон о заштити природе. С тим у вези, од Завода за заштиту природе Србије, основана су два правна субјекта: Завод за заштиту природе Србије, са седиштем у Београду, и Покрајински завод за заштиту природе, са седиштем у Новом Саду. Према члану 103. актуелног закона, за послове заштите природе и природних добара која се целином или већим делом налазе на територији АП Војводине, надлежан је именовани завод, а Градски парк прераста у Споменик природе „Градски парк“ у Вршцу.

Након усвајања Студије о заштити, током 2011. године су започети радови на реконструкцији Парка, који су у току.

Позиција Градског парка

Градски парк у Вршцу је трапезоидног облика и заузима површину од 66670 m², од чега је под изграђеним објектима око 5200 m². Северну границу парка чини болнички комплекс, са зградом некадашњег санаторијума, док се источном страном протеже насип до градског стадиона, озелењен дрворедима јабланова и јавора (последњи, недавно - посечен). Западном страном, пружа се Абрашевићева, а јужном Балканска улица, која је затворена за саобраћај и пролази поред објекта Геронтолошког центра са малим, пејзажно обликованим парком.

Градски парк је ограђен зидом и оградом од кованог гвожђа, која има пет рустичних капија; две на улазу из Абрашевићеве улице, једну ка Балканској улици, једну на степеништу према стадиону и једну према улици Ђурђа Смедеревца. На главном улазу налази се полукружни плато са два споменика, три камена шаховска стола и великом, партерно постављеном, мермерном шаховском таблом крај централне алеје платана, коју под оштрим углом секу бројне пошљунчане стазе. Приближно паралелно са њом, дуж јужне границе парка, пружа се алеја храстова. На месту пресека стаза, налазе се кружна проширења у виду одморишта са клупама, а понегде и са стаблом у центру.

Парцела са партерним зеленилом, геометријски обликованим шимширом и цветњацима, налази се ортогонално на 2/3 дужине централне алеје од главног улаза, а на месту њиховог укрштања налази се фонтана. У парку се, осим стакленика, зграда дискотеке и ресторана, налази и музички павиљон, споменици, „птичје купатило“, остаци некадашњих скулптура и дечије игралиште. Покрај игралишта, пружају се алеје кестенова, а дуж парцела у југоисточном делу парка налазе се алеје липа. У непосредној близини ресторана, налазе се цветњаци оивичени топијарним формама шимшира.

Теренским истраживањем у периоду март - септембар 2008. идентификовано је више од стотину биљних врста, које су према животној форми подељене у четири велике групе: биљке са формом дрвета и жбуна, пузавице и зељасте биљке. Биљке које се јављају у животној форми дрвета и жбуна, сврстане су у групе голо и скривеносеменица. Пузавице и зељасте биљке присутне у Градском парку у Вршцу, припадају скривеносеменицама. Иако то у ботаничком

смислу није оправдано, идентификоване врсте ће бити набројане абecedним редом, према првим словима латинских (научних) назива њихових родова, а не на основу таксономског положаја биљне врсте у систематици. Цветне врсте које се сезонски саде у цветњацима и ронделама, нису узимане у обзир. Претпоставља се да је укупан број биљних врста био и већи, нарочито током пуне „зрелости“ Парка (прва половина XX века). Но, са сигурношћу се може тврдити да је приказан чак и већи број врста од онога који је данас актуелан.

Густом садњом дрвећа, временом, остварен је непрозрачан склоп грана који не омогућава довољну осветљеност, тако да су парковски травњаци у лошем стању јер су дубоко осенчени. Трава је проређена, а постоје и огољена места - нарочито у микродепресијама, где се редовно задржава атмосферска вода. Велике површине се налазе под бршљаном, који донекле успешно замењује класичан травњак. Међутим, овако су створени услови за насељавање самоникле, пре свега коровске вегетације, чије семе у Парк доносе птице, животиње и ветар. Екосистем зељастих биљака које насељавају приземни спрат Градског парка, због тога, није затворен ни коначан, јер се у свакој новој вегетационој периоди може изменити доласком нове, или изостанком клијања неке од већ присутних врста. Наведене су доминантне, које су се временом усталиле.

Simbol i svedok nekih prošlih vremena

*Gradski park
u Vršcu*

Обрађивач: **POKRAJINSKI ZAVOD ZA ZAŠTITU PRIRODE**

Студија
заштите : **SPOMENIK PRIRODE „GRADSKI PARK“ U VRŠCU**

**PREDLOG ZA STAVLJANJE POD ZAŠTITU KAO ZAŠTIĆENOG
PODRUČJA VELIKOG ZNAČAJA II KATEGORIJE**

Руководилац: **Mirjana Mladenović, dipl. inž. poljoprivrede - hortikultura**

Синтеза: **Mirjana Mladenović, dipl. inž. poljoprivrede - hortikultura**

Стручни
тим : **Mirjana Mladenović, dipl. inž. poljoprivrede - hortikultura -
Образложење предлога за покретање заштите, Identifikaciona
lista, Opis prirodnih, stvorenih i predeonih odlika, Ocena stanja
životne sredine područja, Vrednovanje i temeljne vrednosti
prirodnog dobra, Režimi zaštite, Koncept zaštite i unapređenja
i moguće perspektive održivog razvoja, Predlog upravljača,
Tabelarni prikaz podataka iz katastra;
Milka Banjac, dipl. pravnik – Upravljanje,
Dragan Čalakić, geometar – Prilozi: Kartografski prikaz**

Стручни
консултант: **dr sci. Biljana Panjković,
Vida Stojišić, dipl. biolog**

Компјутерска
обрада: **Snežana Đekić, administrativni tehničar**

Фотодокументација: **Mirjana Mladenović**

Директор : **dr sci. Biljana Panjković**

Gradski park u Vršcu

*Gradski park
u Vršcu*

**II OPIS PRIRODNIH,
STVORENIH I PREDEONIH ODLIKA**

II 1. PRIRODNE ODLIKE

II 1.1. Položaj

Vršac se nalazi u podnožju Vrščkih planina u jugoistočnom delu Banata,. Gradski park se nalazi u blizini centra grada Vršca.

Reljef

Vršac se nalazi u podnožju Vrščkih planina koje predstavljaju samostalnu geomorfološku reljefnu celinu u jugoistočnom Banatu i Panonskom basenu, jasno izdvojenju od okolne ravnice. Prostiru se u pravcu istok-zapad, u dužini od 22 km i sa prosečnom širinom 5-6 km. Ubrajaju se u niske planine. Najviša tačka je Gudurički vrh sa 641 m nadmorske visine. Vršac se nalazi na severnoj podgorini koja se strmo spušta u Mali vršački rit.

Nadmorska visina terena u centru Vršca iznosi 94 m.

Teren u Gradskom parku je ravan, malo nagnut prema centru naselja, tj. prema glavnom ulazu u park.

II 1.2. Klimatske odlike

Temperatura

Temperatura vazduha spada u najvažnije klimatske elemente. Od temperature vazduha i podloge, zavisi intenzitet i veličina isparavanja vode, vlažnost vazduha, oblačnost, padavine itd. Prema navedenom, temperatura vazduha je važan činilac odnosno modifikator klime. Sem toga, ljudi, flora i fauna odnosno živi svet u celini u velikoj su zavisnosti od temperature vazduha. Srednja godišnja temperatura za navedeni period iznosi 12,0°C. Najhladniji je januar sa srednjom mesečnom temperaturom od 1,25°C, najhladnija srednja mesečna temperatura zabeležena je ipak februara 2003. godine i iznosila je -3,4°C. Ekstremno najniža temperatura zabeležena je 2001. godine i iznosila je -25,0°C. Najtopliji mesec je avgust sa srednjom mesečnom temperaturom vazduha od 22,4°C. Ekstremna maksimalna temperatura od 39,6°C zabeležena je 2001. godine. Na osnovu ranijih podataka (Bugarski, 1987) srednja godišnja temperatura vazduha za period 1950-1978. godine iznosila je 11,5°C što je za 0,5°C bila niža od razmatranog perioda. Ovaj podatak ukazuje o globalnom povećanju prosečnih temperatura vazduha poslednjih godina.

Insolacija

Trajanje direktnog osunčavanja, pored dužine obdanice u mnogome zavisi i od veličine oblačnosti. Najmanju srednju mesečnu prosečnu osunčanost imaju decembar sa 63 časa odnosno nešto više januar sa 63,55 časova. Najosunčaniji je juli sa 300,13 časova. Skoro istu osunčanost imaju juni i avgust. Broj osunčalih sati počinje da raste od januara do jula, a potom da se smanjuje do decembra. Ukupna srednja prosečna vrednost godišnje osunčanosti iznosi 2213,18 časova. Upoređujući isti podatak sa podacima (Bugarskog, 1987) konstatujemo da je prosečna godišnja insolacija u odnosu na raniji period povećana za 162,1 čas. Osunčanost ima značajnu ulogu u funkcionisanju živog sveta, a ujedno i u mogućem razvoju turizma na Vršačkim planinama.

Padavine

Padavine su, zajedno sa temperaturom vazduha, jedan od najvažnijih klimatskih elemenata. Od godišnje sume padavina, njihove raspodele po mesecima pre svega u vegetacionom periodu zavisi razvoj živog sveta, bogatsvo i izdašnost izvora, površinskih i podzemnih voda. Srednja godišnja količina padavina je 644,1mm. Najmanju srednju mesečnu količinu padavina ima mart sa prosekom od 21,6mm, odnosno sa nešto većom količinom padavina februar. Najveća srednja mesečna količina padavina izluči se u julu 89,4 mm. S obzirom da su tada najveće temperature i osunčanost navedene količine padavina su veoma dragocene za živi svet planine. Upoređujući podatke (Bugarski, 1987) sa gore navadenim vidimo da je u proseku na godišnjem nivou bilo manje padavina za 15 mm. U navedenom periodu mogu se uočiti dva izuzetna godišnja ekstrema i to ukupna količina padavina od 938,4 mm izlučene 1999. godine, a nešto manja količina padavina izlučena je 1995. godine sa količinom od 933,9 mm, a te godine zabeležen je i najveći dnevni maksimum od 189,7 mm.

Vetar

Specifičnost klime vršačkog područja manifestuje se u velikom broju dana sa jakim vetrovima. Vetar takođe spada u važne klimatske elemente. Različitost vazдушnih masa uglavnom se manifestuje u njihovom toplotnom stanju i vlažnosti. Ove fizičke osobine uslovljene su poreklom vazduha. To poreklo može biti maritimno ili kontinentalno. Za oblikovanje klime vetar ima značajnu ulogu u razvoju živog sveta kao i u mnogim ljudskim delatnostima. Vetrovi imaju uticaj na količine padavina isparavanje, psiho fizičko stanje ljudi i slično. Analiza prosečnih godišnjih čestina vetrova pokazuju da je dominantan južni vetar sa prosečnom vrednošću od 274,0%, na drugom mestu je jugoistočni vetar - košava sa čestinom od 119,6 %. Prema podacima (Bugarski, 1987) ranijih godina dominantan je bio vetar iz jugoistočnog kvadranta. Što se tiče prosečnih godišnjih brzina vetrova, najveće brzine od 7,7 (m/sec) imaju jugoistočni vetrovi a potom južni sa 5,2 (m/sec).

II 1.3. Pedološke odlike

Raznovrsnost reljefnih oblika i matičnog supstrata uslovila je postojanje različitih tipova zemljišta na području Vršca. U delu Vršca u kome se nalazi park zastupljena je gajnjača skeletoidna lesivirana (Pedološka karta 1:50000, Negebauer i sar., 1971). Gajnjače pripadaju grupi smeđih zemljišta koja se obrazuju pod uticajem listopadne šumske vegetacije (Miljković, 1986). Uglavnom su težeg mehaničkog sastava i povoljnih hemijskih osobina za razvoj biljaka (Živković i sar., 1972).

Gajnjače pripadaju grupi smeđih zemljišta koja se obrazuju pod uticajem listopadne šumske vegetacije. Sam naziv potiče od reči „gaj“ - šumarak proređenih listopadnih šuma. U Vojvodini ih nema mnogo i rasprostranjene su uglavnom na Fruškoj gori, u donjem Sremu, na manjim površinama u okolini Vršca i Bele Crkve. Park se nalazi na varijetetu zemljišta gajnjača lesivirana. Gajnjača je klimatogeno zemljište. Imajući u vidu klimatske uslove obrazovanja gajnjače u Vojvodini proizilazi da se oni karakterišu prilično suvim letima i blagim zimama, bogatim padavinama sa dosta neujednačenim količinama u pojedinim godinama i neujednačenim rasporedom u toku godine, zatim relativno visokom srednjom godišnjom temperaturom i slabim kratkotrajnim izmrzavanjem plitkog, gornjeg sloja zemljišta. Podtip gajnjače obrazovan na lesu se odlikuje najvećom dubinom profila i najpovoljnijom poljoprivredno-proizvodnom vrednošću. Geneza gajnjača se karakteriše dekarbonizacijom i dealkalizacijom (ispiranjem kreča ukoliko ga ima, odnosno baza), a time i slabim zakiseljavanjem sredine duž zemljišnog preseka, što je praćeno pojačanim raspadanjem mineralnog i organskog dela zemljišta.

Pod šumskom vegetacijom postoji pothorizont prostirke šumskih organskih ostataka bogatih bazama, te se zemljište na taj način odupire acidifikaciji. U gajnjačama pod šumom je izražen humusni horizont različite dubine 10-50 cm, dok se u gajnjačama pod njivskom kulturom, usled obrade i erozije jedva zapaža. Boja humusnog horizonta je tamnosmeđa ili sivo-smeđa s rudnom nijansom, naročito kod erodiranih varijeteta. Struktura ovog horizonta je graškasta do orašasta. Gajnjače su zemljišta težeg mehaničkog sastava. Fizička svojstva gajnjača se razlikuju u

zavisnosti od horizonta, i različita su u gajnjačama pod prirodnom vegetacijom i pod kulturom. Gajnjače pod šumom i travama karakterišu se prilično dobrim fizičkim i hidrofizičkim svojstvima u A1 horizontu koji nije zbijen, te uslovljava povoljan vodno-vazdušni režim, tj. dobro upija i sprovodi vodu, pa su i uslovi za aeraciju ostvareni. U većine gajnjača ne dolazi do stagnacije površinske vode zbog čega su gajnjače relativno dobro drenirana zemljišta. Pored svih navedenih svojstava gajnjača, zemljište u parku je antropogenizovano.

II 1.4. Vegetacijske odlike

U fitogeografskom pogledu Vršac se nalazi na području panonske provincije pontsko-južnosibirske regije (Horvat, Glovač, Ellensberg, 1974).

Prema Stevanović, V. (1999) u pogledu horizontalne zonalnosti gradski park u Vršcu klimazonalno pripada Pontsko-južnosibirski florističko-vegetacijskom regionu, pontsko-vlaškom podregionu, panonskoj provinciji. Ova provincija obuhvata stepske, šumo-stepske, peščarske ekosisteme lesnih zaravni i peščara, kao i određeni broj slatinskih ekosistema. Šumo-stepa *Aceri tatarici-Quertion*.

Na području Vršca velik deo zemljišta je kultivisan i pretvoren u obradive poljoprivredne površine, pa je prirodna vegetacija dosta izmenjena. Nekada najzastupljenija zajednica ravnice oko Vršačkih planina bila je *Aceri tatarico - Quercetum Zol. et Jak.*, koja je danas gotovo potpuno uništena (Jovanović, 1991). Prema karti potencijalne vegetacije Vojvodine „Gradski park“ u Vršcu se nalazi na staništu zajednice sladuna i cera (*Quercetum farnetto-cerris sensu lato*) (Parabućski, Janković, 1978).

II 1.5. Florističke odlike

Dendrofloru Gradskog parka u Vršcu najvećim delom čine visoki lišćari dajući karakter parku. Visoki četinari su zastupljeni u manjem procentu, dok su niski lišćari i žbunaste vrste zastupljeni sa malim brojem primeraka. Ukupnu dendrofloru parka čini 57 vrsta drveća i 6 žbunastih vrsta, čiji su pregled, brojno stanje i procentualna zastupljenost dati u tabeli br. 2 (Vujković, Korać, 2000) (Korać, 2000).

Tab. br. 2: Dendroflora Gradskog parka u Vršcu (Vujković, Korać, 2000)

RED	FAMILIJA	VRSTA	KOM.	%	
	<i>Ginkgoales</i>	<i>Ginkgoaceae</i>	<i>Ginkgo biloba</i> L.	15	1.32
<i>Pinales</i>	<i>Pinaceae</i>	<i>Pseudotsuga douglasii</i> Carr.= <i>P. menziesii</i> Franco.	30	2.64	
<i>Pinales</i>	<i>Pinaceae</i>	<i>Abies alba</i> Mill.	13	1.14	
<i>Pinales</i>	<i>Pinaceae</i>	<i>Abies normanniana</i> Spach.	1	0.09	
<i>Pinales</i>	<i>Pinaceae</i>	<i>Abies concolor</i> Gord.	2	0.18	
<i>Pinales</i>	<i>Pinaceae</i>	<i>Picea abies</i> Karst. = <i>P. excelsa</i> Link.	82	7.22	
<i>Pinales</i>	<i>Pinaceae</i>	<i>Picea pungens</i> Engel. "Glauca"	5	0.44	
<i>Pinales</i>	<i>Pinaceae</i>	<i>Larix decidua</i> Mill. = <i>L.</i> <i>europaea</i> DC.	3	0.26	
<i>Pinales</i>	<i>Pinaceae</i>	<i>Cedrus atlantica</i> Man.	4	0.35	
<i>Pinales</i>	<i>Pinaceae</i>	<i>Pinus nigra</i> Arn.	37	3.26	
<i>Pinales</i>	<i>Pinaceae</i>	<i>Pinus silvestris</i> L.	3	0.26	
<i>Pinales</i>	<i>Pinaceae</i>	<i>Pinus strobus</i> L.	41	3.61	
<i>Pinales</i>	<i>Cupressaceae</i>	<i>Chamaecyparis lawsoniana</i> (Murr.) Parl.	1	0.09	
<i>Pinales</i>	<i>Cupressaceae</i>	<i>Thuja gigantea</i> Nutt.	1	0.09	
<i>Pinales</i>	<i>Cupressaceae</i>	<i>Libocedrus decurrens</i> Torr.	1	0.09	
<i>Pinales</i>	<i>Cupressaceae</i>	<i>Juniperus virginiana</i> L.	40	3.52	
<i>Pinales</i>	<i>Taxaceae</i>	<i>Taxus baccata</i> L.	20	1.76	
<i>Magnoliales</i>	<i>Magnoliaceae</i>	<i>Magnolia soulangeana</i> Soul.	1	0,09	
<i>Magnoliales</i>	<i>Magnoliaceae</i>	<i>Liriodendron tulipifera</i> L.	9	0,79	
<i>Hamamelidales</i>	<i>Platanaceae</i>	<i>Platanus acerifolia</i> Willd.	38	3,35	
<i>Fagales</i>	<i>Fagaceae</i>	<i>Castanea sativa</i> Mill.	1	0,09	
<i>Fagales</i>	<i>Fagaceae</i>	<i>Quercus robur</i> L. = <i>Q.</i> <i>pedunculata</i> Ehrh.	3	0,26	
<i>Fagales</i>	<i>Fagaceae</i>	<i>Quercus robur</i> L. "Fastigiata"	1	0,09	
<i>Fagales</i>	<i>Fagaceae</i>	<i>Quercus rubra</i> L. = <i>Q.</i> <i>borealis</i> Michx.	28	2,46	
<i>Fagales</i>	<i>Fagaceae</i>	<i>Quercus lyrata</i> Walt.	1	0,09	
<i>Fagales</i>	<i>Fagaceae</i>	<i>Quercus macrocarpa</i> Michx.	4	0,35	
<i>Fagales</i>	<i>Fagaceae</i>	<i>Quercus bicolor</i> Willd.	3	0,26	
<i>Fagales</i>	<i>Corylaceae</i>	<i>Carpinus betulus</i> L.	6	0,53	
<i>Fagales</i>	<i>Betulaceae</i>	<i>Betula alba</i> L.	8	0,70	
<i>Urticales</i>	<i>Moraceae</i>	<i>Morus alba</i> L.	4	0,35	

RED	FAMILIJA	VRSTA	KOM.	%
<i>Urticales</i>	<i>Moraceae</i>	<i>Morus nigra</i> L.	1	0,09
<i>Urticales</i>	<i>Ulmaceae</i>	<i>Ulmus montana</i> With.	10	0,88
<i>Urticales</i>	<i>Ulmaceae</i>	<i>Celtis occidentalis</i> L.	47	4,14
<i>Juglandales</i>	<i>Juglandaceae</i>	<i>Juglans regia</i> L.	2	0,18
<i>Juglandales</i>	<i>Juglandaceae</i>	<i>Juglans nigra</i> L.	21	1,85
<i>Rosales</i>	<i>Rosaceae</i>	<i>Prunus pissardii</i> Carr.	3	0,26
<i>Rosales</i>	<i>Rosaceae</i>	<i>Prunus avium</i> L.	2	0,18
<i>Fabales</i>	<i>Fabaceae</i>	<i>Robinia pseudoacacia</i> L.	20	1,76
<i>Fabales</i>	<i>Fabaceae</i>	<i>Sophora japonica</i> L.	40	3,52
<i>Fabales</i>	<i>Caesalpinaceae</i>	<i>Gleditsia triacanthos</i> L.	4	0,35
<i>Fabales</i>	<i>Caesalpinaceae</i>	<i>Gymnocladus dioicus</i> (L.) Koch.	8	0,70
<i>Rutales</i>	<i>Simarubaceae</i>	<i>Ailanthus altissima</i> Sw.	1	0,09
<i>Sapindales</i>	<i>Sapindaceae</i>	<i>Koelreuteria paniculata</i> Laxm.	29	2,56
<i>Sapindales</i>	<i>Aceraceae</i>	<i>Acer platanoides</i> L.	42	3,70
<i>Sapindales</i>	<i>Aceraceae</i>	<i>Acer pseudoplatanus</i> L.	61	5,37
<i>Sapindales</i>	<i>Aceraceae</i>	<i>Acer negundo</i> L.	9	0,79
<i>Sapindales</i>	<i>Aceraceae</i>	<i>Acer campestre</i> L.	2	0,18
<i>Sapindales</i>	<i>Hippocastanaceae</i>	<i>Aesculus carnea</i> Hayne	1	0,09
<i>Sapindales</i>	<i>Hippocastanaceae</i>	<i>Aesculus hippocastanum</i> L.	252	22,18
<i>Euphorbiales</i>	<i>Buxaceae</i>	<i>Buxus sempervirens</i> L.	8	0,70
<i>Salicales</i>	<i>Salicaceae</i>	<i>Populus nigra</i> var. <i>italica</i> (Dur.) Moench.	13	1,14
<i>Malvales</i>	<i>Tiliaceae</i>	<i>Tilia cordata</i> Mill. = <i>T. parvifolia</i> Ehrh.	2	0,18
<i>Malvales</i>	<i>Tiliaceae</i>	<i>Tilia argentea</i> Desf. = <i>T. tomentosa</i> Moench.	112	9,86
<i>Oleales</i>	<i>Oleaceae</i>	<i>Fraxinus excelsior</i> L.	5	0,44
<i>Oleales</i>	<i>Oleaceae</i>	<i>Fraxinus angustifolia</i> Vahl.	3	0,26
<i>Oleales</i>	<i>Oleaceae</i>	<i>Fraxinus americana</i> L. = <i>F. alba</i> Marsh.	2	0,18
<i>Scrophulariales</i>	<i>Scrophulariaceae</i>	<i>Paulownia tomentosa</i> Steud. = <i>P. imperialis</i> S.	2	0,18
<i>Scrophulariales</i>	<i>Bignoniaceae</i>	<i>Catalpa bignonioides</i> Walt.	28	2,46
		YKYIHO	1136	100,00

Parkom dominiraju visoki lišćari, kako po broju vrsta, tako i po broju primeraka kojima su zastupljeni.

Sl. 1: Aleja divljeg kestena

Divlji kesten (*Aesculus hippocastanum* L.) je najzastupljenija vrsta sa 253 primerka (sl. 1), što čini 22,27% od ukupnog broja stabala. Svi primerci su u dosta lošem zdravstvenom stanju, smanjene vitalnosti. Gotovo svako stablo ima šupljinu u deblu. U nekima su se nastanile veverice. Srebrnasta lipa (*Tilia argentea* Desf.) je zastupljena sa 112 primeraka (9.86%). Gradi duge drvorede u zadnjem desnom delu parka, duž staza koje vode ka bočnoj kapiji. U krajnjem desnom delu parka, paralelno sa Balkanskom ulicom, nalazi se lepa zbirka američkih vrsta hrastova (*Quercus rubra* L., *Quercus lyrata* Walt., *Quercus macrocarpa* Michx. i *Quercus bicolor* Willd.) koji su drvoredno raspoređeni. Svi primerci su vrlo stari. Većina redovno i obilno plodonose. U istom drvoredu se nalaze i staba hrasta lužnjaka (*Quercus pedunculata* Ehrh.). Parcela koja se graniči sa ulaznim platoom i gradi početnu levu stranu aleje platana sadrži u svom centralnom delu izuzetno lep primerak piramidalne forme tise (*Taxus baccata* L.) velike starosti i dimenzija, koji redovno i obilno plodonosi. Stablo čak ni iz neposredne blizine ne dolazi dovoljno do izražaja usled zaklonjenosti stablom pajavca (*Acer negundo* L.) i sa dva stabla javora (*Acer pseudoplatanus* L.), koje treba ukloniti da bi stablo tise održalo vitalnost i dobru kondiciju i dobilo mogućnost da bude sagledano u svojoj punoj lepoti. Na nekoliko susednih parcela se takođe, nalazi po jedno stablo tise, koja su verovatno sađena istovremeno (Korać, 2000).

Divlji kesten (*Aesculus hippocastanum* L.) je najzastupljenija vrsta sa 253 primerka (sl. 1), što čini 22,27% od ukupnog broja stabala. Svi primerci su u dosta lošem zdravstvenom stanju, smanjene vitalnosti. Gotovo svako stablo ima šupljinu u deblu. U nekima su se nastanile veverice. Srebrnasta lipa (*Tilia argentea* Desf.) je zastupljena sa 112 primeraka (9.86%). Gradi duge drvorede u zadnjem desnom delu parka, duž staza koje vode ka bočnoj kapiji. U krajnjem desnom delu parka, paralelno sa Balkanskom ulicom, nalazi se lepa zbirka američkih vrsta hrastova (*Quercus rubra* L., *Quercus lyrata* Walt., *Quercus macrocarpa* Michx. i *Quercus bicolor* Willd.) koji su

U prednjem delu ističu se veliko staro stablo pitomog kestena (*Castanea sativa* Mill.), grupa stabla Vajmutovog bora (*Pinus strobus* L.), nekoliko stabala crnog bora (*Pinus nigra* Arn.) i dr. Prednji deo parka, naročito u delu oko ulaza, je pregusto zasađen stablima mleča (*Acer platanoides* L.), javora (*Acer pseudoplatanus* L.), klena (*Acer campestre* L.), koprivića (*Celtis occidentalis* L.), gimnokladusa (*Gymnocladus dioica* Koch.), sofore (*Sophora japonica* L.), divljeg kestena (*Aesculus hippocastanum* L.) i dr. koji formiraju gust sklop, pa su u borbi za svetlost mnoga stabla “stišnjenja”, tj. visoka i tanka, sa nedovoljno razvijenom krošnjom (Korać, 2000).

Centralni delovi parka sadrže kapitalne primerke tulipovca (*Liriodendron tulipifera* L.) koji su interesantni zbog svojih velikih dimenzija netipičnih za ovu vrstu u našim krajevima. Atraktivni su u celom periodu vegetacije zbog karakterističnog oblika listova, a posebno u jesen, kada listovi poprime žutu boju. Stabla svake godine redovno cvetaju i obilno plodonose što posebno doprinosi njihovoj vrednosti (Korać, 2000).

Parcele u širem pojasu uz bolnicu (duž severne granice parka, levo od glavnog ulaza) su najstariji deo parka, očuvane koncepcije. Dok se u desnoj polovini parka uočava nestručna naknadna sadnja (Korać, 2000).

Sl. 2: Cvetnjaci uokvireni bordurama od šimšira

U ovom delu je u većoj meri očuvano bogatstvo vizura, što ukazuje na visok nivo prvobitnog projektantskog rešenja i stručnog održavanja parka. U ovom delu parka se nalazi najveći broj četinarskih vrsta - Vajmutovog bora (*Pinus strobus L.*), grupe stabala crnog bora (*Pinus nigra Arn.*), smrče (*Picea abies Karst.*), bodljive smrče (*Picea pungens "Glauca" Engelm.*), jele (*Abies alba Mill.*), dugoigličave jele (*Abies concolor Lindl. et Gord.*) i dr. Po parcelicama se mestimično nalaze mlada, spontano razmnožena stabla kelreuterije (*Koelreuteria paniculata Laxm.*), koja formiraju interesantne i veoma uspele kompozicije zanimljivih struktura, forme i koloriteta, naročito u vreme cvetanja kada svojim žutim metličastim cvastima kelreuterija stvara lep kontrast četinarima koji je okružuju, doprinoseći dinamici vizura. U ivičnim delovima parka se nalaze stabla različite starosti listopadnih vrsta - koprivića (*Celtis occidentalis L.*), mleča (*Acer platanoides L.*), klena (*Acer campestre L.*), javora (*Acer pseudoplatanus L.*), bagrema (*Robinia pseudoacacia L.*), jasena (*Fraxinus excelsior L.*), gledičije (*Gleditsia triacanthos L.*) i dr. (Korać, 2000).

Žbunaste vrste su u Gradskom parku u Vršcu manje zastupljene. Prisutni su samo uglavnom prestareli primerci pajasmina (*Philadelphus coronarius L.*), forzicije (*Forsythia europaea Deg. et Bald.*), belog biserka (*Symphoricarpos albus L.*), berberisa (*Berberis vulgaris L.*) i u prednjem delu nekoliko primeraka jorgovana (*Syringa vulgaris L.*) umanjene estetske vrednosti i nekoliko zimzelenih vrsta: mahonija (*Mahonia aquifolium L.*), šimšir (*Buxus sempervirens L.*) i žbunaste tise (*Taxus baccata L.*) (Korać, 2000).

Sl. 3: Šimšir u geometrijskim formama

Cvetnjaci su nekada bili veoma zastupljeni. Sada su usled prevelike zasene manje mogućnosti za njihovu obnovu. Preostali cvetnjaci se nalaze na tri mesta u parku: u prednjem delu parka kod ulaznog platoa, u blizini restorana na izdignutoj kružnoj "humci" u čijem centru se nalazi spomenik i u geometrijskim rondelama klasičnog stila koje presecaju park preko zadnje trećine (sl. 2). Ivični delovi ovih parterno uređenih površina (sl. 3) su od nisko rezanog strogo oblikovanog šimšira (*Buxus sempervirens L.*), a centralni delovi su zasađeni sezonskim cvećem (*Salvia splendens*, *Ageratum mexicanum*, *Alyssum maritimum*, *Tagetes sp. i dr.*) (Korać, 2000).

Travnjaci u pravom smislu u parku ne postoje usled prevelike zasene koju stvara drveće gustom sklopa. Umesto travnih biljaka površinu zemljišta pokriva uglavnom bršljan (*Hedera helix L.*), a mestimično se javlja i vinka (*Vinca minor L.*), veprina (*Ruscus hypoglossum L.*) i mirisna ljubičica (*Viola odorata*). Manja travna površina nalazi se na parceli gde je dečije igralište postoji (Korać, 2000).

II 2. STVORENE ODLIKE

II 2.1. Kulturno-istorijsko nasleđe

Kao objekat pejzažne arhitekture „Gradski park“ u Vršcu predstavlja stvorenu vrednost i zajedno sa ostalim arhitektonskim objektima starog jezgra čini kulturno-istorijsko nasleđe Vršca. Kao jedan od starijih javnih parkova u našoj zemlji i najstariji park javnog karaktera u Vojvodini, Gradski park u Vršcu je svedok razvoja urbanog tkiva naselja i kulture lokalnog stanovništva. Parkovi predstavljaju pečat ljudskog stvaralšta i kreativnosti. Nastaju kao rezultat potrebe čoveka da doprinese kvalitetu svog okruženja i zadovolji potrebu za lepim.

Osnovni gradivni element parka je promenljiv i prolazan, stoga iziskuje adekvatnu i redovnu negu. Aktuelno stanje Gradskog parka u Vršcu zahteva hitnu izradu i sprovođenje projekta obnove kako bi se očuvale preostale vrednosti, unapredilo stanje i obezbedio kontinuitet njegovog postojanja.

„Gradski park“ u Vršcu bio je jedan od najlepših parkova u Kraljevini Jugoslaviji. Opis Parka iz tog doba dat je u zagrebačkom „Jutarnjem listu“ od 09. jula 1927. godine (Maksimović i sar., 2010):

„Kao Vršački park, može se veoma mali broj sličnih susresti u Jugoslaviji. Smešten je u najvećoj blizini centra grada, pruža prirodu i šumsku samoću i omogućava sanjarenje u skrivenim uglovima, duge šetnje u senovitim alejama, ima prave puteve i ljupke figure. Postoji čak i bista Lenaua i novija, srpskog narodnog tribuna Svetozara Miletića. Na svakom koraku se oseća da je park opšte dobro, da je od svakog nežno voljen, gajen i održavan. U celom parku, na raznim mestima stoje skulpture, amulete, predstavljajući simbolične figure. Na svakoj se nalazi mala tabla iz čijeg se sadržaja može videti da je svaka od njih poklonjena od strane jednog od vršačkih građana, kome je park na srcu. To je izraz lokalnog patriotizma, čije oponašanje se preporučuje što većem broju opština“.

Sl. 4: Staze koje polaze sa platoa sa glavnog ulaza u park

Koncepcija, vrtno-arhitektonski elementi i objekti

Park je projektovan u mešovitom stilu. Osnova parka je trapeznog oblika, sa geometrijskim rasporedom manjih parcela unutar parka koje su nastale presecanjem površine šetnim stazama koje su većinom pravolinijske. Na taj način stvorene parcelice imaju uglavnom trouglaste ili nepravilne oblike. Na ivičnim delovima parcelica uglavnom su sađena stabla istih vrsta u pravilnim razmacima, tako da obrazuju drvorede. Park je opasan zidom od kamena i kovanog gvožđa. Osim glavne ulazne kapije sa zapadne strane, postoje i tri manje. Jedna je takođe na zapadnoj granici parka, pored staklenika, levo od glavne kapije, druga je na suprotnom kraju centralne aleje koja vodi od glavnog ulaza do kraja parka prema stadionu, a treća se nalazi takođe u blizini stadiona, ali bočno i vodi ka Balkanskoj ulici (Korać, 2000).

Probijen je još jedan ulaz, ali na žalost još nepriveden nameni i neuređen.

Sl. 5: Staze koje polaze sa platoa sa glavnog ulaza u park

Sl. 6: Biste na središnjim parcelicama između staza

Sl. 7: Zadnja (istočna) kapija

Na samom ulazu u park nalazi se manja površina - plato, od kog zrakasto polazi šest staza (sl. 4 i 5). Prednji delovi parcela koje se naslanjaju na taj plato uređeni su parterno sa niskim bordurama od šimšira (*Buxus sempervirens* L.), i letnjim cvećem (*Salvia splendens*, *Ageratum mexicanum*, *Alyssum maritimum*, *Tagetes* sp. i dr.). Na dvema središnjim parcelicama se nalazi po jedna bista (sl. 6).

Glavna šetna staza vodi od platoa formiranog kod ulazne kapije do kraja parka prema zadnjoj kapiji (sl. 7) do koje vodi desetak stepenika, pošto se nalazi na uzvišenju koje čini granicu parka prema

stadionu. Stranice parcela koje čine glavnu aleju zasađene su platanima (*Platanus acerifolia Willd.*), tako da cela dužina staze predstavlja aleju platana. Na mestu preseka glavne šetne staze i širokog parterno uređenog dela koji deli poslednju trećinu parka od prednjeg dela, nalazi se kružno proširenje u čijem centru je fontana sa vodoskokom.

Osim centralne, postoji niz staza paralelnih sa njom, poprečnih i koso postavljenih tako da se dijagonalno seku. Pod stazama se nalazi oko jedne trećine površine parka. Većina parcelica je tako uređena da svaka stranica u ivičnom delu ima po jednu vrstu drveća pravolinijski posađenog na jednakim odstojanjima, tako da se grade dugački drvoredi. Na mestu preseka staza formirana su kružna proširenja - odmorišta, na kojima se nalaze klupe. Stvaranjem mnoštva malih površina i drvorednim tipom sadnje na malom rastojanju učinjeno je da se izgubi osećaj širine prostora i kompozicione celovitosti, naročito usled velike starosti i dimenzija stabala koja zatvaraju vizure. Pažljivim otvaranjem sklopa doprinelo bi se dinamici i bogatstvu vizura (Korać, 2000).

Sl. 8: Stara građevina u parku, sada restoran

Staze su nekada bile nasute rizlom. Sada su aleja platana, aleja sa drvoredom lipa (*Tilia argentea Desf.*) prema zadnjoj kapiji i još nekoliko manjih staza asfaltirani, deo staza je nasut rizlom, a neke staze, naročito u perifernim delovima parka su zemljane (Korać, 2000). U parku ima i staza popločanih kamenom.

U parku se nalazi nekoliko interesantnih objekata koji se lepo uklapaju u ambijent zelenila. U centralnom delu se nalazi šestougaona drvena građevina ukrašena rezbarenim drvetom, sada restoran (sl. 8) (Korać, 2000).

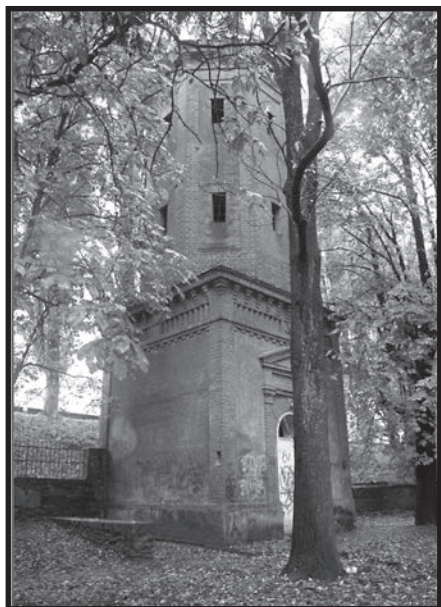
Prema uličnom delu parka se nalazi još jedan stari objekat (sl. 9), takođe interesantne arhitekture, koji se graniči sa zaštićenim prirodnom dobrom ali predstavlja sastavni deo Gradskog parka prema Generalnom urbanističkom planu Vršca. U njegovoj blizini je stari staklenik iz 1885. (Maksimović i sar., 2010.) koji je još u funkciji. U istočnom delu parka, prema stadionu, se nalazi vodotoranj (sl. 10). Duž aleje platana, u blizini fontane, smešten je muzički paviljon (sl. 11) (Korać, 2000).

Od interesantnih vrtno - arhitektonskih elemenata u parku se nalazi i stara pojilica za ptice (sl.12), nekoliko skulptura i spomenika iz različitih perioda i klupe sa naslonima za ruže puzavice koje su nekada gajene u parku (Korać, 2000).

Sl. 9: Stari objekat na granici sa parkom

Sl. 10: Vodotoranj

Sl.12: Pojilica za ptice

Sl. 11: Muzički paviljon

Jedna od većih parcela u parku je pretvorena u dečije igralište (sl.13). Na njoj su smešteni odeljak za pesak, ljuljaške, klackalice i drugi rekviziti za rekreaciju i zabavu dece (Korać, 2000).

Sl.13: Dečije igralište u Gradskom parku u Vršcu

II 2.2. Istorijat parka

Početak XVIII veka, za vreme turske vladavine, na teritoriji sadašnjeg parka bilo je sedište turskog zapovednika - age, ali kako je u Vršcu 1737. godine u pretposlednjem austro-turskom ratu izgorela sva dokumentacija, ne može se utvrditi verodostojnost ove činjenice. Od 1775. godine na tom mestu je postojala gostionica sa baštom u koju su Vrščani vrlo rado dolazili (Tokin, 1984). Posed je u to vreme bio vlasništvo porodice Šeribel, pa je zato i bašta nazvana „Šeriblova bašta“. Porodica Šeribel je prestala da bude vlasnik ovog majura posle spajanja srpskog i nemačkog Vršca u jednu opštinu, 1795. godine (Mileker, 1935). Posed je 1797. godine prodat vršačkoj opštini za trgovište, pa je dobio ime „Majur trgovište“, ali su ga Vrščani sve do prvog svetskog rata i dalje zvali „Šeriblova bašta“ (Tokin, 1984). Kada je Vršac dobio status Slobodnog kraljevskog grada 1817. godine, ušao je u upotrebu naziv „Gradski majur“ („Meierhof“), a od Revolucije 1848-49. godine zvanično počinje da se zove „Gradski vrt“ (Mileker, 1886) (Korać, 2000).

Razvoj ovog majura koji 1804. godine postaje rasadnik, usmeravan je sve više u pravcu da postane park. Godine 1828. u njemu je izgrađena streljana koja je radila do 1884. godine, a 1842. Franc Ritinger je dobio dozvolu da u bašti napravi letnju pozornicu (arenu) za pozorišne predstave, čijom izgradnjom park postaje još privlačniji za posetioce (Korać, 2000).

Za vreme Revolucije 1848-49. godine bila je podignuta barikada na samom ulazu u park, a u severnom delu parka se nalazio magacin za prirodni porez. Tada se u bašti nalazila točionica vina, a bašta se gotovo i nije posećivala.

Posle Revolucije gradska opština je težila da ovu baštu pretvori u park, pa je otpočela kampanja sadnje drveća, za koju je najzaslužniji bio Andrija Vasić, tadašnji gradski savetnik (Tokin, 1984). Tada je već konstatovano da je park mali i da ga treba proširiti. Godine 1853. u parku je podignut rasadnik voćaka. Sve te promene uslovile su da Gradsko predstavništvo 1856. godine otvori radno mesto i zaposli školovanog baštovana (Korać, 2000).

Godine 1857. sagrađena je nova arena, na mestu stare arene (Tokin, 1984). U njoj su se odvijale razne kulturne manifestacije, a 27. avgusta 1871. u areni je održana

skupština Ujedinjene Omladine Srpske, kojoj je prisustvovalo oko 400 članova, među kojima Vasa Pelagić (1833-1899), Svetozar Marković (1846-1875), Laza Kostić (1841-1910), Miša Dimitrijević (1846-1889), i tada još dečaci Laza Nančić (1854-1887) i Jaša Tomić (1856-1922) (Korać, 2000).

Pedesetih godina XIX veka površina Gradskog parka je iznosila oko 1,2 ha. U to vreme ugledni Vrščani su davali ideje i osmišljali sadržaje u parku. U njemu su u letnjim mesecima održavane pozorišne predstave, sagrađene su poslastičarnice i postavljene su klupe. Park je bio bogato ukrašen cvetnjacima (Korać, 2000).

Krajem 1883. osnovano je „Vršačko udruženje ljubitelja parka“ (Mileker, 1886), tj. „Društvo za održavanje parka“ (Tokin, 1984). koje je odmah steklo veliku popularnost među meštanima. Od tada je površina parka bila stalno uređivana i povećavana. Društvo je dobilo Statut 1884. godine. Tada su određeni i inspektori parka. Društvo je steklo veliku popularnost, a broj članova društva se stalno povećavao. Prihodi koji su ostvarivani održavanjem priredbi usmeravani su na uređenje i proširenje parka. Potpomognuto velikim razumevanjem i bogatim novčanim prilozima brojnih članova i ljubitelja parka, ovo udruženje je sa uspehom vršilo svoju kulturnu misiju popularizacije i zaštite parka. Društvo je otkupilo okolne vinograde i povećalo površinu parka na 7 jutara i 665 hvata (Korać, 2000).

Godine 1885. u severozapadnom delu parka izgrađen je staklenik za gajenje cvetnih vrsta koje su sadene u parku (Maksimović i sar., 2010).

Ograđivanje parka odvijalo se u periodu od 1886. - 1889. Ograda je izrađena od kovanog gvožđa na zidanom parapetu i postavljeno je pet kapija (Maksimović i sar., 2010).

U julu 1888. godine jak olujni vetar je načinio velike štete parku (Mileker, 1886). Rekonstrukcijom koja je usledila sanirane su posledice nevremena i uklonjena su stara i natrula stabla dudova i drugih voćaka, kao i prestareli primerci bagrema, kiselog drveta i drugih vrsta. Odobren je novi plan parka i otpočeta je njegova modernizacija unošenjem novih vrsta ukrasnog drveća i šiblja. Floristički sastav ovog parka, pored domaćih vrsta koje je sadržao, bio je obogaćen brojnim egzotama, čineći na taj način bogatu dendrološku zbirku (Korać, 2000).

Od 1891. do 1893. izbušen je bunar dubine 22 m i izgrađeni bazeni za snabdevanje vodom i vodotoranj (Maksimović i sar., 2010).

Godine 1893. izgrađena je fontana (Mileker, 1935). U periodu koji sledi u parku je podignut vodotoranj, nova pozornica, muzički paviljon i postavljene su nove klupe. Za vreme postojanja Društva, u periodu od trideset godina, park se povećavao tri puta do površine koju je zadržao do danas (Korać, 2000).

Početak XX veka u parku su podignuta četiri igrališta za potrebe tenis kluba, a deo parka je određen za klizalište i fudbalsko igralište, koji su 1920. godine uklonjeni i na njihovo mesto su posađene ukrasne biljke (Tokin, 1984). U toku prvog svetskog rata (1914-18) park je bio zapušten jer je aktivnost Udruženja ljubitelja parka bila obustavljena. Nakon rata Udruženje se ponovo konstituisalo i počelo sa radom na obnovi i uređenju parka. Godine 1920. park doživljava renesansu. Izrađen je novi plan za uređenje parka koji je poboljšao infrastrukturu parka uvodeći vodovod i osvetljenje. Tada je obnovljen muzički paviljon, fontana je rekonstruisana i postavljene su nove skulpture (Korać, 2000).

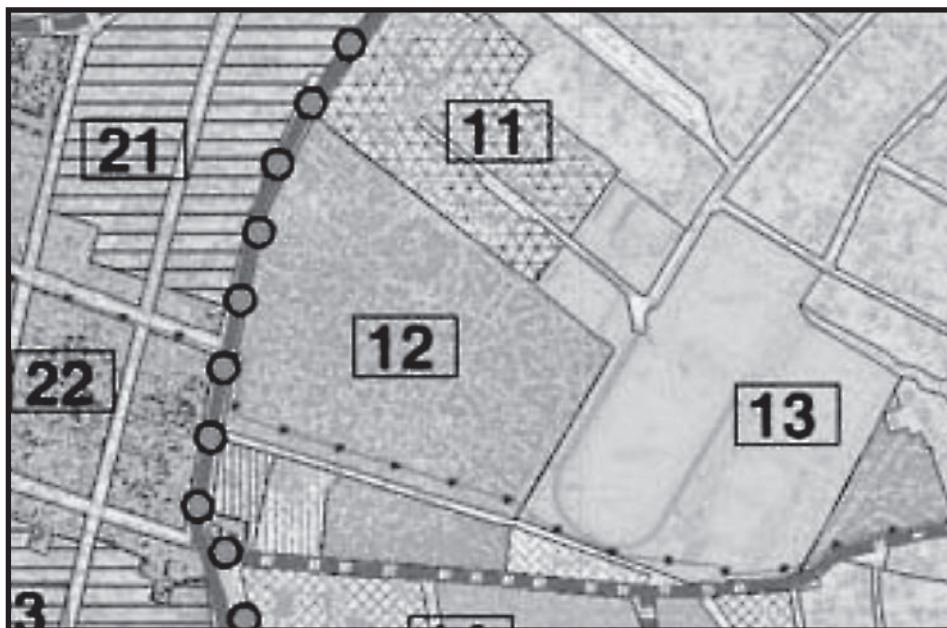
Za vreme drugog svetskog rata park je bio zapušten. Septembra 1944. fašistička vojska je prilikom povlačenja sklanjala svoje tenkove ispod krošnji drveća u parku, kako bi ih zaštitila od eventualnih vazdušnih napada (Tokin, 1984). U periodu posle rata park je obnovljen i uređen (Korać, 2000).

Park je 1973. godine zaštićen na predlog Pokrajinskog zavoda za zaštitu prirode (rešenje br.633-11/73-01 SO Vršac) kojim se dodeljuje na staranje i upravu saobraćajno-turističkom i uslužnom preduzeću „Drugi oktobar“ iz Vršca (Korać, 2000).

Staze su nekada bile nasute rizlom (Korać, 2000).

Postojeća prostorno-planska i projektna dokumentacija

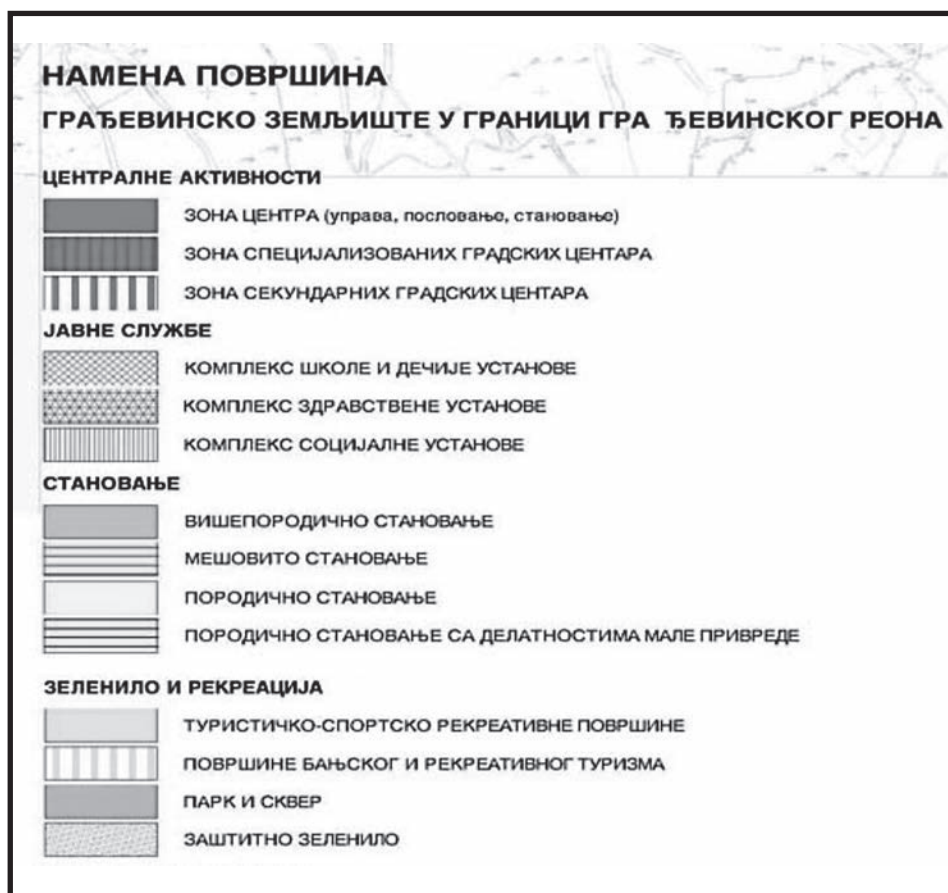
U Generalnom planu Vršca (2007) stoji: „Na teritoriji obuhvata ovog Plana se nalazi park u Vršcu, zaštićen Rešenjem kao spomenik vrtne arhitekture. Korisnik parka je dužan da se stara o parku na osnovu Plana uređenja i održavanja, uz nadzor nadležne institucije za zaštitu prirode. Park je najstariji objekat vrtne arhitekture sa brojnim primercima egzotičnih vrsta drveća i karakterističnim elementima stila vrtne arhitekture. Na prostoru ovog parka ne sme se uništavati biljni svet, oštetiti ili stilski menjati postojeći objekti, graditi novi, niti izvoditi drugi radovi koji odstupaju od propisanog režima zaštite. Parkovske površine će činiti postojeći gradski park u centralnom delu naselja koji je pod zaštitom i novoformirana parkovska površina uz potok Mesić pored hemofarmovog naselja. Sve manje zelene površine u sklopu uličnih koridora i stanovanja će biti uređene parkovski u formi skvera.“

Sl. 14: Obuhvat Gradskog parka u Vršcu - deo karte preovlađujuće namena prostora sa podelom na funkcionalne celine (Izvor: Generalni plan Vršca, 2007)

Prema grafičkom prilogu Generalnog plana Vršca Gradski park (sl. 14) obuhvata veći prostor od prostora predloženog za zaštitu ovom studijom zaštite, odnosno obuhvata i parcele na kojima se nalazi staklenik, diskoteka i ekonomsko dvorište, tako da zapadna granica parka ide Abraševićevom ulicom. Ovo je dobar način za očuvanje i unapređenje parka. U tom smislu, planom nižeg reda, treba planirati uređenje svih parcela u obuhvatu urbanističke granice Gradskog parka. Međutim, zbog trenutnog stanja parcela u graničnom, zapadnom delu koje se koriste kao ekonomsko dvorište sa pomoćnim objektima preduzeća za komunalne delatnosti, zatim kao diskoteka i stanovanje u jednom objektu, ove parcele nisu ušle u granicu zaštite. Parcela na kojoj se nalazi stari staklenik, sa manjim pomoćnim objektima u produžetku, i zelena površina ušla je u granice spomenika prirode i na njoj je propisan režim zaštite trećeg stepena.

Staklenik predstavlja stari vrtno-arhitektonski objekat od velikog značaja za očuvanje nasleđenih vrednosti vrtne arhitekture u našoj zemlji, a jedini je i danas funkcionalan i očuvan stari staklenik iz tog perioda u Vojvodini.

U daljem planiranju (izrada planova nižeg reda) treba obezbediti uslove za očuvanje parka planiranjem okolnog prostora, u neposrednoj blizini zaštićenog područja ograničavanjem negativnih uticaja sredine. S tim u vezi, planirana visina građevinskih objekata u okruženju parka treba da se ograniči na visinu postojeće visoke vegetacije. Razlog tome leži ne samo u potrebi za očuvanjem ambijentalnih vrednosti i vizuelnog doživljaja parka, nego i u činjenici da izgradnja viših objekata može dovesti do stvaranja manje povoljnih uslova za rast i razvoj drveća i cveća usled zasene, povećanja temperature okolnog prostora povećanjem akumulacione, tj. radiacione površine betonskih masa, smanjenja vlažnosti vazduha, usmeravanju i ograničavanju vazdušnih strujanja, a time i smanjenju stepena pročišćenosti vazduha itd. Takođe, može dovesti do zatvaranja ulaznih pravaca. U tom smislu, u neposrednoj okolini ne treba planirati izgradnju niti korišćenje objekata koje bi moglo imati za posledicu narušavanje i promenu u kretanju vazduha, i stanja vode i zemljišta.

Prilikom planiranja i projektovanja objekata i izvođenja radova i aktivnosti neposredno uz granicu zaštićenog prostora treba imati u vidu da se ne sme oštetiti ograda parka, kao ni grane u krošnjama drveća koje je posađeno u parku. Isto tako, mora se ostaviti prostor za pristup pešaka do svih postojećih kapija parka kako bi se očuvala funkcija svih ulaznih pravaca.

Preporučljivo je, ukoliko za to postoje mogućnosti, planiranje zaštitnih zelenih pojaseva u okruženju, u neposrednoj blizini ili na većem odstojanju, posebno na strani odakle duvaju vetrovi najveće čestine. Na ovaj način bi se smanjio negativan uticaj duvanja vetrova na vegetaciju i omogućili bolji uslovi za rekonstrukciju zelenih površina naselja koje su većinom stare i dospеле za obnovu.

Sportske i rekreativne sadržaje valjalo bi planirati izvan granica spomenika prirode, zbog njegovog značaja koji ima kao istorijski park i zbog nedostatka slobodnog prostora. U ovakvom prostoru, prioritetna je zaštita nasleđenih vrednosti i načina korišćenja nad ostalim funkcijama koje imaju javne zelene površine (npr. sportska, rekreativna).

Poželjno je planirati izmeštanje dečijeg igrališta iz zaštićenog područja.

Simbol i svedok nekih prošlih vremena

*Gradski park
u Vršcu*

III OCENA STANJA

ŽIVOTNE SREDINE PODRUČJA

III 1. FAKTORI UGROŽAVANJA I OCENA UGROŽENOSTI

Životna sredina je skup prirodnih i stvorenih vrednosti čiji kompleksni međusobni odnosi čine okruženje, odnosno prostor i uslove za život. Kvalitet životne sredine je stanje životne sredine koji se iskazuje fizičkim, hemijskim, biološkim, estetskim i drugim indikatorima (Zakon o zaštiti životne sredine „Sl. glasnik RS“, br. 135/04).

Postizanje i očuvanje dobrog zdravlja i blagostanja zahteva čistu i harmonizovanu životnu sredinu, odnosno svi faktori (fizički, psihološki, socijalni i estetski) treba da obezbede i zadovolje potrebe čoveka. Proučavanje životne sredine radi zaštite zdravlja ljudi ima za cilj da utvrdi vrstu zagađujućih materija i da prati njihov uticaj na čoveka. Pod zagađujućim materijama podrazumevaju se hemijske, fizičke i mikrobiološke zagađujuće materije. Smatra se da je najbolji način proučavanja međusobnog uticaja čoveka i životne sredine onaj koji omogućuje odabir reprezentativnih, lako merljivih i rutinski kontrolisanih pokazatelja životne sredine i zdravstvenog stanja populacije (Bijelović, 2010.).

Kao što zdravlje ljudi zavisi od kvaliteta životne sredine, tako i vitalnost biljaka zavisi od uslova sredine u kojoj se nalaze.

Zelenilo ublažava mikroklimatske ekstreme te smanjuje velika i po ljudsko zdravlje štetna kolebanja klimatskih faktora. Ima ulogu u regulisanju toplotnog režima naselja. Ozelenjeni prostori povećavaju relativnu vlažnost vazduha. Lisna masa kroz stome asimilira ugljen-dioksid, proizvodi kiseonik i doprinosi prečišćavanju vazdušnih masa, pa kažemo da zelene površine predstavljaju filter i pluća grada.

Dokazano je aromatično, antimikrobno, antibiotičko, fitoncicidno i insekticidno dejstvo zelenih površina kao i njihov uticaj na jonizaciju vazduha. Biljke takođe imaju sposobnost da asimiliraju radioaktivne izotope raznih elemenata i teške metale, i da fiksiraju kancerogene smolaste materije koje nastaju kao produkti sagorevanja uglja i nafte. Taloženjem, filtracijom i adsorpcijom zelenilo smanjuje koncentraciju čađi i prašine u vazduhu.

„Gradski park“ u Vršcu decenijama je izložen degradacionim procesima uzrokovanim neprimjenjivanjem mera nege zbog čega je funkcionalnost i dekorativnost parka smanjena.

Da bi jedan ozelenjen prostor bio funkcionalan, zelenilo treba da bude u dobroj kondiciji, a različiti parkovski sadržaji treba da zadovoljavaju potrebe stanovnika. Zbog toga je naročito važno redovo primenjivanje mera nege i održavanja drveća, žbunja i cveća, rekonstrukcija i održavanje vrtno-arhitektonskih elemenata i unošenje novih sadržaja u skladu sa namenom i oblikovnim karakteristikama prostora.

Trenutno stanje ugroženosti zaštićenog područja se ogleda u uticaju raznih faktora čiji je intenzitet prikazan u tabeli 3. Aktivnosti koje imaju negativan uticaj treba zabraniti ili ograničiti, a one koje pozitivno utiču na stanje parka treba pospešiti. Intenzitet uticaja zavisi od stepena kontrole aktivnosti u zaštićenom prostoru i sprovođenja mera zaštite, tj. kvaliteta upravljanja i može se menjati tokom vremena. Neadekvatan menadžment može dovesti do povećanja uticaja nekih aktivnosti u određenom momentu i narušavanja temeljnih vrednosti zaštićenog prirodnog dobra.

Ugrožavajući faktori	Intenzitet	Uticaj
Nepostojanje zalivnog sistema	visok	negativan
Bolesti i štetočine	visok	negativan
Neplansko hortikulturno uređenje parka	srednji	negativan
Neadekvatno i nepravovremeno sprovođenje mera nege i zaštite	srednji	negativan
Uticaj košave na isušivanje tla, vetroizvale i lomljenje grana drveća	srednji	negativan
Korišćenje diskoteke	srednji	negativan
Neplansko građevinsko uređenje na prostoru parka	nizak	negativan
Neplansko uklanjanje biljaka u parku	nizak	negativan
Invazivne vrste	nizak	negativan
Infrastuktura	nizak	negativan
Mehanička oštećenja biljnog fonda izazvana ljudskim faktorom	nizak	negativan
Mehanička oštećenja vrtno-arhitektonskih elemenata, mobilijara i objekata izazvana ljudskim faktorom	nizak	negativan
Korišćenje restorana	nizak	negativan
Zagađenje Vazduha Vode Zemljišta	nizak	negativan
Uticaj svih ugrožavajućih faktora na vizuelni doživljaj parka	nizak	negativan

Tabela 3: Ugrožavajući faktori i uticaji na SP Gradski park unutar granica zaštite i u neposrednom okruženju

V REŽIMI ZAŠTITE

Gradski park u Vršcu na osnovu prirodnih i stvorenih vrednosti stavlja se pod zaštitu kao spomenik prirode - II kategorije.

Na osnovu odredbi člana 31 Zakona o zaštiti prirode („Sl. Glasnik RS“ 36/09, 88/10, 91/10) Spomenik prirode je manja neizmenjena ili delimično izmenjena prirodna prostorna celina, objekat ili pojava, fizički jasno izražen, prepoznatljiv i/ili jedinstven, reprezentativnih geomorfoloških, geoloških, hidrografskih, botaničkih i/ili drugih obeležja, kao i ljudskim radom formirana botanička vrednost od naučnog, estetskog, kulturnog ili obrazovnog značaja.

Spomenik prirode može biti geološki (istorijskogeološko-stratigrafski, paleontološki, petrološki, sedimentološki, mineraloški, strukturnogeološki, hidrogeološki i drugi), geomorfološki, speleološki (pećina, jama i drugo), hidrološki (ceo ili deo vodotoka, slap, jezero, tresava i drugo), botanički (retki ili značajni primerci biljnog sveta, pojedinačno stablo ili skupina stabala, drvoredi, parkovi, arboretumi, botaničke bašte i drugo).

Na spomeniku prirode zabranjene su sve radnje i aktivnosti koje ugrožavaju njegova obeležja i vrednosti. Mere zaštite spomenika prirode i način njegovog korišćenja određuju se aktom o proglašenju zaštićenog područja.

U granicama zaštite Spomenika prirode „Gradski park“ u Vršcu zabranjeno je vršiti radove i aktivnosti i obavljati delatnosti koje mogu narušiti svojstva zbog kojih je uspostavljena zaštita.

„Gradski park“ u Vršcu je značajan objekat prirodnog i kulturnog nasleđa naše zemlje. Od vremena inicijalnog uređenja bašte kafane na mestu današnjeg parka, prostor se značajno menjao, širio, razvijao i površinski i kvalitativno napredovao, do parka kakvog danas poznajemo. Park je planski osmišljen i nastao je kao rezultat stručnog vrtno-arhitektonskog projekta. Od momenta poslednjeg većeg uređenja, kada je formiran je kao javni gradski park, koncepcija je u mnogome očuvana. Od vremena podizanja ovde je gajen velik broj autohtonih, alohtonih vrsta i egzotičnog drveća i cveća. Namena prostora je zadržana, ali je izgubljen veći broj vrsta. I pored toga, u drvoredima i kao soliterni primerci, očuvana su stabla koje se svojim starošću i raskošnim krošnjama ističu u prostoru.

Osnovni cilj zaštite SP „Gradski park“ je da se zaustavi proces degradacije svih sadržaja prostora i celine, unapredi stanje, ograniči izgradnja osim na izgradnju vrtno-arhitektonskih objekata i infrastrukture za potrebe uređenja parka, nasleđeno stanje u postojećim granicama unapredi kroz stručan pristup koji podrazumeva izučavanje njegovog nastanka i promena u različitim vremenskim razdobljima i da se značajno poveća raznovrsnost biljnog fonda. Cilj zaštite je i unošenje novih sadržaja (kulturnih, edukativnih, informativnih) i unapređenje postojećih u meri i na način kojim se neće narušiti temeljne vrednosti. Zaštita temeljnih vrednosti „Gradskog parka“ u Vršcu kao istorijskog mora imati prioritet u odnosu na sve ostale funkcije, značaje i vrednosti javnog gradskog parka kao zelene površine ekološkog, rekreativnog, socijalnog ili drugog karaktera.

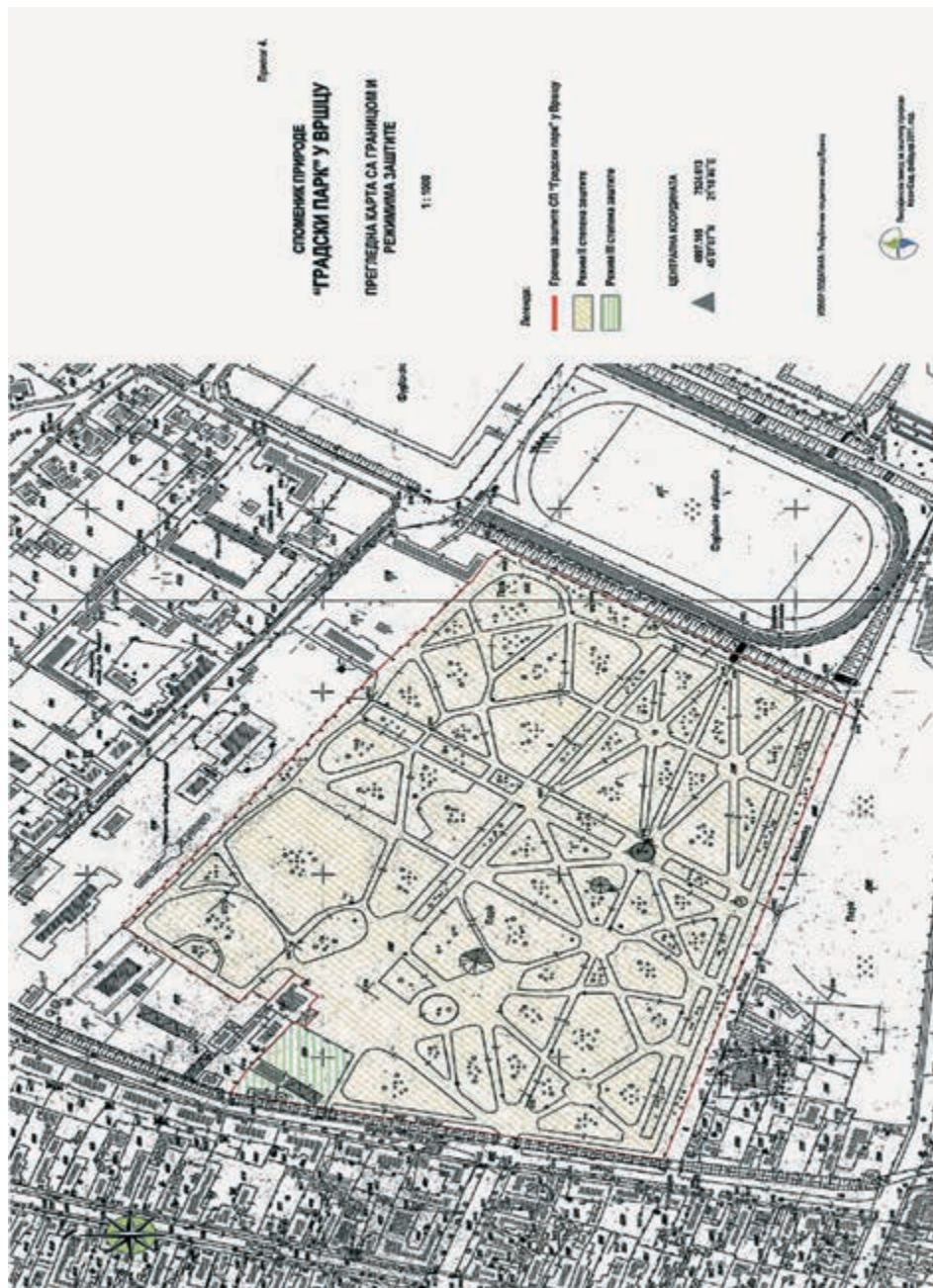
Određivanje stepena režima zaštite izvršeno je u odnosu na postojeće vrednosti, postojeći raspored zelenila i građevinskih objekata kao i imajući u vidu različite vidove korišćenja segmenata prostora. Režim zaštite jeste skup mera i uslova kojima se određuje način i stepen zaštite, korišćenja, uređenja i unapređenja zaštićenog prirodnog dobra.

Na zaštićenom području SP „Gradski park“ u Vršcu propisuju se režimi zaštite II i III stepena na osnovu člana 31 i člana 35 Zakona o zaštiti prirode („Sl. glasnik RS“, br. 36/09, 88/10).

Od ukupnog zaštićenog prostora na površini od 6 ha 06 ara i 61 m² (6, 06 ha) prostor:

- režima zaštite II stepena obuhvata 5 ha 92 ara 38 m² ili 97,65 %,
- režima zaštite III stepena obuhvata 14 ari 23 m² ili 2,35 %.
- Režimom zaštite II stepena obuhvaćena parcela na kojoj se nalazi visoka vegetacija parka (br. 5582 K.O. Vršac).
- Režimom zaštite III stepena obuhvaćena je katastarska parcela u severo-zapadnom delu parka na kojoj se nalazi stari staklenik (br. 5581 K.O. Vršac).

Pregledna karta sa granicom i režimima zaštite

V 1. OPŠTE MERE ZAŠTITE I UNAPREĐENJA

Opšte mere zaštite

Na području celog parka propisane su sledeće mere zaštite:

Obezbeđuje se:

Obnova parka koja podrazumeva:

- izradu Idejnog projekta obnove svih strukturalnih elemenata parka koji treba da bude zasnovan na prostorno-istorijskoj analizi,
- pojedinačne stručne projekte kojima će se rešiti pitanje infrastrukture, posebno zalivnog sistema, rasvete, postojećih građevinskih objekata, parternog uređenja, vrtno-arhitektonskih elemenata, mobilijara i zelenila (hortikulturno uređenje).
- Projekat hortikulturnog uređenja treba da sadrži:
- snimak postojećeg stanja dendroflora i cvetnih elemenata;
- bioekološku osnovu (izmerene vrednosti visine stabala, prsnog prečnika, širine krošnje, ocenjeno prisustvo otvorene truleži debla, otvorene truleži debljih grana, suhvrhost, prisustvo suvih i slomljenih grana, zatim vitalnost i dekorativnost i mere za svaki primerak panaosob) sa detaljnim prikazom uslova sredine, posebno laboratorijskom analizom zemljišta;
- projektovano stanje.

Redovno održavanje parka sprovođenjem mera nege i zaštite:

- orezivanje žbunja i drveća, održavanje travnjaka, očuvanje vrtno-arhitektonskih elemenata, poredna seča, sanitarna seča, zamena devitalizovanih stabala primercima iste vrste prema posebnim uslovima zavoda, dendrohrurgija, uklanjanje samoniklog podrasta i korova, determinacija entomoloških i fitopatoloških uzročnika bolesti i zaštita dendrofondi i travnjaka parka od bolesti i štetočina, praćenje obezbeđenosti zemljišta mineralnim i organskim materijama i prihrana biljaka i dr.;

- Održavanje i sanacija postojećih objekata, vrtno-arhitektonskih elemenata i infrastrukture.
- Zadržavanje postojećih objekata arhitektonskog nasleđa i to: restorana, staklenika, vodotornja, muzičkog paviljona, fontane i dr.
- Korišćenje parka u edukativne svrhe.
- Obavljanje naučnih istraživanja.

Zabranjeno je:

- promena namene površina izuzev u cilju uređenja parka,
- uklanjanje stabala, izuzev sanitarne i proredne seče uz uslove Pokrajinskog zavoda za zaštitu prirode i uklanjanja prema projektu hortikulturnog uređenja,
- kretanje vozila unutar granica zaštićenog dobra,
- premeštanje vrtno-arhitektonskih elemenata, izuzev privremenog premeštanja za potrebe konzervatorskih ili restauratorskih radova,
- oštećenje, ugrožavanje i uništavanje parkovskog mobilijara, vrtno-arhitektonskih elemenata i građevinskih elemenata partera kao što su: fontana, biste, skulpture, ograda, temelji i drugi strukturni delovi ograde, kapije, klupe, korpe, stubovi rasvete i dr.,
- neplansko uređenje prostora (hortikulturno i građevinsko),
- deponovanje i bacanje smeća i svih vrsta otpadnih materija,
- paljenje vatre,
- postavljanje tv antena i antena mobilne telefonije,
- preduzimanje svih radova koji bi ugrozili opstanak vegetacije,
- postavljanje reklamnih tabli i bilborda na prostoru parka i uz granicu,
- ugrožavanje i uništavanje faune,
- puštanje pasa,
- uklanjanje postojećih objekata arhitektonskog nasleđa i to: restorana, staklenika, vodotornja i muzičkog paviljona,
- izgradnja sportskih terena i postavljanje trim staze i sprava za rekreaciju,
- preduzimanje svih radova koji bi doveli do promene stila parka.

V 2. REŽIM ZAŠTITE II (drugog) STEPENA

Pored opštih mera, propisuju se i posebne mere za zaštite za II stepen. U II stepenu zaštite mogu se vršiti upravljačke intervencije u cilju restauracije, revitalizacije i ukupnog unapređenja zaštićenog područja, bez posledica po primarne vrednosti, obavljati tradicionalne delatnosti i ograničeno koristiti prirodni resusi na održiv i strogo kontrolisan način.

Mere zaštite u režimu zaštite II stepena

U režimu zaštite II (drugog) stepena, pored opštih mera zaštite propisanih za čitav prostor zaštićenog prirodnog dobra, utvrđene su i sledeće mere:

Obezbeđuje se:

- korišćenje parka za odmor i šetnju ljudi,
- rekreacija koja ne ugrožava osnovnu namenu parka,
- turističke posete.

Zabranjeno je:

- izvođenje zemljanih i građevinskih radova osim onih koji imaju za cilj obnovu i uređenje svih sadržaja parka u skladu sa uslovima zaštite,
- prevođenje vazdušnih elektro i telefonskih vodova preko zaštićenog prostora,
- izgradnja nadzemnih infrastrukturnih vodova,
- postavljanje baznih stanica mobilne telefonije.

Симбол и сведок неких прошлих времена

Градски парк у Вршцу

*Анализа садашњег стања
дрвенастих врста биљака од
посебне вредности Градског парка у Вршцу*

Чедомир Каровић, дипл.инж.

У циљу утврђивања садашњег стања дрвећа Градског парка у Вршцу анализирана су стабла оних врста која парк чине посебним. Природне вредности су ретке врсте дрвећа велике старости и димензија, а самим тим су велика естетска и еколошка вредност. Ово умањује неповољно здравствено стање појединих стабала у парку.

С обзиром на богатство врста у парку, овде су описане и анализиране са различитих аспеката оне које су специфичне и вредне за парк и које га чине значајним природним и културним добром.

Јела (*Abies alba*) је позната као осетљива врста у природним и градским условима. Али у Градском парку у Вршцу као и у самом граду, показала се као врло витална врста, доброг здравственог стања, отпорна на штеточине, болести и брзог раста. Ово није чест случај те се због тога може препоручити за озелењавање Вршца као и за уношење и одржавање у Градском парку. Чест становник крошње јеле су гугутке и сове (мала ушара и ћук) као и друге птице. У парку 2000. године је било 13 стабала јеле да би сада у априлу 2012. години у парку остало свега 3 стабла. Промена броја стабала неких врста дрвећа приказана је у табели 1.

Дугоигличава јела је пре 12 година била присутна са два примерка у Градском парку. Након уношења нових садница, сада у парку има 7 стабала ове врсте. Том приликом млада стабла, која су на неким местима сађена испод крошњи старијих и већих стабала других врста дрвећа, долазе у конкуренцију са гранама њихових крошања, бивају потиснута и коначно заостају у расту. Круне таквих дугоигличавих јела су стешњене и неразвијене, стабла крива, што има мали естетски и еколошки учинак. Исти случајеви неодговарајућег избора места садње видљиви су и код других накнадно посађених врста младих стабала дрвећа -оморика је посађена испод стабла липе, атласки кеदार испод боровца, атласки кеदार испод питомог кестена и друго.

Примерци који су расли неометани од старијих стабала постигли су добру виталност и раст. Поред неодговарајућег места садње угрожавајући и ограничавајући чиниоци обнове и неге дрвећа у парку су и механичка оштећења настала приликом радова на уређењу пешачких стаза (слика 1). Том приликом долази и до оштећења земљишта поред стаза које се у условима парка тешко обнавља и губи плодност.

Врста дрвећа	Број стабала 2000. године	Број стабала на пролеће 2012. године	Значајност промене броја
<i>Ginkgo biloba</i> – гинко	15	23	+++
<i>Pseudotsuga menziesii</i> – дуглазија	30	4	----
<i>Abies alba</i> – јела	13	3	----
<i>Abies concolor</i> – дугоигличава јела	2	7	++++
<i>Picea abies</i> – смрча	82	7	----
<i>Picea pungens</i> “ <i>Glauca</i> ” – бодљива смрча	5	1	----
<i>Larix decidua</i> – ариш	3	1	---
<i>Cedrus atlantica</i> – атласки кедар	4	12	++++
<i>Pinus strobus</i> – боровац	41	1	----
<i>Chamaecyparis lawsoniana</i> – хамеципарис	1	1	/
<i>Libocedrus decurrens</i> – либоцедар	1	1	/
<i>Liriodendron tulipifera</i> – тулипановац	9	3	---
<i>Platanus acerifolia</i> – јаворолисни платан	38	20	--
<i>Castanea sativa</i> – питоми кестен	1	1	/
<i>Quercus robur</i> – храст лужњак	3	5	+++
<i>Quercus robur</i> “ <i>Fastigiata</i> ” – храст лужњак	1	1	/
<i>Quercus rubra</i> – црвени храст	28	23	-
<i>Quercus lyrata</i> – лирасти храст	1	0	----
<i>Quercus macrocarpa</i> – крупноплодни храст	4	1	---
<i>Quercus bicolor</i> – двобојни храст	3	1	---
<i>Carpinus betulus</i> – граб	6	10	+++
<i>Betula pendula</i> – бреза	8	0	----
<i>Ulmus glabra</i> – брдски брест	10	13	++
<i>Juglans regia</i> – домаћи орах	2	2	/
<i>Juglans nigra</i> – црни орах	21	19	-
<i>Prunus avium</i> – дивља трешња	2	2	/
<i>Ailanthus altissima</i> – кисело дрво	1	1	/
<i>Acer platanoides</i> – јавор млеч	42	54	++
<i>Acer pseudoplatanus</i> – горски јавор	61	38	--
<i>Acer negundo</i> – пајавац	9	17	++++
<i>Acer campestre</i> – клен	2	2	/
<i>Liquidambar styraciflua</i> – ликвидамбар	0	2	++++
<i>Corylus avellana</i> – леска	0	1	++++
<i>Corylus avellana</i> “ <i>Fuscorubra</i> ” – леска	0	1	++++
<i>Fagus sylvatica</i> – буква	0	1	++++
<i>Padus racemosa</i> – сремза	0	1	++++
<i>Prunus mahaleb</i> – рашељка	0	1	++++

Табела 1. Преглед промене броја неких значајних врста дрвећа у периоду 2000-2012. година у Градском парку у Вршцу

Тумач:

- | ++++ - значајно смањен | повећан број стабала у парку (преко 76%)
- | +++ - смањен | повећан број стабала у парку (51-75%)
- | ++ - смањен | повећан број стабала у парку (26-50%)
- | + - незнатно смањен | повећан број стабала у парку (1-25%)
- / - непромењен (исти) број стабала

Слика 1. Оштећено младо стабло дугоигличаве јеле (фото:Чедомир Каровић)

Изузетно хладна зима 2011/2012. године неповољно је утицала и на атласки кедр (*Cedrus atlantica*) који је осетљив на веома ниске температуре нарочито ако расте на ветровитим местима какав је и Вршац. Сада су свих 12 стабала атласког кедра у Градском парку доживела физиолошки стрес, измрзле су четине и гранчице на ивицама крошњи, што се овог пролећа одразило појавом мрких четине и њиховим осипањем. Ово ће утицати на смањење прираста, даљи развој и физиолошко слабење, чиме стабла могу постати подложна нападу патогене гљиве *Botryospheria dothidea*, а која може допринети коначном умирању стабала. Међутим, стабла оштећена мразом се временом могу опоравити, нарочито ако се предузму мере неге (ђубрење земљишта, благо и смишљено орезивање оштећених делова и др.) које ће обезбедити добру кондицију стабала за наредни период. Иста врста оштећења забележена је и на стаблима атласког кедра и широм града.

Изузетно значајна и вредна врста која је обележје Градског парка у Вршцу је гинко (*Ginkgo biloba*). У 2000. години забележено је 15 стабала гинка, а почетком 2012. године 23 стабла. Најдебље стабло гинка има пречник 74 cm, а просечна дебљина стабала гинка у парку је 62 cm, што указује на добар успех у овим условима. Дobre фенотипске особине, димензије, виталност и добар урод, омогућили су да нека стабла гинка постану семенска стабла.

Услед појаве сушења, стабла смрче (*Picea abies*) су временом уклоњена тако да од 82 стабла забележених у 2000. години сада има свега 7 која су такође девитализована са осутим четинама и сувим гранама у крошњама и лошим квалитетом врха. Бодљива смрча (*Picea pungens* "Glauca") са варијететом плавозелених четина се показала као виталнија од наше смрче мада су и нека од ових стабала физиолошки ослабљена.

У парку је остало по једно стабло боровца (*Pinus strobus*) пречника 51,5 cm и хималајског бора (*Pinus wallichiana*) пречника 63,5 cm која својим лепим димензијама, изгледом и добрим уродом крупних шишарки задивљују посетиоце.

У парку је здрава и декоративна тиса (*Taxus baccata*) заступљена и као жбуње и као ниско дрвеће са изузетним примерцима који су достигли димензије пречника пола метра, што је реткост и обележје парка.

Стабла пајавца (*Acer negundo*) постижу знатне димензије и доброг су здравственог стања. Ово је инвазивна врста и самим тим захтева праћење развоја у парку.

Кисело дрво (*Ailanthus altissima*) пречника 52 см и веома добре виталности такође може представљати опасност по парк будући да је то најопаснија инвазивна врста у градским условима. Парк је до сада без појаве инвазије ове врсте.

Амерички копривић (*Celtis occidentalis*) је честа врста у парку са добрим успехом. Знатан број се показао као фототропан. Ова врста се налази на листи инвазивних врста. Иако до сада нису уочене појаве инвазије (појачаног размножавања путем семена или вегетативним путем) треба бити опрезан ради евентуалног деловања на сузбијању његовог ширења.

Дивља трешња (*Cerasus avium*) заједно са џенариком (*Prunus cerasifera*), рашељком (*Cerasus mahaleb*), сремзом (*Padus racemosa*) као и другим врстама из породице ружа, у пролеће својим белим цветовима отвара парк. Дивља трешња спада у групу племенитих лишћара као и **јавор млеч** (*Acer platanooides*) који међу првима цвета у парку жутиим цветовима.

Слика 2. Нападнута дрвенарима и оболело стабло горског јавора - племенитог лишћара (фото: Чедомир Каровић)

На стаблима **горског јавора** (*Acer pseudoplatanus*), племенитог лишћара, уочени су напади сипаца дрвенара, некрозе и трулеж, као и суховрхост што представља опасност по посетиоце од лома и пада грана и стабала (слика 2). Постоје и здрава стабла са пречником преко 50 см која обилно рађају семеном.

И поред великих оштећења од ветра, грома, напада минера листа, обољења отворене и затворене трулежи дебла и дебљих грана и рак рана, дивљи кестен и даље успева. Најдебље стабло дивљег кестена у парку има пречник 92 см. Стабла дивљег кестена у просеку имају пречник око 70 см. У њиховим крошњама гачци граде гнезда. Присуство великог и

малог детлића на дивљем кестену, али и других детлића на другом дрвећу, указује да у парку има (на)трулих и прозуклих стабала будући да су детлићи показатељи здравственог стања стабала јер могу да дубе само прозукло дрво. Нека натрула стабла се могу сачувати уз интензивну негу - дендрохирургију (слика 3), будући да и даље цветају и постижу декоративни утицај и трају као главно обележје Градског парка у Вршцу.

Појава болести на **грабу** (*Carpinus betulus*) захтевала је третман у циљу очувања стабала. Стабла су излечена, рађају, витална су, али су последице хемијског третмана видљиви на стаблима (слика 4).

Једино стабло **питомог кестена** (*Castanea sativa*) у парку представља природну вредност. Пре пар година су се појавили водени избојци у приданку, осушиле поједине гране у крошњи, што може бити знак да је у питању тешка болест - рак коре питомог кестена. Карпофоре на стаблу говоре да стабло одумире. Питоми кестен рађа, али је семе мало и закржљало, облика листића.

У парку има једно стабло **букве** (*Fagus sylvatica*) малих димензија, са панашираним листовима што представља реткост.

Гледичије (*Gleditsia triacanthos*) у парку обилно рађају, а неколико стабала имају добро постигнуте димензије од којих најдебље стабло има пречник 1 метар.

Најдебље стабло Градског парка у Вршцу је примерак **црног ораха** (*Juglans nigra*) пречника 113 см, обима 3,5 метра. Стабло има огромну крошњу и добре је кондиције. Поред овог старог стабла црног ораха у парку има још 18 млађих

Слика 3. Неуспела дендрохирургија шупљег, трулог стабла дивљег кестена (фото:Чедомир Каровић)

стабала која су права и витка и имају средњи пречник 64 cm што још једном потврђује њен добар развој у парку. Сва стабла црног ораха обилно рађају и ваља их прогласити семенским стаблима у циљу производње ове врсте дрвета.

У 2000. години није забележена ретка врста **ликвидамбар** (*Liquidambar styraciflua*). Сада су забележена два здрава стабла која имају добар урод.

У истој години је било забележено 8 примерка **брезе** (*Betula pendula*), а сада у пролеће 2012. године нема ниједног примерка.

Тулипановац (*Liriodendron tulipifera*) делује изузетно декоративно, како због правог дебла и пречника димензија 60 cm, тако и због лепих листова, цветова и плодова. Према подацима из 2000. године било је 9, а сада је остало 3 стабла. Уочавају се симптоми болести проводних судова. Неопходно је очување ове ретко заступљене врсте.

Јаворолисни платани (*Platanus acerifolia*) показују изузетне димензије и раст. Пречници су у просеку 1 m, а поред фонтане је најдебље стабло платана пречника 106,4 cm које је уједно и

Слика 4. Реакција стабла граба након хемијског третмана (фото:Чедомир Каровић)

друго најдебље стабло парка. Горостасни платани са огромним, широким крошњама доминирају простором централне стазе парка. Њихове крошње станишта су многим птицама а највише гачцима.

Од домаћих храстова, заступљен је лужњак (*Quercus robur*) са средњим пречником стабала 72 cm, а највећи пречник храста лужњака је 77 cm.

Специфичност парка чини присуство америчких храстова. У периоду после 2000. године до данас, од америчких храстова, изгубљен је лирасти храст (*Que-*

rcus lyrata) који је представљао реткост у Србији. Губљењем врста дрвећа умањују се природне вредности и разноврсност парка. Од других америчких врста преостали су двобојни храст (*Quercus bicolor*) и црвени храст (*Quercus rubra*) који и даље рађају у алеји храстова на јужној страни парка. Изузетак је једини примерак крупноплодног храста (*Quercus macrocarpa*) импозантних димензија, пречника 103 cm, који већ 8 година не рађа. Неопходно је пратити даљи развој у циљу очување ове ретке и вредне врсте.

Шимшир (*Viburnum sempervirens*) је чест у парку као жива ограда у разним облицима и као велико жбуње што се не може често видети. Такви елементи доприносе великој амбијенталности, али је неопходно њихово естетско одржавање (слика 5).

Парк представља и научни полигон за проучавање прилагођености страних врста новим условима средине. С обзиром на велики број разних дрвенастих врста дрвећа, Градски парк у Вршцу има карактер ботаничке баште.

Анализа садашњег стања показује да је у односу на 2000. годину број дрвенастих врста биљака у великој мери смањен. При том је највише смањен

Слика 5. Шимшир прекривен петолисном лозицом има умањену естетску вредност (фото: Чедомир Каровић)

број четинара и вредних врста попут лирастог храста. Не сме се дозволити да исту судбину доживе и друге ретке врсте дрвећа претходно поменутих. Ипак, садњом је повећан број неких врста, али је потребно настави радове на одрживом управљању јединственог парка.

Слика 6. Поглед на амбијент парка (фото: Мишо Мићић)

Неопходно је квалитетним програмима заштите смањити негативне утицаје на парк а мерама неге одражавати и унапредити парк да би у правој величини могле доћи до изражаја све његове вредности и лепоте. Током целе године парк представља једно од најлепших места у граду и треба га сачувати (слика 6).

ВРШАЧКИ ГРАДСКИ ПАРК

DER WERSCHETZER STADTPARK

ЛЕГЕНДА:

- 1 ФОНТАНА
- 2 МУЗИЧКИ ПАВИЉОН
- 3 РЕСТОРАН АРЕНА
- 4 ВОДОТОРАЊ
- 5 ДЕЧИЈЕ ИГРАЛИШТЕ
- 6 ПТИЧЈЕ КУПАТИЛО
- 7 СПОМЕНИК

 ДИВЉИ КЕСТЕН
AESCULUS HIPPOCASTANUM

 СРЦАСТА ЛИПА
TILIA CORDATA

 СРЕБРНА ЛИПА
TILIA ARGENTEA

 ЈАВОРОЛИСНИ ПЛАТАН
PLATANUS ACERIFOLIA

 ЛИКВИДАМБАР
LIQUIDAMBAR STYRACIFLUA

 ХРАСТ ЛУЖЊАК
QUERCUS ROBUR

 ДВОБОЈНИ ХРАСТ
QUERCUS BICOLOR

 КРУПНОПЛОДИ ХРАСТ
QUERCUS MACROCARPA

 ТУЛИПАНОВАЦ
LIRIODENDRON TULIPIFERA

 КАТАЛПА
CATALPA BIGNONIOIDES

 МЛЕЧ
ACER PLATANOIDES

 ЈАВОР
ACER PSEUDOPLATANUS

 БУКВА
FAGUS MOESIACA

 БРЕСТ
ULMUS GLABRA

 ГИНКО
GINKGO BILOBA

 ГЛЕДИЧИЈА
GLEDITSIA TRIACANTHOS

 КОПРИВИЋ
CELTIS OCCIDENTALIS

 АМЕРИЧКИ ЈАСЕН
FRAXINUS AMERICANA

 ГОРСКИ ЈАСЕН
FRAXINUS EXCELSIOR

 ПИТОМИ КЕСТЕН
CASTANEA SATIVA

 ГРАБ
CARPINUS BETULUS

 СРЕМЗА
PADUS RACEMOSA

 ВИРЦИНИЈСКА КЛЕКА
JUNIPERUS VIRGINIANA

 ОМОРИКА
PICEA OMORICA

 БОДЉИВА СМРЧА
PICEA PUNGENS

 ЛИБОУЦЕДРУС
LIBOCEDRUS DECCURENS

 АРИШ
LARIX DECIDUA

 ДУГЛАЗИЈА
PSEUDOTSUGA MENZIESII

 АТЛАСКИ КЕДАР
CEDRUS ATLANTICA

 ТИСА
TAXUS BACCATA

 БЕЛИ БОР
PINUS SILVESTRIS

 БОРОВАЦ
PINUS STROBUS

 ХИМАЛАЈСКИ БОР
PINUS WALLICHIANA

Градски парк у Вршцу

1. Acer campestre L.
2. Acer platanoides L.
3. Acer pseudoplatanus L.
4. Aesculus carnea Hayne
5. Buxus sempervirens L.
6. Carpinus betulus L.
7. Castanea sativa Mill.
8. Cedrus atlantica Man.
9. Fraxinus pennsylvanica Marshall
10. Fraxinus excelsior L.
11. Ginkgo biloba L.
12. Gymnocladus dioica (L.) Koch.
13. Juglans nigra L.
14. Koelreuteria paniculata Laxm.
15. Larix decidua Mill.
16. Libocedrus decurrens Torr.
17. Liriodendron tulipifera L.
18. Morus nigra L.
19. Platanus acerifolia Willd.
20. Quercus bicolor Willd.
21. Quercus macrocarpa Michx.
22. Quercus robur L.
23. Taxus baccata L.
24. Thuja gigantea Nutt.
25. Tilia argentea Desf.
26. Tilia cordata Mill.

Дрвенасте врсте биљака од посебне вредности у Градском парку у Вршцу

Текст описа биљака

мр Орхидеја Штрбац дипл. инж. шум.

фотографије биљака

дос. др Зоран Максимовић

1. *Acer campestre* L.

Aceraceae

Народни назив: клен

Опис. Листопадно дрво висине до 20 m или већи грм са пречником дебла до 80 cm. Кора је светлосива, хrapава и мрежасто испуцала. Младе границе су маљаве, често ребрасто плутасте. Пупољци су ситни са светлосмеђим, беличасто длакавим љуспама. Листови су на дугим петељкама, око 4 до 7 cm дуги и са 5 режњава од којих је средњи најдужи. Цветови су у жућкастозеленим гроњама са 15 до 20 двополних или једнополних појединачних цветића. Плод је крилата орашица са крилима у истој равни.

Распрострањење. Клен је заступљен у Европи и Азији, а у Србији у низијском и брдском подручју, највише у зони храстова. Може се наћи у шумама лужњака и пољског јасена (*Quercus-Fraxinetum* Rud.), шумама сладуна и цера (*Quercetum farnetto cerris* Rud.), шумама храста китњака (*Quercetum montanum* Čer. et Jov.) и медунца са грабићем (*Carpinetum orientalis serbicum* Rud.). Како клена има у шумама Вршачких планина, у Вршачком парку развио се спонтано, јер му климатски услови погодују.

Клен

2. *Acer platanoides* L.

Aceraceae

Народни назив: млеч

Опис. Листопадно дрво до 35 m високо, дебеле, тамносмеђе, плитко избраздане коре са густом јајастом крошњом и правим деблом. Пупољци су црвенкастосмеђи, до 3 cm дуги са длакавим љуспама. Листови су на 4 до 21 cm дугим петељкама, са млечним соком, са лица су зелени и голи док им је наличје дуж нерава фино длакаво. Лиске су 5 до 16 cm дуге, односно 8 до 25 cm широке, са 5 до 7 ретко назубљених режњева који се бодљасто завршавају. Урези између режњева су заобљени. Цветови могу бити мушки, женски и хермафродитни. Боја им је зеленкастожута, јављају се у гроњама, имају четворчлану чашицу и круницу и 8 прашника. Плод је крилата орашица на дугој дршци, са крилима која заклапају угао од скоро 180°.

Распрострањење. Ареал млеча је северна и источна Европа. Захтева плодно земљиште у нижем региону храстових и брдских букових шума. Значајно место заузима у асоцијацији *Aceri-Fraxinetum serbicum* Rudski. У пејзажној архитектури описано је доста форми са повијеним гранама, црвеним петељкама и бело прошараним листовима.

Млеч

3. *Acer pseudoplatanus* L.

Aceraceae

Народни називи: јавор, горски јавор, бели јавор

Опис. Листопадно дрво које достиже висину до 30 m и пречник дебла око 1 m. Кора је око 1 cm дебљине, код младих стабала је глатка а код старих црвенкастосмеђа и плочасто испуцала. Пупољци имају бројне јајолике, маслинастозелене љуспе са тамносмеђим рубовима. Листови су на дугој дршци, 8 до 16 cm дуги и до 20 cm широки, са 5 зашиљених и крупно назубљених режњева чији су урези оштри. Млади листови су длакави а доцније само дуж нерава. Наличје листа је сивозелене боје. Цветови су зелени, у viseћим гроздовима, хермафродитни или једнополни. Плод је крилата орашица код које леђне линије крила склапају оштар угао а унутрашње су међусобно паралелне.

Распрострањење. Горски јавор је распрострањен у западној, средњој и јужној Европи, на Кавказу и северним деловима Мале Азије. Код нас се јавља у планинском појасу букве. Појединачно улази у састав и других фитоценоза; на пример заједница букве и јеле. Варијабилна је врста која се најбоље развија на дубоком и плодном земљишту а у Градском парку у Вршци налазе се и примерци форме „*Atropurpureum*“ са листовима чије је наличје пурпурне боје.

Јавор

4. *Aesculus x carnea* Hayne

Hippocastanaceae

Народни назив: ружичасти дивљи кестен

Опис. Листопадно дрво висине 15 до 25 м, широко овалне, густе крошње и сивосмеђе коре. Листови су прстасто дељени, најчешће са 5 зашиљених, сјајних, тестерастих, јајастих листића на кратким дршкама. Лисне плоче су тамнозелене боје и најшире у средини. Цветови образују усправне, 14 до 20 см дуге метлице са ружичастим до црвеним, жлездасто длакавим круничним листићима који имају жуте мрље. Плодови су зелене, бодљиве чауре пречника 3 до 4 см.

Распрострањење. Ружичасти кестен је хибрид између дивљег кестена (*Aesculus hippocastanum* L.) и црвеног кестена (*Aesculus pavia* L.). У време цветања је посебно декоративан због чега се користи како за садњу у дрворедима и алејама тако и за садњу у парковима.

Ружичасти дивљи кестен

5. *Buxus sempervirens* L.

Buxaceae

Народни називи: шимшир, зеленика

Опис. Зимзелени, густо разгранати жбун или дрво до 15 m висине, са пречником дебла до 1,5 m и танком, жућкастосивом кором која плитко испуца. Младе границе су четвороугаоне и слабо длакаве. Листови су на кратким дршкама, кожasti, сјајни, елиптични до јајasti, до 3 cm дуги и 0,5 - 1 cm широки, са лица тамнозелени а са наличја светлозелени. Остају на гранама од 8 до 12 година. Цветови су у лоптастим цвастима у пазуху листова, без крунице и диска. Мушки цветови су са једним приперком, са 4 чашичних листића и 4 прашника, док су женски са неколико, већином 4 - 7 приперака. Плод је троугласта, 6 - 7 mm дуга, кожаста, светлосмеђа чаура са три преграде.

Распрострањење. Природни ареал шимшира је североисточна Шпанија, јужна и централна Француска, Швајцарска, Истра, Македонија, Грчка и Мала Азија. Отпоран је на градске услове и често је коришћен за обликовање топијарних форми. У Вршачком парку налазе се кугле и бордуре за цветњаке формиране од шимшира.

Шимшир

6. *Carpinus betulus* L.

Corylaceae

Народни називи: обичан граб, граб

Опис. Листопадно дрво високо до 25 m и пречником дебла до 70 cm. Крошња је густа, разграната, а кора танка, глатка или слабо испуцала, сивосмеђе боје. Младе гранчице су светлосмеђе и сјајне, док су пупољци вретенасти, 5 - 8 mm дуги са бројним трепавичастим, црвеномрким љускама. Листови су зашиљени, јајастии, 5 - 15 cm дуги и 2 - 7 cm широки, са 10 - 15 пари бочних нерава, светлозелени, ујесен жути, по ободу назубљени и на маљавој дршци дужине 8 - 15 mm. Цветови су једнополни; мушки у viseћим растреситим ресама, дугим 4 - 6 cm, са 4 - 12 прашника, док су женски цветови по два у дихазијама сакупљеним у цилиндричне ресе дужине до 2 cm. При основи цвета развија се трорежњевити залистак од којег настаје приперак плода. Плод је синкарпна орашица, причвршћена за зелену брактеју.

Распрострањење. Ареал граба је средња, западна и јужна Европа, југозападна Азија и Кавказ. У Србији је распрострањен у бројним шумским фитоценозама, а као едификатор заступљен је у шумама китњака. Граб је отпоран према мразу и добро подноси резивање, а за озелењавање се користе и форме са режњевитим и шареним листовима, као и ваљкастом и повијеном крошњом.

Граб

7. *Castanea sativa* Mill.

Fagaceae

Народни називи: питоми кестен

Опис. Листопадно дрво висине 20 - 40 m, које може достићи старост преко 500 година и пречник дебла преко 10 m. Стабла су често уврнута у смеру супротном од кретања казаљке на сату. Кора је на младим деловима дрвета глатка и маслинастосмеђа, док је код старих стабала уздужно испуцала и смеђесива. Крошња код питомог кестена је густа, широка и лоптаста. Једногодишње гранчице су маслинастозелене или црвенкастосмеђе, округле или благо угласте, голе или мало длакаве са многобројним светлим лентицелама. Листови су јајасто ланцетастии, на дршкама дужине 0,5 - 3 cm, кожастии, са лица тамнозелени и сјајни, са наличја у почетку звездасто длакави, касније голи, по ободу грубо назубљени, дуги 8 до 25 cm, широки 4 до 8 cm, са 12 - 30 бочних нерава који се завршавају у врховима зубаца. Мушки цветови су са 10 - 20 прашника и широко звонастог перигона, сакупљени по 3 - 7 у привидне усправне класове на длакавом вретену. Зеленкасти женски цветови се налазе при дну мушких реса, по 3, ређе по 4 до 7 у заједничкој купули. Плод је једносемена, ређе двосемена орашица са кожастом, тамносмеђом љуском, у заједничкој лоптастој купули, густо покривеној игличастим бодљама.

Распрострањење. Питоми кестен је распрострањен у Европи, на Криму, Кавказу и у северној Африци. У медитеранском појасу изграђује заједницу *Lauro-Castanetum sativae* M. Jank. док у су континенталном подручју најзначајније заједнице са китњаком *Quercu-Castanetum croaticum* Horv. и *Castanetum sativae metochiensae* M. Jank. на киселом земљишту. То је једна од најлепших лишћарских врста, подесна за појединачну и алејну садњу, са неколико хортикултурних форми које се разликују по облику крошње. У Градском парку у Вршцу налази се једно стабло питомог кестена.

питоми кестен

8. *Cedrus atlantica* (Endl.) Manetti

Pinaceae

Народни назив: атласки кеदार

Опис. На природном станишту достиже висину до 40 m и пречник стабла до 2 m. Крошња кедра је пирамидална са гранама косо усмереним према горе и терминалним усправним или мало нагнутиим избојком. Млади избојци дугорасти густо су обрасли длачицама. Четине су круте, зелене или плавичастозелене, дужине до 2,5 cm и најчешће груписане по 25 у једном прамену. Зрела шишарка је јајастоваљкаста, смеђа, дуга 5 до 7 cm и пречника око 4 cm са 3,5 cm широким плодним љуспама.

Распрострањење. Ареал ове врсте кедра су планине Атлас и Риф у северозападној Африци (Алжир и Мароко), где чини састојине на надморској висини од 1000 до 2000 m. То је базифилна и хелиофилна врста честа по парковима, нарочито форме „Glausa“ и „Pendula“ са плавим четинама и повијеним врхом.

Атласки кеदार

9. *Fraxinus pennsylvanica* Marshall

Oleaceae

Народни назив: пенсилванијски јасен

Опис. Листопадно дрво висине од 15 до 25 m, често са крошњом неправилног облика. Кора стабла лако опада. Гранчице и пулољци су мркожути и длакави, као и лисне петељке. Листови су сложени из 7 до 9 овално издужених, зашиљених листића који могу бити целог обода или назубљени, са лица су зелени и мат а са наличја сивозелени са мрким длачицама. Цветови су једнополни или двополни, у вршним или бочним метлицама. Плод је синкарпна орашица-ахенија која је краћа од плода дужине 3 до 7 cm.

Распрострањење. Расте у речним долинама северне Америке. Одликује се великом отпорношћу на мраз. У Вршачком градском парку налази се једно стабло.

Амерички црвени јасен

10. *Fraxinus excelsior* L.

Oleaceae

Народни називи: бели јасен, горски јасен

Опис. Високо листопадно дрво (до 40 m) са прским пречником и до 1 m, доста правилном, светлом крошњом и дугим, јаким гранама. Кора код младих стабала је зеленкастосива и глатка док је код старијих тамна и уздужно и попречно испуцала. Пупољци су пирамидални, 1 до 1,5 cm дуги, покривени са 2 спољне, широке, црне љуспе. Терминални пупољак је нешто крупнији. Листови су непарно перасто сложени од 7 до 13 листића који су скоро седећи, јајасто издужени, при основи цели, по ободу тестерасто на зубљени. Цветови су без чашице и крунице, са два прашника, скупљени у густе, тамнољубичасте метличасте цвасти. Плод (ахенија) је дуг 2 до 3,5 cm и око 8 mm широк, са крилима која обухватају семе до половине.

Распрострањење. Ареал белог јасена је Европа, Крим и Кавказ. Врло честа врста у брдском и планинском појасу у заједници са горским јавором, млечом и липом. Због брзог раста и више форми које се разликују по висини стабла, као и облику и боји круне често се користи за садњу у дрворедима и у групама са другим врстама дрвећа и жбуња.

Бели јасен

11. *Ginkgo biloba* L.

Ginkgoaceae

Народни назив: гинко

Опис. Гинко је листопадно дрво које може да достигне висину до 40 m и пречник стабла преко 2 m. Крошња код младих стабала је пирамидална а код одраслих стабала широко овална. Кора је светлосиве боје. Листови на дугорастима су спирално распоређени и појединачни, док се на краткорастима налазе у виду праменова од 3 до 5 појединачних листова. Појединачни листови су на дршкама дугим до 7 cm, кожасти, лепезастог облика, 5 до 8 cm широки, паралелне дихотомо дељене нерватуре са једним или више уреза. Боја листова је у пролеће светлозелена, лети тамнозелена а ујесен лимунжута. Гинко је дводома врста. Мушки цветови су на кратким изданцима и имају облик ресе дужине око 3 cm, док су женски цветови на дугој дршци на чијем крају се налазе два гола семена заметка. Плод обликом и величином подсећа на шљиву џанарику и непријатног је мириса.

Распрострањење. Пореклом је из Кине, Кореје и Јапана, а често је коришћен као парковско дрво у средњој и западној Европи. Лековита је биљка која се користи у фармацеутској и козметичкој индустрији.

Гинко

12. *Gymnocladus dioicus* (L.) K. Koch.

Caesalpinaceae

Народни назив: гвоздено дрво

Опис. Листопадно, дводомо дрво, широко овалне крошње, које може да израсте у висину до 30 m, са тамносивом, испуцалом кором и дугим, дебелим, зеленкастосивим избојцима. Пупољци су ситни, кугласти, један изнад другог. Ожиљак отпалог листа је крупан, штитасто срцолик и светложуте боје. Листови су двоструко перасто дељени, дуги до 1 m, са елиптичним, при врху зашиљеним листићима који су дуги 5 - 8 cm. Боја листова је светлозелена, а ујесен златножута. Цветови су једнополни, ситни, зеленкастобели, миришљави, сакупљени у растресите метлице са по 5 чашичних и круничних листића и око 10 прашника. Плод је месната смеђа махуна, дуга 8 - 15 cm.

Распрострањење. Гвоздено дрво је распрострањено у Северној Америци. То је хелиофитна врста која добро подноси сушу, мраз и градске услове. Гаји се појединачно, или у групама. У вршачком Градском парку, стабла гвозденог дрвета налазе се у дубокој сенци, што им знатно успорава раст и развој.

Гвоздено дрво

13. *Juglans nigra* L.

Juglandaceae

Народни назив: црни орах

Опис. Листопадно разгранато дрво, које може достићи висину до 50 м, са пречником дебла до 3 м и кором која је код младих стабала смеђа и глатка, а код старих тамносмеђа и дубоко изобразана. Младе гранчице су жлездасто длакаве, а бочни пупољци ситни, купасте, фино длакави, покривени жутосмеђим смоластим љуспама. Листови су сложени, непарно перасти, преко 50 см дуги, са 9 - 25 издужено јајастих, тамнозелених, по ободу ситно назубљених листића који ујесен добију изразито жуту боју. Мушки цветови су бројни, образују дебеле ресе дуге 8 - 12 см, док су женски цветови збијени, по 2 - 5, на врху овогодишњих избојака. Плод је лоптаста привидна коштуница (орач), пречника 4 - 6 см.

Распрострањење. Црни орах расте у северној Америци. Најбоље успева као солитарно стабло на плодном равничарском земљишту. Највеће стабло у Градском парку у Вршцу управо је стабло црног ораха, које се налази испред ресторана „Арена“.

Црни орах

14. *Koelreuteria paniculata* Laxm.

Sapindaceae

Народни називи: келреутерија, мехурник

Опис. Листопадно дрво висине до 15 м, широке, округле и светле крошње, са границама пуне сржи које су у почетку длакаве, а касније оголе. Пупољци су око 3 mm дуги, јајастог облика и са длакавим врхом. Листови су непарно перасти, спиралног распореда, дужине до 35 cm, састављени од 7 - 15 наспрамних, јајастих, неправилно тестерасто назубљених листића. Лисна дршка је кратка, а наличје листића по главном нерву длакаво. Јесења боја лишћа је бронзаноцрвена. Жути мирисни цветови, пречника до 10 mm, налазе се у усправним, метличастим, терминалним цвастима и могу бити мушки, женски или хермафродитни. Чашица је мала и петочлана, док круницу чине 4 уназад повијена листића. Плод је троока, viseћа, надувена чаура дуга око 5 cm у којој се налази црно семе величине зрна грашка.

Распрострањење. Пореклом је из Кине, Кореје и Јапана. Због декоративних листова, цветова и плодова, као и скромних захтева према квалитету земљишта, често је коришћена за озелењавање градских јавних зелених површина.

Келреутерија

15. *Larix decidua* Mill.

Pinaceae

Народни назив: европски ариш

Опис. Листопадно дрво високо до 35 m, пречника дебла до 1,6 m, јајастом или купастом ретком круном и дебелом, испуцалом сивосмеђом кором. Гране су неправилно пршљенасто распоређене, хоризонталне или viseће са врховима упереним према горе. Младе гранчице су танке, жућкасте, голе са смеђим краткорастима. Четине су светлозелене, дуге 1 до 4 cm, меке, у пресеку пљоснате и налазе се груписане по 20 до 40 у прамену. Ујесен поприме златножуту боју. Мушки цветови су јајолики и жути док су женски пурпурноцрвени и лоптасти. Зреле шишарке су светлосмеђе, јајасте, 1,5 cm дуге и око 2 cm широке са 40 до 50 кожастих, округластих, при врху сужених фертилних љуспи. Стерилне љуспе су сакривене у доњем делу шишарице.

Распрострањење. Европски ариш је распрострањен у средњеевропским Алпима, Карпатима, Пољској, Јулијским Алпима. Најбоље расте у условима високопланинске континенталне климе. Изван природног станишта, може да расте у крајевима са већом релативном влагом ваздуха и земљишта. Због своје светле крошње европски ариш је веома цењена врста за озелењавање, али, због потребних услова станишта, његово гајење је отежано.

Европски ариш

16. *Libocedrus decurrens* Torr.

Cupressaceae

Народни називи: либоцедар, калифорнијски либоцедар

Опис. Зимзелено дрво висине 30 до 50 m, пречника дебла до 1 m, право стабла и пирамидалне крошње. Доње гране се савијају наниже, док су горње гране уперене нагоре. Кора код младих стабала је глатка и светлосмеђа, док је код старијих црвенкастосмеђа и уздужно испуцала. Гране су дворедне, 1,5 до 2 mm дебеле, потпуно покривене унакрсно распоређеним четинама. Четине су љуспасте, лабаво прилегле, по 4 у групи са жлездицама. Средња четина има широку основу и оштар врх, док су бочне издужене, сјајне и жућкастозелене. Цветови су једнодоми; мушки образују на врховима грана овалне ресе сачињене од 12 до 16 прашничких листића, док су женски округли и састоје се од 2 до 3 пара љуспи. Шишарке су пре зрења жућкастозелене а сазреле добијају светлосмеђу боју, јајастог су облика, дуге око 2,5 cm и широке око 1 cm, са 3 пара љуспи које на наличју имају шиљак.

Распрострањење. Распрострањен је у западним деловима Северне Америке, где улази у састав мешовитих састојина на надморским висинама од 700 до 2700 m. Либоцедар је брзорастућа врста сенке, отпорна на градске услове. Користи се за дрвореде, појединачну садњу, као и садњу у групама.

Калифорнијски либоцедар

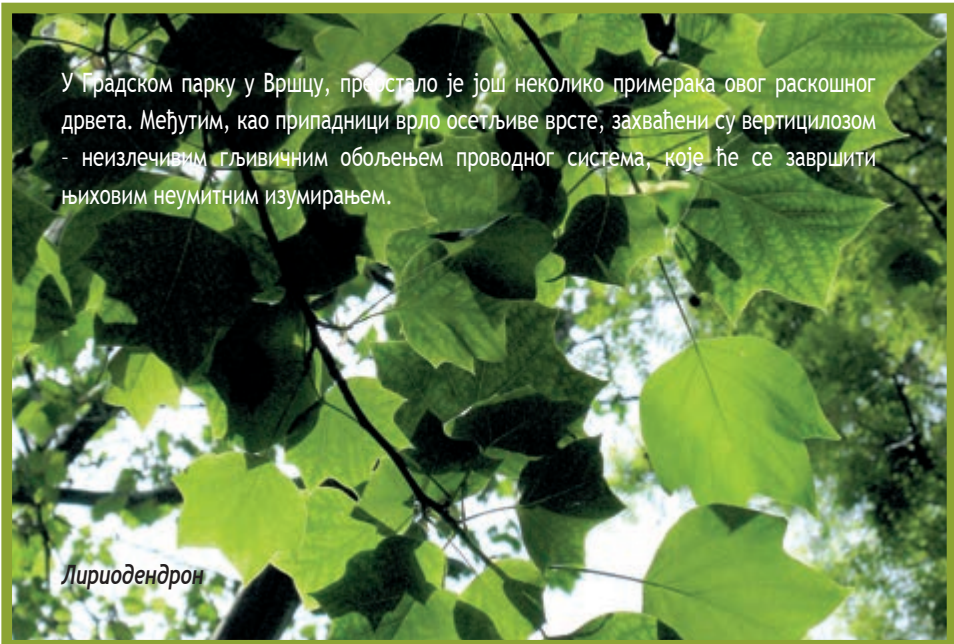
17. *Liriodendron tulipifera* L.

Magnoliaceae

Народни називи: тулипановац, лириодендрон, лалино дрво

Опис. Листопадно дрво висине до 40 m и пречником дебла до 2 m, светлосиве коре која код старијих стабла неправилно плитко испуца. Младе границе су зеленкастосмеђе, глатке са јајастим, спљоштеним пупољцима, који имају две тамноцрвене љуспе. Листови су на лисној дршци, наизменичног распореда, ширине 12 до 18 cm, светлозелени, а ујесен жути и својим обликом подсећају на музички инструмент - лиру. Цветови су двополни, појединачни, пречника око 6 cm и појављују се после листања. Цветни омотач се састоји од 9 делова распоређених у три круга; спољашни круг састоји се од 3 јајастоланцетастих, према споља савијених, зеленкастобелих круничних листова, док 2 унутрашња круга чини 6 широкојајастих круничних листова који су при врху жутозелене, а при дну са унутрашње стране наранџасте боје; подсећају на цвет лале. Плод је шишаричаст, величине 6 до 8 cm.

Распрострањење. Тулипановац је распрострањен у Северној Америци. Брзорастућа је врста, релативно отпорна на мраз и изузетно декоративна, како због правог дебла и правилне круне, тако и због лепих листова, цветова и плодова.

18. *Morus nigra* L.

Moraceae

Народни назив: црни дуд

Опис. Листопадно дрво висине до 20 m које има широку и густу крошњу, сивосмеђу, браздасто испуцалу кору и црвенкастосмеђе, длакаве изданке, дебљине 4 до 5 mm, који ујесен добију смеђу боју. Пупољци су тамносмеђи, дуги 6 до 9 mm. Листови су дебели, широко јајаста, зашиљени, при основи дубоко срцасти, неправилно режњевити или назубљени, дуж главног нерва са наличја оштро длакави и на дршци дужине 3 cm. Мушке цвасти су дуге 2,5 а женске 1 до 1,5 cm. Дудиње су на кратким дршкама, љубичасте до црне, скоро двоструко веће од дудиња белог дуда.

Распрострањење. Црни дуд је пореклом из Ирана и Авганистана. Добро подноси ниске температуре и суву климу. Користи се већином за садњу на травним површинама.

19. *Platanus x acerifolia* (Act.) Willd.

Platanaceae

Народни назив: јаворолисни платан

Опис. Дрво високо до 35 м са пречником дебла до 2,5 м, широко јајасте крошње и са кором која се љуспа. Листови су слични јаворовим листовима, ширине од 12 до 25 cm са 3 до 5 режњева који су целог обода или неправилно назубљени, са наличја голи, а при основи клинасти или срцасти. Пупољци су спирално распоређени, купасте, зеленосиви, сјајни, покривени једном заштитном љуспом. Цветови су једнополни, сакупљени у главичасте цвасти; мушке, жутозелене, образују се бочно, док се женске, црвенкасте, образују терминално. Цветни омотач је двострук, са по 3 до 8 листића, колико има и прашника који имају дуге, седеће антере. По две плодне главиче пречника око 3 cm налазе се на заједничкој дршци.

Распрострањење. Сматра се да је јаворолисни платан настао субспонтаном хибридизацијом источног (*Platanus orientalis*) и западног платана (*P. occidentalis*) у Енглеској 1640. године. То је брзорастућа врста, отпорна на градске услове, због чега је веома заступљена у уличним дрворедима и на јавним зеленим површинама.

Јаворолисни платан

20. *Quercus bicolor* Willd.

Fagaceae

Народни назив: двобојни храст

Опис. Листопадно дрво висине до 30 м, пречником дебла до 1 м и кором која се љупка слично платану. Листови су обрнута јајаста, 10 - 16 см дуги и 5 - 8 см широки, са лица тамнозелени и сјајни, ујесен жутонаранџаста, смеђи или црвени, а са наличја беличасто маљави. Жир дуг 20 до 35 мм, при основи длакав, до трећине у купули и на дршци дугој 2,5 - 8 см.

Распрострањење. Двобојни храст је заступљен у Северној Америци, а код нас је изузетно редак, због чега је важно сачувати једино преостало стабло у Градском парку у Вршцу.

Двобојни храст

21. *Quercus macrocarpa* Michx.

Fagaceae

Народни назив: крупноплоди амерички бели храст

Опис. Листопадно дрво висине до 50 m и пречника дебла до 2 m, са широком разгранатом крошњом и уздужно испуцалом смеђом кором. Листови су објајастии, 15 - 30 cm дуги и 7 до 15 cm широки, са 5 до 9 режњева, од којих урези два средишња обично досежу до главног нерва лиске; са лица тамнозелени и сјајни а са наличја светлије зелени и длакави. Жир је готово седећи, црвенкаст, појединачан, дужине 25 - 40 mm, на врху маљав, половином или више у длакавој купули која има дугачке љуспе.

Распрострањење. Распрострањен је у Северној Америци. Ретко се налази на зеленим површинама у Србији. У Градском парку у Вршцу преостало је још само једно стабло импозантних димензија.

Амерички крупноплоди бели храст

22. *Quercus robur* L.

Fagaceae

Народни назив: лужњак

Опис. Листопадно дрво које може достићи висину до 50 m и пречник дебла око 2 m. Крошња је широка, разграната са јаким, кривим и неправилно коленасто савијеним гранама. Млада кора је глатка и танка а на старим стаблима дебела и преко 10 cm, уздужно и попречно испуцала. Младе гранчице су углавном голе и угласте. Пупољци су јајасто округли, већином петоугласти, са спирално распоређеним светлосмеђим љуспама. Листови су обрнуто јајастии, при врху тупи или заобљени, при основи округли или асиметрични, са 4 или 5 тупих режњева на голој петељци дугој 3 до 5 mm. Мушки цветови су неугледни са 6 до 8 прашника сакупљени у ресе дужине 2 до 5 cm док су женски цветови појединачни или у групама по 5, са перигоном од обично 6 листића и плодником са 3 срасле карпеле и 6 семених заметака од којих већином 5 закржљају. Плодник тучка је обавијен купулом. Плод је издужено јајастии жир, дужине од 20 до 40 mm, покривен купулом до половине своје дужине. Љуспе на купули су размакнуте, широке и незнатно маљаве.

Распрострањење. Лужњак је распрострањен у шумама Европе, Кавказа и Мале Азије. Захтева дубока, плодна, претежно влажна земљишта. Описан је велики број фитоценоза у којима лужњак има битну улогу, а као едификатор у Србији расте у асоцијацији *Quercus-Fraxinetum serbicum* Rudski. На зеленим површинама, осим обичног лужњака често се среће варијетет „*Fastigiata*“, ваљкастог хабитуса, са бочним гранама упереним нагоре.

23. *Taxus baccata* L.

Taxaceae

Народни назив: европска тиса

Опис. Зимзелено дрво које израсте у висину до 15 m, са пречником дебла до 1 m, или спорорастући жбун широко заобљене или купасте круне. Кора дебла је црвенкастосмеђа; код младих биљака глатка, а код старијих уздужно испуцала и љушти се у виду трака. Пупољци су ситни, зашиљени, тамносмеђе боје. Четине су најчешће дворедо рашчешљане, са горње стране тамно, а са наличја светлије зелене боје, са две бледозелене пруге; при врху нагло зашиљене, а при основи сужене попут петељке. Тиса је дводомна врста; мушки цветови су појединачни са 5 до 10 прашника који су при врху проширени у виду штита, а женски су прекривени љуспама. Семе је сјајно, тамносмеђе и јајасто; у доба зрелости обавијено меснатим ткивом црвене боје (арилусом) пречника око 2 cm.

Распрострањење. Ареал европске тисе је северна и средња Европа, Мала Азија и Кавказ. Сциофилна дуговечна врста квалитетног дрвета. Сви делови биљке, сем арилуса, садрже отровни алкалоид таксин. Поред типичног облика, постоје и култивари са златножутим младим четинама („*Aurea*“), ваљкастом формом усправних грана („*Fastigiata*“), са жутиим арилусом („*Lutea*“), итд. Користи се за појединачну и садњу у групе, за живе ограде и обликовање топијарних форми.

Европска тиса

24. *Thuja occidentalis* L.

Cupressaceae

Народни назив: западна туја

Опис. Зимзелено дрво високо до 20 m са пречником стабла преко 1 m, пирамидалне крошње са кратким, водоравно распоређеним гранама. Кора је сивосмеђа, танка и уздужно тракасто испуцала. Гранчице су танке, дебеле око 2,5 mm, спљоштене, са горње стране тамнозелене а са доње жућкастозелене. Неплодне гране су често игличасте, док су листови већином љуспасти, до 2,5 mm дуги, јајолики са грбичастом смоном жлездом при врху. Шишарке су издужено ваљкасте, 8 до 12 mm дуге, са 4 до 5 пари кожастих љуспи које при врху имају грбицу; пре зрења су жућкастозелене и сочне, а након зрења тврде и смеђе.

Распрострањење. Западна туја је пореклом из источних области Северне Америке. У Европу је интродукована половином XVI века. Отпорна је на сушу, загађење и ниске температуре. Велики број култивара може се поделити у 5 великих група: тује са ваљкастим стаблом, стабла са округлом крошњом, стабла са купастом крошњом, стабла са повијеним гранама и јуvenilне форме са игличастим четинама.

Западна туја

25. *Tilia argentea* Desf.

Tiliaceae

Народни називи: бела липа, сребрна липа

Опис. Листопадно дрво високо до 25 m, густе пирамидалне крошње, са сивом испуцалом кором. Гранчице и пупољци су прекривени смолом. Листови су на 3 - 4 cm дугим дршкама, срцасти, по ободу тестераста, са лица тамнозелени а са наличја сребрнастобели, густо, звездасто длакави. Цветови су у гроњама, ситни, бројни са преко 50 прашника у виду крунице и са приперком који је срастао са дршком цвасти. Плод је сложена петоугаона, при врху зашиљена, дрвенаста орашица.

Распрострањење. То је врста југоисточне Европе и Оријента. Улази у састав бројних фитоценоза храста лужњака, китњака, крупне границе, цера, граба и букве. Добро подноси и засену и сушу и често је гајена по уличним дрворедима, парковима и приватним вртovima. После дивљег кестена, сребрна липа је најзаступљенија врста у Градском парку у Вршци.

Бела липа

26. *Tilia cordata* Mill.

Tiliaceae

Народни називи: ситнолисна липа, касна липа

Опис. Листопадно дрво које може достићи висину до 30 м, широке јајасте крошње, са кором која дуго остаје глатка. Кора у старости постаје избраздана и око 2 см дебела, а добија сивосмеђу боју. Млади изданци су сјајни, црвенкасти или жућкастосмеђи, са округлим лентицелама. Пупољци су око 5 mm дуги, покривени са две тамне, црвенкастосмеђе, голе љуспе. Листови су срцасти, дуги 3 до 7 cm, широки 2,5 до 7,5 cm, при врху зашиљени, тестерасте, при основи цели, са горње стране тамнозелени, док су са доње стране светлозелени, са чуперком рђасто обојених длачица у угловима нерава. Цветови су актиноморфни, најчешће петочлани, са 30 прашника и бројним нектаријама, жути, мирисни; по 5 до 15 заједно сакупљени у цвасти које су делимично срасле са брактејом, која је на дршци. Плод је вишесемена орашица, око 6 mm у пречнику, са слабо израженим ребрима.

Распрострањење. Природни ареал ситнолисне липе је у целој Европи и у делу Азије. Претежно је распрострањена у низијском и брдском појасу, у фитоценозама мезофилних храстова и букве. Може се користити за садњу у дворедима, јер развија правилну крошњу која подноси орезивање, али само уколико има довољно простора за веома развијен коренов систем који се састоји од јаких вертикалних и бројних бочних жила.

Ситнолисна липа

Градским парком у Вршцу доминирају високи лишћари, како по броју врста, тако и по броју примерака којима су заступљени. Најзаступљенији су дивљи кестен *Aesculus hippocastanum* L., Hippocastanaceae и сребрнаста липа *Tilia argentea* Desf. = *Tilia tomentosa* Moench., Tiliaceae који су сађени тако да формирају дуге, сеновите алеје у североисточном и југоисточном делу парка.

Дивљи кестен је арктотерцијарни ендемит јужног Балканског полуострва. Самоникло расте у сливу реке Дрим на алувијалним наносима и у клисурама. Будући да је реч о заштићеним, влажним стаништима са дубоким и богатим земљиштем и погодном температуром, аутохтоне самоникле састојине (рефугијуми) ове биљне врсте задржале су се и до данас. У доба Византије, дивљи кестен је пренет у Цариград, а у XVII веку почиње да се гаји у целој Европи као најлепша европска лишћарска врста.

Стабла дивљег кестена у Градском парку у Вршцу су врло стара: старост појединих се подудара са заснивањем првих засада на земљишту које данас припада Парку, свега стотинак година након појаве дивљег кестена у Европи као декоративне врсте. Стога је дивљи кестен душа не само Градског парка, већ и самог града Вршца: донедавно и улице града биле украшене дугим дрворедима овог лепог и племенитог дрвета. Самим тим - и врло значајан сегмент некада богате флоре овог драгуља вртне и пејзажне уметности у нашој земљи.

Дивљи кестен

Литература

- Benson J.F., Roe M.H. Landscape and Sustainability. Spon Press, Taylor & Francis Group. London, New York, 2000.
- Geiger V. Sudbina jugoslavenskih Nijemaca u hrvatskoj i srpskoj književnosti. Zajednica Nijemaca u Hrvatskoj, Zagreb, 2009.
- Hock T. „Die Rosentaufe“. Werschetzer Zeitung, Dezember 2006.
- Sedlák P. Leopold Kollonić (1631.-1707.) - kardinal hrvatskoga podrijetla i njegova crkvena i politička djelatnost. Croatica Christiana Periodica 60(2007)85-99.
- Treib M. Representing Landscape Architecture. Taylor & Francis. London, New York, 2008.
- Ziwritsch-Binder H. „200 Jahre Werschetzer Stadtpark“. Werschetzer Zeitung, November 1997.
- Ziwritsch-Binder H. „Zärtlich geliebt, gehegt und gepflegt... Die Geschichte des Werschetzer Stadtgardens (1725-1978)“. Der Donauschwabe, 30.04.1978.
- Антоловић М. Немци у јужној Угарској у XIX веку. Зборник Матице српске за историју 79-80(2009)183-202.
- Бешлин Б. Два историјска романа о подунавским Швабама у XVIII веку. Истраживања 15(2004)183-211.
- Бугарски Д., Томић П. Климатске прилике Вршца и околине. Матица српска, Нови Сад, 1987.
- Видаковић М. Четињаке. Морфологија и варијабилност. ЈАЗУ, Свеучилишна наклада Либер, Загреб, 1982.
- Вујичић Д., Галечич Н., Гачић А. Афирмација еколошког значаја паркова кроз обнову пејзажне уметности. Еколошка истина 08, Сокобања 1.-4. јуни 2008. Зборник радова (уредник: Трумић М), стр. 325-329.
- Вукићевић Е. Декоративна дендрологија. Научна књига, Београд, 1987.
- Група аутора (уредник: Јосифовић М). Флора СР Србије. САНУ, Београд, 1970-1977.
- Група аутора (уредник: Сарић М). Лековите биљке СР Србије. САНУ, Београд, 1989.
- Група аутора (уредник: Млађеновић М). Споменик природе „Градски парк у Вршцу“ - предлог за стављање под заштиту као заштићеног подручја великог значаја - II категорије. Покрајински завод за заштиту природе, Нови Сад, 2011.
- Даниловић Ј. „Руџи име града“. Политика, 14.10.2006.
- Завичај на Дунаву. Суживот Немаца и Срба у Војводини. Изложбени каталог. Музеј Војводине, Нови Сад; Stiftung Donauschwäbisches Zentralmuseum, Ulm, 2009.
- Зеремски М. Геоморфологија Вршачких планина. Матица српска, Нови Сад, 1985.
- Јањетовић З. Духовни профил војвођанских Шваба. Токови историје 1-2(2000)55-68.
- Којић М. Ливадске биљке. Научна књига, Београд, 1990.
- Кораћ Ј. Стари паркови Баната. Драганић; Завод за заштиту природе Србије. Нови Београд, 2004.
- Крстић А. Вршац у средњем веку. I део: од раног средњег века до краја 14. столећа. Историјски часопис LIX(2010)77-102.
- Крчмар Ф. „Прилог биографији грофа Мерсија“. Зборник Матице српске за историју 83(2011)105-118.
- Крчмар Ф. Адам Милер Гутенбрун и национални препород подунавских Шваба. Зборник Матице српске за историју 83(2011)45-63.
- Локални еколошки акциони план (ЛЕАП), Општина Вршац, 2008.
- Медаковић А. Феликс Милекер (1858-1942). Градски музеј Вршац, 2008.
- Микша Б. „Краљици име родног града“. Новости, 14.10.2006.
- Милекер Ф. Повесница слободне краљеве вароши Вршца. Муниципални одбор слободне краљевске вароши Вршца, Панчево, 1886.
- Мишић Љ., Лакушић Р. Ливадске биљке. Прво издање. ИП „Свјетлост“, Завод за уџбенике и наставна средства, Сарајево; Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1990.
- Шарић Т. Атлас корова. Четврто издање. ИП „Свјетлост“, Завод за уџбенике и наставна средства, Сарајево, 1991.
- Шилић Ч. Атлас дрвећа и грмља. Четврто издање. ИП „Свјетлост“, Завод за уџбенике и наставна средства, Сарајево; Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1990.
- Шилић Ч. Украсно дрвеће и грмље. Прво издање. ИП „Свјетлост“, Завод за уџбенике и наставна средства, Сарајево; Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1990.
- Шилић Ч. Шумске зеласте биљке. Четврто издање. ИП „Свјетлост“, Завод за уџбенике и наставна средства, Сарајево; Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1990.
- Штрбац О. Елементи функционалности Градског парка у Вршцу. Магистарска теза. Шумарски факултет, 2004.

**GRADSKI PARK U VRŠČU
SIMBOL I SVEDOK
NEKIH PROŠLIH VREMENA**

Izdavač:
GRAĐANSKI PARLAMENT „SLOBODAN“ GRAD

Urednici izdanja:
**Dejan Maksimović
Branislav Guzina**

Štampa:
Štamparija „Tuli“

Dizajn i priprema:
Goran Dimitrijević
SEMIRAMIDA umetnička radionica

Tiraž:
300 primeraka

Vršac, 2012

štampanje Monografije omogućila
FONDACIJA ZA OTVORENO DRUŠTVO

FOND ZA OTVORENO DRUŠTVO, SRBIJA
FUND FOR AN OPEN SOCIETY, SERBIA

CIP - Каталогизacija у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

712.23(497.113)

ГРАДСКИ парк у Вршцу : симбол и сведок
неких прошлих времена / [приредило] Друштво
љубитеља Градског парка ; [urednici
izdanja Dejan Maksimović, Branislav Guzina].
- Вршац : Грађански парламент “слободан”
град, 2012 (Вршац : Тули). - 144 стр. :
фотогр. ; 24 cm

Текст ћир. и лат. - Тираж 300. - Стр. 4-8:
Заштићена природа - препрека или могућност? /
Дејан Максимовић. - Стр. 9-10: Предговор /
Зоран Максимовић. - Библиографија: стр. 143.

ISBN 978-86-915583-0-7

1. Друштво љубитеља Градског парка у Вршцу
(Вршац)
а) Вршац - Градски парк
COBISS.SR-ID 190293260